

Tocat per les defenses barcelonines, un dels avions atacants abandona els altres i fuig, mentre va deixant caure el seu terrible contingut (Foto: Col·lecció Furio Anderle)

AQUELLA NIT D'OCTUBRE. 75 ANYS DEL BOMBARDEIG DE SANT JUST DESVERN

Juli Ochoa i González

Aquest any 2013 ja en farà 75...

"Els avions s'apropen amb el seu ronc monòton. Les sirenes d'alarma sonen llargament. Les bateries antiaèries emplenen l'atmosfera de sorolls estridents que esquincen l'aire i escampen al lluny una vibració trontolladora. I, de sobte, es nota com si entorn de la ciutat es fes el buit i de seguida se sent el xiular i el brunzir de les bombes, que s'accelera i es fa més dens a cada segon que transcorre. Un terrabastall profund, perllongat, eixordador, com si un carro immens aboqués una càrrega de pedres, circumda el lloc on te trobes. La casa cruix i s'esclafa. Sents les esquerdes que s'obren, les pedres que salten, els objectes que són violentament llançats; i el dring dels vidres que s'esmicolen fa més agut aquell moment tràgic. L'edifici s'esfondra: unes forces poderoses t'han rebatut contra les parets i ara et veus arrossegat entre les ruïnes de la casa. Una fumarada fètida i negra et sotmet a les tenebres. Després, si has resistit la mort, quan els sentits et retornen, contemples al teu voltant cossos inermes i mutilats, nens desemparats, desolació dels qui han perdut el seus, potser l'ésser que més estimaves amb la vida segada. Han passat els bàrbars! I aquella punyida al mig del cor t'esdevindrà inguarible..."

JOSEP ROURE-TORRENT (1902-1955): "El record dels bombardeigs" (fragment). Article publicat el 26 de novembre de 1938 en el setmanari Meridià, de Barcelona.

ELS ANTECEDENTS

Barcelona, objectiu bèl·lic

Pocs dies després del canoneig de Roses dut a terme el 30 d'octubre de 1936 pel creuer Canarias, vaixell ensenya dels militars sollevats, tingué lloc el que comunament es considera que fou el primer bombardeig que va sofrir la ciutat de Barcelona.

Es tracta del fallit atac realitzat també pel creuer Canarias, comanat pel capità de navili Francisco Bastarreche Díaz de Bulnes sota la direcció de l'almirall Francisco Moreno Fernández, que a les 21,30 hores de la nit del dimarts 10 de novembre de 1936, i per espai d'una hora disparà 21 canonades contra els gasòmetres situats al peu de Montjuïc, sense encertar cap dels trets disparats. L'atac, que com veiem, no tingué cap conseqüència, va passar gairebé desapercebut pels barcelonins. L'endemà, el diari *La Vanguardia* comentava l'episodi en un breu article que duia per títol "El eco de unos cañonazos", en el que atribuïa erròniament aquelles canonades a la possible acció d'un guardacostes lleial que havia foragitat algun vaixell intrús.

Barcelona

El eco de unos cañonazos

Anoche, a las diez y cuarto, el eco de unos cañonazos lejanos llegó a esta capital.

El hecho despertó alguna curiosidad entre las masas ciudadanas, sin que causase alarma alguna, pues la gente ha depositado toda su confianza en las medidas de defensa adoptadas por las autoridades.

De las averiguaciones que hemos llevado a cabo, parece deducirse que un guardacostas leal conminó a un buque sospechoso que navegaba con las luces apagadas, y como por éste no fuera atendido el requerimiento, le hizo once disparos.

En este momento se ignora si hizo blanco alguno de los cañonazos.

Bastarreche (esquerra) i Moreno (dreta), autors de la primera temptativa fallida de bombardeig sobre Barcelona (Fotografies: Autor desconegut. Crónica de la Guerra Civil Española). La notícia de l'atac, recollida l'endemà per La Vanguardia.

Altres temptatives d'atac, inicialment sempre des del mar, van seguir aquell primer conat. La cinquena d'elles, i primera amb víctimes mortals, va tenir lloc quan, a les 22,50 de la nit del dissabte 13 de febrer, les torres de 152 mm. del creuer lleuger italià, *Eugenio di Savoia*, comanat pel capità de navili Massimiliano Vietina, sota les ordres de l'almirall Vittorio Tur, van obrir foc sobre Barcelona. En menys de cinc minuts caigueren sobre la ciutat tres andanades que van totalitzar uns 72 projectils. El tràgic resultat d'aquesta

agressió foren 18 víctimes mortals i altres tants ferits. L'enterrament d'aquelles primeres víctimes esdevingué una multitudinària manifestació de dol a la que va assistir la pràctica totalitat de les autoritats barcelonines.

El públic majoritari, impressionat encara pel bombardeig de Roses, ha atribuït durant molt temps l'autoria d'aquest atac al creuer espanyol *Canarias* (fet del tot impossible, ja que en aquella data, el *Canarias*, avariat, es trobava al Ferrol, on l'estaven reparant). Ja en el seu moment, fonts autoritzades van deduir qui havia estat l'autèntic agressor.

Imatges dels efectes del bombardeig del vaixell italià Eugenio di Savoia, publicades a La Vanguardia del dimarts, 16 de febrer de 1937.

El tinent coronel Vicenç Guarner, cap de la Secció Tècnica de la Conselleria de Defensa, en una entrevista concedida a *La Vanguardia* afirmava:

"Los proyectiles lanzados contra Barcelona eran de quince centímetros (seis pulgadas) [...] El Canarias no tiene cañones de seis pulgadas, pues está artillado con cañones de 203 milímetros (ocho pulgadas) y cañones antiaéreos de 4'7 pulgadas [...]. La aleación de los proyectiles lanzados el sábado, como asimismo la espoleta y los vestigios de explosivo hallados demuestran por simple examen su procedencia italiana, ofreciendo características rotundamente diferentes de los fabricados en España".[1]

El creuer lleuger italià Eugenio di Savoia. Els seus canons foren els autors de les primeres víctimes barcelonines dels bombardeigs feixistes. (Fotografia: Col·lecció Alberto Roselli).

[1] *La Vanguardia*, dimecres 17 de febrer de 1937. P. 1.

Novament són els italians els que prenen la iniciativa en els atacs contra Barcelona, iniciativa que constituirà pràcticament una constant al llarg de tot el conflicte. El primer atac aeri sobre Catalunya es produeix el 15 de febrer, amb el bombardeig del pont del ferrocarril de Colera. El dissabte 13 de març, passades les 9 del matí, es produeix el primer atac aeri sobre nuclis de població catalans. Dos bombarders Savoia-Marchetti S.79 italians efectuen una ràpida incursió, atacant, amb bombes de petita grandària, algunes localitats properes a Barcelona. Es pot considerar que Badalona, Sant Adrià del Besós, Santa Coloma de Gramenet, Barberà i Sabadell són les primeres localitats catalanes que tenen el trist honor de ser víctimes d'un atac aeri, tot i que amb anterioritat, com hem vist, ja havien caigut bombes a Colera i Portbou, així com també a Tortosa o Flix

L'endemà, *La Vanguardia* publica una entrevista feta al president Companys el mateix dia del bombardeig, en el qual, entre d'altres temes a tractar, confirma l'atac sofert:

"Tres aviones han lanzado esta mañana unas bombas sobre Badalona, destruyendo una casa e hiriendo a tres niños. Espero informes más concretos porque posiblemente hay alguna otra víctima. También han bombardeado Adrián de Besós, Gramanet y Sabadell, sin víctimas, a excepción de Gramanet, donde ha habido un herido grave. Nuestros cazas han perseguido la aviación facciosa y la han puesto en fuga."[2]

Tres dies després, poc abans de les set del matí del dimarts 16 de març de 1937, aquest cop per tres bombarders S.79, té lloc el que serà el primer dels 194 bombardeigs aeris que patirà Barcelona. En aquesta ocasió les víctimes seran 6 morts i 39 ferits, que, afegides a les altres causades anteriorment pels atacs marítims, encapçalaran l'esfereïdora llista dels més de 2.700 morts i 7.000 ferits barcelonins que es produiran en el decurs d'aquella guerra.

Metralla fascista sobre Barcelona

Imatges del primer bombardeig aeri que va patir la ciutat de Barcelona, publicades a La Vanguardia del 17 de març de 1937, l'endemà de l'atac.

[2] *La Vanguardia*, diumenge 14 de març de 1937. P. 3.

A partir d'aquests atacs, Barcelona va deixar de ser una segura capital de rereguarda per passar a ser la primera gran ciutat europea víctima d'un nou i terrible concepte de guerra que des de llavors s'implantaria arreu: la "Guerra Total", un nou model de guerra en que els conceptes "front" i "rereguarda" ja no queden tan clarament diferenciats com fins aquells moments ho havien estat, que arriben a confondre's en el si d'una lluita l'objectiu de la qual és l'anihilament total de l'enemic, i que ja s'havia començat a assajar poc abans a Manxúria, Líbia, Abissínia i Eritrea.

En endavant, tot el personal civil no combatent esdevindrà també objectiu bèl·lic, tal com preconitzava el dur estrateg alemany Erich Ludendorff en el seu llibre *La Guerra Total*:

"Reserveu els més grans estralls de la guerra per als no combatents. Així aquests pressionaran el seu govern per fer-lo capitular".

Reblant el clau, el general italià Francesco Pricolo, comandant de la segona esquadra aèria, afegia el següent, ja iniciats els bombardeigs sistemàtics sobre la rereguarda republicana:

"Fins i tot us confirmo avui que l'arma eficaç de la flota aèria és el terror, mentre que la de la marina pot ser la fam i la de l'exèrcit l'ocupació efectiva del territori. Cal sembrar el terror immediatament entre la població adversària, destruint, una per una, les ciutats, els centres, les fonts de vida, per sotmetre'ls a un irresistible malson que els obligui a rendir-se."[3]

Els bombardeigs de març del 38 sobre Barcelona

El moment àlgid dels bombardeigs italians sobre Barcelona tingué lloc durant el mes de març de l'any 1938, i la seva causa remota caldria cercar-la fora de les nostres fronteres.

[3] PRICOLO, Francesco: "Impiego dell'aviazione legionaria" (fragment), recollit per HEIBERG, Morten: "Nuove considerazioni sulla guerra di Spagna: la storia segreta dell'intervento militare italiano", a *Pensiero e azioni totalitaria tra le due guerre mondiali. Atti del Seminario Internationale di Orte del 5 febbraio 2000.* Centro Falisco di Studi Storici. Orte-Civita Castellana, 2000. PP. 50-51.

El matí del 12 de març, el 8è. exèrcit de la Wehrmacht havia creuat la frontera entre Alemanya i Àustria sense trobar cap resistència i les seves tropes havien estat rebudes amb alegria per la població. D'una manera tan senzilla es va realitzar l'*Anschluss* o annexió d'Àustria a Alemanya. La puixança del III Reich semblava impossible d'aturar.

L'impacte d'aquesta annexió va provocar una dura reacció per part del *Duce*. Un ampli sector de l'opinió pública mundial havia elogiat l'entrada triomfal d'Adolf Hitler a Àustria. Benito Mussolini, no volent quedar-se enrere, va organitzar ràpidament una maniobra militar a gran escala: per raons de seguretat va enviar nombroses unitats cuirassades a la frontera del Brennero, i poc després va donar l'ordre d'atacar Barcelona des de l'aire per tal de demostrar al món la qualitat i potència dels militars italians. Calia donar una prova de força i temperament davant les altres nacions europees, però sobretot era necessari impressionar Hitler.[4]

El Duce Benito Mussolini. Darrera seu, el general Giuseppe Valle, principal cap de l'aviació italiana (Fotografia: Autor desconegut. Col·lecció particular).

En paraules del comte Galeazzo Ciano, gendre de Mussolini i llavors ministre italià d'afers estrangers:

"La veritat sobre els bombardeigs de Barcelona és que els ha ordenat Mussolini a Valle[5], a la Cambra, pocs minuts abans de pronunciar el discurs sobre Àustria. Franco no en sabia res al respecte i ahir va demanar que els suspengués per por de complicacions amb els països estrangers. Mussolini pensa que aquests bombardeigs són excel·lents per doblegar la moral dels rojos, mentre les tropes avancen per Aragó. I té raó. Quan l'he informat del pas de Perth[6], no s'ha preocupat gaire, al contrari, ha dit que estava complagut pel

[4] COVERDALE, John F.: *I fascisti italiani alla guerra di Spagna*. Editori Laterza, Roma-Bari, 1977.

[5] El general Giuseppe Valle, antic comandant de dirigibles durant la Primera Guerra Mundial, va ser cap d'Estat Major, és a dir, la màxima autoritat, de la Regia Aeronautica des del 22 de març de 1934 fins al 10 de novembre de 1939.

fet que els italians siguin capaços de despertar horror per la seva agressivitat abans que plaer com a mandolinistes. Això, segons ell, ens fa també pujar en la consideració dels alemanys, que s'estimen la guerra integral i despietada."[7]

Tot seguint les indicacions de Mussolini, el dimecres 16 de març de 1938, el general Giuseppe Valle va transmetre un telegrama al també general Vincenzo Velardi, cap de l'*Aviazione Legionaria delle Baleari* amb un escarit i terrible text que ja ha esdevingut un clàssic dins de la nostra història contemporània:

"5626. Per generale Velardi (.) Iniziare da stanotte azione violenta su Barcellona con martellamento diluito nel tempo (.) V."[8]

Entre les deu d'aquella mateixa nit i les tres de la tarda del divendres 18, els avions procedents de Mallorca van efectuar 17 incursions a intervals regulars sobre Barcelona, deixant caure 44 tones de bombes sobre el centre de la ciutat i provocant en aquests atacs un miler de morts i un altre miler i mig de ferits.

D'entre totes les bombes caigudes durant aquests atacs, i potser durant tota la guerra, la que ha deixat el record més esgarrifós a la memòria col·lectiva va ser sens dubte la que a les 14:15 hores del 17 de març va deixar caure un dels avions S.79 del *XXVII Gruppo Falchi delle Baleari* sobre un camió militar Diamond T que circulava per la Gran Via a l'alçada del carrer de Balmes, ocupat per una vintena de soldats de la companyia de parc i tallers de l'inspecció general de l'arma d'enginyers al front dels quals estava el caporal Laporta. Aquell camió anava carregat de caixes amb 40 kilos de trilita que acabaven de ser recollides a les pedreres de Montjuïc per ordre del capità Moya, oficial comandant del dipòsit de municions de la Sagrera, i en aquell moment eren transportades cap aquella caserna tot seguint la Gran Via. Els soldats, que

[6] Es refereix a lord James Eric Drummond, 16è comte de Perth, ambaixador del Regne Unit a Roma, que acabava de presentar a Ciano una nota de protesta pels bombardeigs italians sobre Barcelona.

[7] CIANO, Galeazzo: *1937-1938 Diario*. Cappelli editore. Bologna, 1948. P. 137, anotació corresponent al 20 de març de 1938. (Traducció de l'autor).

[8] 5626. Pel general Velardi (.) Comenceu a partir d'aquesta nit una acció violenta sobre Barcelona amb martelleig diluït en el temps (.) V[alle]. (Traducció de l'autor).

havien participat en l'operació de carregar l'explosiu, anaven a la caixa del camió, asseguts damunt de la càrrega que duien.

La terrible explosió que en el futur seria recordada com "la bomba del Coliseum" (Fotografia: Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare Italiana, Operazione militare in Spagna).

El conductor d'aquell vehicle era el santjustenc Vicenç Mascarell Peiró, de 25 anys, que havia arribat a Sant Just Desvern l'any 1914 juntament amb els seus pares, Lluís Mascarell Monçó i Concepció Peiró Verdú, i les seves germanes Carme i Lluïsa, tots provinents de la valenciana comarca de la Safor. Les seves germanes Carme i Lluïsa s'havien casat amb els santjustencs Joan Colet Mateu i Josep Bosch Melchor, i els seus germans més petits, Josep, Lluís i Ferran, ja havien nascut a Sant Just. El més petit encara anava a l'escola, i els altres dos estaven empleats a la bòbila del Foment. La família Mascarell-Peiró vivia al primer pis de la casa número 40 del carrer de la Creu (llavors, carrer de Francesc Ascaso). Un germà gran del pare, de nom Vicenç, també vivia a Sant Just, al carrer de Sedet número 41, baixos. Abans de ser cridat a files, l'infortunat Vicenç es guanyava la vida treballant de xofer per compte propi. Aquell fatídic camió era precisament el seu, i estava acabant de pagar-lo quan li va ser incautat i posat a disposició de l'exèrcit.

Després d'aquest atac, els bombardeigs van continuar. Aquella mateixa nit, tres patrulles d'avions S.81 atacaven Barcelona, i l'endemà, a les 7 del matí, ja tornaven els S.79...

En conjunt, els avions del 8è Stormo van deixar caure en dos dies 25.960 kilos d'explosius damunt la ciutat de Barcelona. A aquests bombardeigs diürns cal afegir els nocturns que es van realitzar durant la nit del 16 de març, en els quals en tres raids aeris es van llançar prop de 10 tones de bombes, i a la nit del 17 de març, en que es van deixar caure 12 tones. En total aquells bombardeigs van suposar el llançament sobre Barcelona de 47.960 kilos d'explosius en 13 raids aeris successius, tant de nit com de dia, durant 48 hores.

El santjustenc Vicenç Mascarell Peiró, conductor d'aquell fatídic camió. (Fotografia: Fons patrimonial de la família Mascarell).

Dantesc aspecte de la destrucció causada per la bomba dita "del Coliseum" (Fotografia: Autor desconegut. Col·lecció particular).

La pressió internacional davant d'aquella barbàrie va forçar al bàndol rebel a reduir aquell grau d'aferrissament, però tot i disminuir sensiblement la intensitat que havien arribat a assolir, els bombardeigs van continuar fins als darrers dies de la contesa.

Aquests bombardeigs van desvetllar la Societat de Nacions, que, a petició d'anglesos i francesos, va decidir constituir una comissió que investigués els casos de bombardeigs contra ciutats obertes i vaixells neutrals. Aquesta comissió, però, es va formar amb molt retard, per causa del rebuig dels Estats Units i dels països escandinaus a participar-hi.[9]

Toll of 1,200 Dead in Series Of Air Raids on Barcelona

La premsa mundial es va fer ressò dels bombardeigs de Barcelona. Notícia apareguda a la portada del diari londinenc The Times del 19 de març de 1938.

Els atacants: L'*Aviazione Legionaria delle Baleari*

No fa gaire temps, el prestigiós director de cinema català Paco Pérez-Dolz Riba, un dels professionals més valorats de la nostra indústria cinematogràfica, que posteriorment va exercir de professor de direcció cinematogràfica a l'Escola Superior de Cinema i Audiovisuals de Catalunya (ESCAC), em va referir la següent anècdota:[10]

"L'any 1957, amb motiu del rodatge de la pel·lícula policíaca Las Manos Sucias, es va incorporar al meu equip, per tal de fer-se càrrec de les transparències, el conegut operador de cinema genovès Mario Damicelli. Tot parlant, li vaig preguntar a l'italià si coneixia Barcelona, a la qual cosa em respongué que sí, que tot i que aquest era el primer cop que ell hi era, la coneixia prou bé.

En demanar-li com es podia entendre aquesta aparent paradoxa, la resposta que vaig rebre em va deixar glaçat:

[9] PEDRIALI, Ferdinando: *Guerra di Spagna e aviazione italiana. Edizione riveduta ed ampliata.* Aeronautica Militare Italiana. Ufficio Storico. Roma, 1992. P. 356.

[10] Conversa mantinguda a Barcelona el 29 de setembre de 2009 en el decurs d'una tertúlia de primeres figures de la cinematografia barcelonina, a la que vaig ser amablement convidat per l'amic Salvador Juan i Babot.

- Io so di Barcellona perché l'ho sorvolata spesso. Noi eravamo venuti quasi ogni giorno a bombardare.[11]

Els aclariments que em va fer a continuació de que el seu comès en aquells vols només consistia en obtenir imatges dels bombardeigs com a operador experimentat de l'Istituto Luce, no aconseguiren apaivagar però, el terrible efecte causat per aquella sinistra revelació."

* * *

Només un dels 194 atacs aeris de que fou víctima la ciutat de Barcelona durant la guerra civil fou dut a terme per avions espanyols; tots els altres bombardeigs van ser obra de les dues principals potències estrangeres que donaven suport al bàndol colpista.

Els alemanys de la *Legión Cóndor* n'efectuaren 80, la meitat d'ells, espaiats al llarg del conflicte, els realitzaren principalment des de la base mallorquina de Pollença, emprant hidroavions Heinkel He-59, coneguts popularment amb el nom de "Zapatones" per causa de les grans dimensions dels seus patins. Els altres 40 atacs dels alemanys van tenir lloc el gener de 1939, durant els dies immediatament anteriors a l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes.

Els restants bombardeigs sobre la Ciutat Comtal, un total de 113 al llarg de tot el conflicte, foren obra dels avions italians Savoia-Marchetti S.81 i Savoia-Marchetti S.79 de l'*Aviazione Legionaria delle Baleari* procedents dels aeròdroms situats a l'illa de Mallorca.

Amb algunes variacions, aquesta proporció en l'autoria de les escomeses aèries és també vàlida per a totes les localitats de la Mediterrània peninsular que van patir l'horror dels bombardeigs, per be que puntualment l'aviació legionària italiana establerta a la Península també bombardejà alguns objectius situats al litoral republicà. Clarament es veu que, al llarg del conflicte, gairebé tot el pes d'aquestes operacions recaigué sobre els aviadors italians, tot i que durant molt temps, la major part de la població ha estat assenyalant els alemanys com a autors d'aquelles agressions.

---

[11] Traducció: "Conec Barcelona perquè l'he sobrevolat sovint. Veníem gairebé cada dia a bombardejar".

La participació dels italians, i en especial de les seves forces aèries, en la Guerra Civil espanyola donant suport al bàndol rebel, es remunta als inicis de la confrontació, quan Mussolini va facilitar una dotzena de bombarders Savoia-Marchetti S.81 de la *Regia Aeronautica Italiana*,[12] dels que només nou van poder arribar al Melilla, i foren utilitzats inicialment per patrullar la zona marítima de l'estret contra la flota republicana mentre tenia lloc el transport a la península de les tropes sollevades al protectorat del Marroc.

Aquests bombarders inicials, foren seguits d'avions de caça Fiat CR.32 i formaren l'anomenada Aviación del Tercio, la qual, menystenint l'escàndol que aixecava aquesta intervenció, va acabar esdevenint tot un cos aeri expedicionari que va rebre el nom d'*Aviazione Legionaria*. Des d'aquell moment, el suport aeri prestat pels italians fou constant.

Acudit de la publicació l'Esquella de la Torratxa del 9 de desembre de 1938, on podem observar com s'acostumava a atribuir als aviadors alemanys l'autoria dels bombardeigs provinents de Mallorca. Vegeu l'uniforme de l'oficial i la profusió d'esvàstiques, fins i tot a les cares dels pilots.

Distintiu amb l'emblema oficial de la Legió espanyola que els aviadors italians duien en els seus uniformes (Col·lecció particular).

[12] Segons *El País* del 17 de juliol de 2012, recents investigacions realitzades per l'acreditat historiador Àngel Viñas palesen que aquests avions havien estat comprats a Itàlia pels colpistes el primer de juliol de 1936, és a dir, amb anterioritat a l'inici de la sublevació.

El General Manuel Goded Llopis, comandant militar de les Balears, abans d'encaminar-se a Barcelona per encapçalar la sublevació que havia d'acabar sent sufocada per les forces populars, havia aconseguit que totes les guarnicions de les illes es pronunciessin a favor de la facció sollevada llevat de la de Menorca, que es mantingué fidel a la República.

Conscient del perill que podia suposar per la rereguarda republicana la proximitat de l'illa de Mallorca a mans dels sediciosos, el capità d'Aviació i Infanteria Alberto Bayo Giroud havia elaborat un informe que, entre d'altres coses, deia:

"La importancia estratégica de las Islas Baleares es considerable, puesto que, situadas en el Mediterráneo, entre Italia y España, pueden ser para los rebeldes una ayuda excelente, ya que no sería ningún absurdo suponer que recibieran algún día, disimuladamente, ayuda de los italianos, y por medio de estas islas, sirviendo de peldaño, podríamos ser insistentemente hostilizados y amenazados."[13]

Dissortadament, aquesta opinió no era compartida ni de bon tros pel seu propi govern. Indalecio Prieto Tuero, que tot just acabava de ser nomenat ministre de Marina i Aire, el contestava amb les següents declaracions:

"A efectos del más pronto aplastamiento del fascismo, la conquista de cualquier provincia española vale de momento muchísimo más que la toma de Mallorca. Por una razón muy sencilla: porque aquí la rebelión puede propagarse si nuestras defensas se debilitan, y en Mallorca no. Allí había de quedar aislada. No iban a venir los mallorquines a nado, con su fusil a la espalda, a invadirnos por Levante, y de otro modo imposible, por carecer de medios para el desembarco."[14]

En contrast amb les curtes mires de Prieto, la clarividència manifesta del capità Bayo va quedar confirmada en fracassar el setembre de 1936 l'expedició que ell mateix havia dirigit per alliberar les Balears, precisament per l'eficaç acció que van dur a terme els avions italians que havien arribat a Mallorca en suport dels defensors de l'illa.

[13] SUERO ROCA, Ma. Teresa: "Alas republicanas. Alberto Bayo Giroud" a *Tiempo de Historia* Núm. 54. Madrid, 1979. P. 21

[14] *Informaciones*, 27 d'agost de 1936.

La frustrada temptativa d'alliberament de Mallorca. Publicat a la revista Crónica del 30 d'agost de 1936.

Guanyada definitivament Mallorca per a la causa rebel, la ferotge repressió que es va dur a terme a continuació, dirigida pel feixista italià Arconovaldo Bonaccorsi, va suposar l'eliminació sistemàtica de qualsevol possible enemic o dissident i els va assegurar una completa estabilitat interna durant tot el temps que va durar la guerra.

El 6 de setembre de 1936, l'arquebisbe-bisbe de Mallorca, Joan Miralles i Sbert, beneeix a la base de Son Sant Joan els tres caces i els tres bombarders italians recentment arribats a l'illa. http://www.fideus.com/tema%20-%20esglesia.htm. Consulta: 13/05/2012)

A partir d'aquell moment aquells avions italians es quedarien a Mallorca i constituirien l'embrió del que hauria de ser l'*Aviazione Legionaria delle Baleari*, una branca autònoma de la ja constituïda *Aviazione Legionaria*, la qual esdevindria fins al final de la contesa un autèntic malson per a totes les poblacions costaneres de la rereguarda republicana. Cal tenir en compte que Mallorca es troba només a 244 kilòmetres de Barcelona, 268 de València i 307 d'Alacant, tres exemples de ciutats que serien constantment atacades des de les Balears.

En un primer moment, els seus efectius es limitaven a 6 bombarders S.81 i tres caces CR.32 amb base a Son Sant Joan i a 3 hidroavions lleugers Macchi M.41 amb base, inicialment, a Pollença.

El setembre del 36 van arribar dos nous Savoia-Marchetti S.81, que afegits als que ja hi eren, van formar la 251a esquadreta de bombardeig pesant, amb seu a l'aeròdrom de Son Sant Joan.

A partir del febrer de 1937 van començar a arribar els moderns avions S.79, de característiques i prestacions notablement superiors als anteriors, que van conferir a l'aviació italiana de les Illes una major capacitat ofensiva, en superar netament les possibilitats de reacció de les defenses amb que comptaven els republicans.

També van anar arribant nous caces i més bombarders S.81, de tal manera que a començament de 1938, l'*Aviazione Legionaria delle Baleari* estava constituïda de la següent manera:[15]

8º Stormo de Bombardamento Veloce (27 avions bombarders S.79 amb base a Ses Salines)

XXVIIº Gruppo "Falchi delle Baleari", format l'abril de 1937
18ª Squadriglia
52ª Squadriglia

XXVIIIº Gruppo "Sparvieri", format el novembre de 1937
10ª Squadriglia
19ª Squadriglia

XXVº Gruppo de Bombardamento Notturno "Pipistrelli delle Baleari" (11 avions bombarders S.81 amb base a Son Sant Joan)
251ª Squadriglia, formada entre agost i setembre de 1936
252ª Squadriglia, formada el març de 1937

X Gruppo autonomo caccia "Baleari" (19 avions de caça CR.32 amb base a Son Sant Joan)
101ª Squadriglia, formada entre 1936 i maig de 1937
102ª Squadriglia, formada entre maig i agost de 1937

Sezione Idrocaccia (3 hidroavions M.41 amb base a Palma).

Atès que la principal raó de ser d'aquesta força aèria era l'atac sistemàtic del Llevant peninsular, especialment els ports, indústries i comunicacions de

[15] Dades extretes de PEDRIALI, Ferdinando: *Guerra di Spagna...* Op. Cit. P. 347, i ALCOFAR NASSAES (pseudònim de José Luis Infiesta Pérez): *La aviación legionaria en la Guerra Española.* Editorial Euros. Barcelona, 1975. PP. 366-367.

Bombarder Savoia-Marchetti S.79 Sparviero sobrevolant Barcelona. Aquests avions s'utilitzaven habitualment en operacions diürnes (Fotografia: US, OMS).

Bombarders Savoia-Marchetti S.81 Pipistrelli en acció. Aquests avions eren emprats principalment per a realitzar operacions nocturnes (Fotografia: US, OMS).

la rereguarda republicana, la seva tasca primordial va ser el bombardeig continuat de tota la zona. Donades les diferents característiques dels dos tipus de bombarders de què disposaven, uns i altres es van especialitzar. Mentre els S.79, que eren més ràpids, potents i maniobrables, per això se'ls anomenava *Falchi* (falcons) i *Sparvieri* (esparvers), van ser utilitzats en les accions a plena llum del dia, els S.81, més lents i pesants, però amb una capacitat de càrrega lleugerament major, es van fer servir majoritàriament per als bombardeigs nocturns, d'aquí el seu nom de *Pipistrelli* (rats penats).

L'afluència de personal i material bèl·lic italià va continuar sense interrupcions, contravenint fins i tot l'Acord de No-intervenció entrat en vigor el 19 d'abril de 1937. Entre el gener d'aquell any i el del 1938 el nombre de membres del personal italià a Mallorca oscil·là d'acord amb les xifres següents:

Gener - desembre de 1937	500
Inici d'octubre de 1937	250
Final d'octubre de 1937	350
Desembre de 1937	Més de 400
Gener de 1938	Més de 500[16]

Els italians eren uns 450 homes entre oficials, suboficials i tropa, a més de 50 artillers antiaeris. Tots eren membres de les forces aèries regulars o de reserva italianes i servien de tres a sis mesos, després dels quals tornaven a Itàlia i eren substituïts per altres. Quan servien a l'illa, com tots els integrants de l'*Aviazione Legionaria*, utilitzaven sistemàticament noms falsos i augmentaven un grau el seu escalafó. S'encarregaven de tots els bombarders i de tots els caces terrestres, pilotaven els tres hidros italians i fornien el personal més qualificat dels tres aeròdroms.

Llevat dels pilots dels caces en servei i d'alguns altres, els italians vivien en hotels requisats de Palma i anaven als aeròdroms en cotxes i camions, igualment requisats. Seixanta d'aquests oficials vivien a l'Hotel Mediterráneo i quaranta-cinc s'estaven a l'Hotel Royal, mentre que cent setanta sotsoficials s'hostatjaven al Grand Hotel i altres seixanta ho feien a l'Hotel Continental.[17]

[16] QUARTARARO, Rosaria: "Politica fascista nelle Baleari: 1936-1939", a *Quaderni della FIAP,* Núm. 23, 1977. Versió catalana a cura d'ALIER I AIXALÀ, Roger: "Política feixista a les Balears (1936-1939)", a *Recerques,* Núm. XII. Universitat Pompeu Fabra i Universitat de València, 1982. P. 166, nota 92.

[17] Fragment d'un informe emès pel capità de corbeta britànic W.L.M. Brown l'abril de 1938, recollit per MASSOT I MUNTANER, Josep: *Aspectes de la Guerra Civil a les Illes Balears.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2002. PP. 192 – 195.

Aviadors italians fent broma, al Grand Hotel de Palma, sobre el senzill que els resultava anar a bombardejar Catalunya. (Fotografia: Col·lecció Marco Bruni).

Un exemple de la regalada vida que disfrutaven els aviadors italians durant el conflicte queda prou palès en el següent fragment d'una carta escrita pel sotstinent Federico Cozzolino, pilot d'un S.79:

"Escric des de l'Hotel Royal, perquè avui els oficials hem canviat d'hotel. En el Grand Hotel s'hi era al cor de la ciutat i era molt més còmode perquè estavem més a prop del camp. Aquí s'està una mica lluny de la ciutat i per tant ens és menys còmode. Però d'altra banda aquest és l'hotel més bonic de Mallorca. Imagina, està a primera línia de mar i gaudeix d'una fantàstica vista. La meva habitació té una bonica balconada des de la qual la vista des d'un costat abasta la ciutat i de l'altre tot el port. Jo, estant a la meva habitació amb la balconada tancada, sento la remor de les onades que colpegen les vores dels jardins de l'hotel. T'asseguro que és una cosa encantadora, divina. No obstant això, a aquest bonic lloc, a aquest mar tan blau i a aquesta lluna tan gran, a totes aquestes belleses naturals, els manca una sola cosa que és essencial: la pau, la tranquil· litat."[18]

Comptant amb els camps d'aviació de Son Sant Joan i Ses Salines, reforçats pel de Son Bonet i altres punts d'aterratge menys utilitzats, així com amb la base d'hidroavions de Pollença (en la qual operaven principalment els hidroavions pilotats pels alemanys de la *Legión Cóndor*),[19] l'illa de Mallorca es

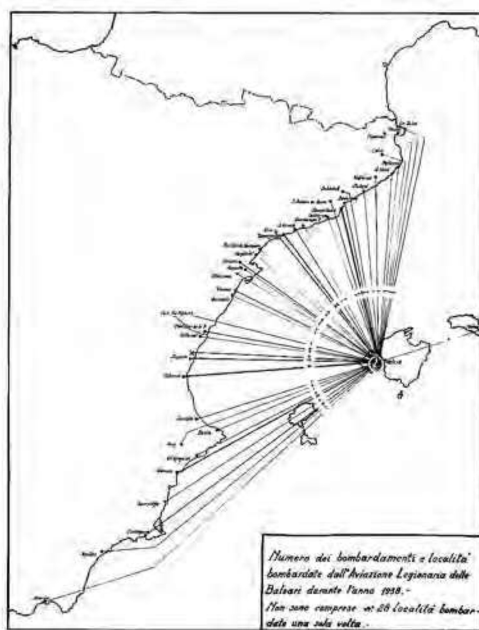
[18]Fragment d'unes notes biogràfiques incloses a http://www.storiologia.it/aviazione2/cozzolino.htm (Consulta 16 de maig de 2012. Traducció de l'autor.)

[19] L'esquadreta *Aufklärungsgruppe See 88* (AS/88) de la *Legión Cóndor*, dotada amb hidroavions Heinkel He-59 va arribar el 9 de juliol de 1937, va establir la seva base al port i el seu personal es va hostatjar majoritàriament a l'hotel Illa d'Or. Al contrari que les unitats italianes establertes a l'illa, els aviadors de la base de Pollença van tenir un considerable nombre de baixes, tant en combat com per causa d'accidents (18 hidros i 21 aviadors). HERRERA ALONSO, Emilio: "La base de hidros de Pollensa". Dins *Aeroplano* Núm. 10. Instituto de Historia y Cultura Aeronáuticas. Madrid, 1982. PP. 87 – 90.

va convertir en la principal base aeronaval dels feixistes al Mediterrani, des de la qual exercien un estricte control de les rutes marítimes i obstaculitzaven en gran manera qualsevol tipus de subministrament que per aquesta via es destinés al bàndol lleial.

El camp d'aviació de Son Sant Joan va arribar fins i tot a canviar el seu nom pel de "Luigi Nerieri" en homenatge a un dels seus aviadors, abatut quan atacava Menorca (Fotografia: Autor desconegut. Col·lecció particular).

Una visió de l'abast assolit pels bombarders italians des de Mallorca ens la dóna aquest mapa que il·lustrava un informe sobre les accions realitzades per l'aviació legionària de les Balears en el decurs de l'any 1938. La seva llegenda resa: Nombre de bombardeigs i localitats bombardejades per l'Aviació Legionària de les Balears durant l'any 1938. No estan compreses 28 localitats bombardejades una sola vegada (Fotografia: US, OMS).

La defensa antiaèria de Barcelona durant la tardor de 1938[20]

El mes d'abril, les tropes rebels havien aconseguit arribar al Mediterrani i conquerir Vinaròs, Benicarló i Ulldecona entre altres poblacions, establint un corredor sota el seu domini que anava des de l'Ebre fins Alcalà de Xivert, i que tallava en dos el territori republicà. El control d'aquesta franja de terreny els va suposar no tan sols el poder aïllar físicament Catalunya de la resta del territori lleial, sinó que també els va permetre que l'aviació amb base a la península pogués sortir al mar i regirar-se contra les poblacions costaneres, afegint els seus atacs als que fins llavors havia estat duent a terme l'aviació amb base a les Balears.

Dissortadament per Barcelona, aquest increment en els atacs enemics es corresponia amb una notable disminució de la pròpia capacitat de defensa antiaèria.

Sobre el paper, l'artilleria antiaèria que operava a Catalunya l'any 1938 estava formada per gairebé un centenar de peces de diversa tipologia, dos terços de les quals constituïen la Brigada de Maniobra, formada per les agrupacions 1 i 3, que totalitzaven 66 peces i 6 metralladores. L'altre terç es distribuïa entre els grups fixes, que eren: el de Barcelona, format inicialment per una bateria Skoda de 76,5 mm., una bateria soviètica de 76,2 mm. model 1931, una bateria Vickers de 105 mm. i dues bateries Oerlikon de 20 mm., totes elles de 3 peces cadascuna, i altres bateries situades

BARCELONA

LA VANGUARDIA

LA D. E. C. A., CONDECORADA POR SU MAGNIFICA ACTUACION

La Brigada de Maniobra de la DECA, que havia deixat Barcelona, va tenir un brillant paper a la batalla de l'Ebre. La Vanguardia, diumenge, 11 de setembre de 1938.

[20] Vegeu DURAN SUBIRANA, Vicenç, OCHOA GONZÁLEZ, Juli i RIERA PRENAFETA, Francesc: "Defensa antiaèria de Barcelona", a *Indrets d'una guerra (1936-1939).* Secció Excursionista de l'Ateneu Santjustenc (SEAS). Sant Just Desvern, 2011. PP. 63-76.

respectivament a Girona, Roses, Portbou, Puigcerdà (2 bateries), Tarragona, Reus i Tortosa.

A començament de juny, amb l'arribada de la Brigada de Maniobra, que havia estat retirada del front del Segre, s'havia concentrat a Barcelona la pràctica totalitat de l'artilleria disponible, en previsió de l'atac que el comandament republicà tenia intenció d'efectuar en el sector de l'Ebre. És per aquest motiu que durant aquell breu període s'havia pogut dir que Barcelona havia estat la ciutat millor protegida del món contra els atacs aeris.

Poc més tard, a partir del 25 de juliol, es va lliurar la que sens dubte va ser la major i més sagnant batalla de tota la guerra, on es decidiria definitivament quina seria, no gaire temps més tard, la fi d'aquella contesa. La manifesta superioritat de les armes rebels i la signatura en aquell mateix temps dels acords de Munic entre França, Gran Bretanya i Alemanya, que impossibilitaren la internacionalització del conflicte, acabarien sentenciant la sort de la República.

La batalla de l'Ebre va obligar a desmantellar pràcticament tota l'artilleria que hi havia en aquell moment a Barcelona, i la major part de les peces que protegien la ciutat van haver de marxar cap al front. A més, les bateries número 13 (canons soviètics de 76,2 model 1931) i 513 (canons Oerlikon de 20 mm) van passar a dependre de la Tercera Agrupació de la Brigada de Maniobra, i van marxar, amb ella, a operar al front de l'Ebre.

Amb el desviament d'una considerable part dels efectius de la defensa antiaèria per tal d'emprar-los en aquesta batalla, Barcelona, com la resta de la rereguarda republicana, es va quedar notablement desguarnida, i això es notava especialment en la creixent impunitat amb la qual actuaven els agressors aeris.

Un dels canons Vickers del 10,5 de la bateria que estava emplaçada al turó de la Rovira (Fotografia: Autor desconegut. España en Llamas).

En aquells moments, la defensa antiaèria de la capital del Principat havia quedat reduïda a només tres bateries, amb un total de nou peces, que és el que quedava del Grup Fix de Barcelona:

Una bateria de 3 canons Vickers situada al turó de la Rovira, que havia començat a operar en aquell emplaçament el 4 de març de 1938. Aquests canons, que també eren coneguts col·loquialment com a 105/45 o també 10,5, tenien un calibre de 105 mm. i el seu canó, amb una ànima de 32 estries, tenia una llargada que era 43,5 vegades major que el diàmetre, és a dir, mesurava 4,77 m. El pes total de cada canó, amb el seu tancament de falca inclòs, era de 1.841,5 Kg. Obturaven amb una beina que encabia una càrrega de projecció de 3,859 Kg., i els seus projectils, de 15 Kg., amb una espoleta de 22 polzades, tenien un abast horitzontal de 13,4 Km., per un sostre, en tir vertical, de 7,85 kilòmetres. La cadència mitjana de tir de cada una d'aquestes peces venia a ser de 4 dispars per minut.

Una altra bateria formada per 3 canons Skoda de 7,65 model 1919. Aquest model era l'únic antiaeri de l'exèrcit espanyol quan va començar la guerra. Els elements de punteria estaven duplicats i tenia dues alces situades a dreta i esquerra de la peça. Cada canó pesava 2.421 kilos. El seu abast angular en sentit horitzontal era de 360º, i el vertical cobria des de -3º fins a 85º, sent el seu abast vertical de 8.300 i horitzontal de 13.600 metres. La bateria comptava amb direcció de tir AM 17 i un telèmetre plegable de 4 metres.

Una tercera bateria, també mòbil i de tir ràpid, la 512, integrada per 3 canons[21] Oerlikon de 20 mm, que generalment actuava dividida; així, hi ha constància de que a començament d'abril hi havia una peça instal·lada a la

Canó Oerlikon de 20 mm., muntat sobre un camió rus ZIS-5 (conegut aquí com a 3HC per desconeixement de l'alfabet ciríl·lic), circulant per l'avinguda Diagonal (llavors avinguda Catorze d'Abril), a l'alçada del carrer de Muntaner (Fotografia: Archivo Histórico del PCE).

[21] Una regla no escrita d'ampli abast diu que tota peça de calibre igual o superior a 20 mm. ha de rebre el nom de canó, i no el de metralladora.

torre de Jaume I, una altra a l'estació de França i la tercera a Montjuïc. Aquestes peces, de fabricació suïssa, estaven especialment dissenyades com a canons antiaeris. Pesaven 62 kilos i tenien una cadència de 280 trets per minut. Podien disparar projectils perforants o explosius mitjançant un carregador cilíndric de 60 cartutxos o un de 20 tipus petaca i empraven una munició molt potent, el 20 x 110 RB. Els seus principals inconvenients, però, eren l'elevat cost d'aquesta munició (una lliura esterlina cada projectil) i el seu abast relativament petit (1.800 metres).

Per fer-nos una idea del grau de precarietat que suposava el disposar únicament d'aquestes migrades defenses, només ens caldrà tenir en compte que l'any 1939, tot just un any després, Gènova, una altra gran ciutat de la Mediterrània occidental, estava defensada contra els possibles atacs aeris dels Aliats per 24 bateries antiaèries de 4 peces cadascuna i per 76 metralladores.

En una època com aquella, en la que encara no existia el radar, la detecció dels avions enemics que es poguessin aproximar depenia bàsicament dels fonolocalitzadors i dels punts d'observació avançats.

El fonolocalitzador era el principal instrument per a detectar la presència d'avions a distància. Permetia captar el soroll del motor d'una aeronau que s'aproximés, molt abans que s'hagués pogut establir contacte visual amb ella, i determinar la seva situació i trajectòria abans de la seva arribada. Se n'encarregaven dos operadors, i, a grans trets, constava de dues parelles de grans trompes o botzines, disposades en forma de creu, que captaven el soroll del llunyà motor i el transmetien, augmentant-lo, als operadors. Els dos elements de cada parella de trompes estaven convenientment separats entre

Un dels fonolocalitzadors que es van utilitzar a la defensa antiaèria de Barcelona (Fotografia: Autor desconegut. Atlas ilustrado de Armas y Uniformes de la Guerra Civil Española).

ells per tal d'ajudar així el sentit estereofònic de cada un dels operadors. La parella de trompes que estava arrenglerada i treballava en sentit horitzontal permetia al seu operador determinar l'azimut (angle horitzontal) de l'avió detectat. Al mateix temps, l'altra parella que estava disposada verticalment i que treballava en aquest sentit, donava al segon operador informació sobre l'elevació (angle vertical) de l'aeronau. La conjunció d'ambdós registres permetia determinar la situació i trajectòria de l'avió.

En una ciutat costanera, com és el cas de Barcelona, els punts d'observació avançats per preveure els atacs procedents de Mallorca s'havien de trobar forçosament situats al mar. En aquest sentit, Vicenç Guarner, cap d'Estat Major de l'Exèrcit de l'Est fins l'any 1938, ens diu:

"El sistema de detección era también improvisado y defectuoso. Dos yates de recreo, provistos de estaciones de radio, salían de noche para hallarse de madrugada hacia la ruta marítima de Baleares."[22]

A partir de febrer de 1938, els iots, la regular permanència dels quals en aquelles aigües hagués estat de difícil justificació, foren substituïts per embarcacions de pesca. Una d'elles era la barca d'arrossegament *"Joven Ramón"* que, havent estat incautada per la flota republicana el febrer de 1938, i amb el seu nom canviat pel de *"República"*, va complir aquesta tasca preventiva enquadrada en la *Flotilla de Vigilancia y Defensa Antisubmarina de Cataluña.*[23]

Aquestes embarcacions es podien situar, com a molt, a uns vint o trenta kilòmetres de la costa, amb la qual cosa, quan podien avisar de l'aproximació d'avions enemics procedents de Mallorca, aquests ja només es trobaven a uns cinc minuts de vol de les nostres costes.

Per a poder fer front als atacs nocturns, Barcelona comptava amb quatre projectors, un dels quals estava emplaçat a l'estribació de la muntanya de Sant Pere Màrtir coneguda actualment com a Turó de la Torre, en la que s'havia bastit un búnquer subterrani, que avui encara es conserva parcialment, per hostatjar la seva dotació.

---

[22] GUARNER VIVANCOS, Vicente: *Cataluña en la guerra de España.* G. Del Toro. Madrid, 1975. P. 206.

[23] En acabar la guerra, aquesta embarcació va recuperar el seu antic nom i va tornar a l'activitat pesquera fins l'any 2000, en que deixà d'estar en actiu. Convenientment restaurada, s'exhibeix actualment a l'exposició permanent del Museu Marítim de Barcelona, on té el número 19714 d'inventari.

En aquesta fotografia de possible caire propagandístic es pot veure el projector que estava situat al turó de la Torre, amb alguns dels seus servidors, tot just en el punt on actualment hi ha una torre de conducció elèctrica. Els observadors aparenten atalaiar l'horitzó en direcció a Mallorca. Al fons, cap al centre de la fotografia, es distingeix la silueta de la Penya del Moro (Fotografia: Autor desconegut. Spanish Civil War Air Forces).

El projector que operava a Sant Pere Màrtir era una patent de la firma americana Sperry Gyroscope Corporation[24] i estava muntat en una estructura de tipus cardan[25] bastida sobre un xassís amb rodes per tal de poder-la moure i situar on convingués.

La llum que emetia era produïda per dos elèctrodes de carboni, un positiu i l'altre negatiu, que produïen un arc voltaic de 150 amperis d'intensitat i d'una polzada (2,54 cm.) de longitud en el focus d'un mirall parabòlic, fet de llautó

[24] Aquesta firma l'havia començat a fabricar l'any 1932, i l'any 1944 la firma General Electric, que havia succeït a la Sperry en la seva fabricació, va deixar de construir-los, ja que amb l'aparició del radar aquests sistemes de detecció van quedar obsolets, deixant de tenir cap interès militar.

[25] Aquest tipus de suspensió, desenvolupat per Gerolamo Cardano al segle XVI i format per dos cercles concèntrics d'eixos articulats i disposats en creu, permet enfocar el raig de llum del projector en qualsevol direcció.

amb una capa de rodi, de seixanta polzades (152,40 cm.) de diàmetre. El resultat era la formació d'un potent raig lluminós de 800.000.000 bugies que podia ser vist des d'una distància aproximada de cinquanta kilòmetres, i que oferia un abast efectiu de 9 kilòmetres.

Del projector se n'encarregava un operador que, situant-se en una zona segura immediata, s'encarregava d'engegar-lo quan li ho indicaven des de l'estació de control i d'assegurar-se de que l'arc voltaic es formés convenientment. Atès que els elèctrodes s'anaven consumint, després d'un parell d'hores d'estar funcionant el projector, li calia canviar-los per uns de nous. També, en el cas d'una possible interrupció de la comunicació amb l'estació de control, aquest operador podia manegar tot sol l'aparell, fent servir un comandament a distància auxiliar, unit al projector per un cable d'uns 3 metres i mig, cosa que li permetia d'allunyar-se del raig lluminós i aconseguir així no tant sols una millor visió sinó també una major seguretat en cas d'atac.

El projector era alimentat per un generador conegut col·loquialment com "la burra", que li subministrava l'energia que li calia per al seu funcionament. Pesava unes 3 tones i, mitjançant un motor de sis cilindres, que funcionava amb gasolina, però que podia admetre d'altres combustibles de ventura com el gasohol (barreja de gasolina amb alcohol per a alleugerir despeses), produïa corrent contínua amb una potència nominal de 15 KW, la qual podia arribar fins als 16,7 KW. Aquest generador acostumava a situar-se a cosa d'una cinquantena de metres del projector, i només li calia un operador que molts cops, era el mateix que s'encarregava del projector.

Aspecte recent de l'interior de la casamata de servei del projector del Turó de la Torre, amb clars indicis d'haver estat ocupada ocasionalment per estadants furtius. (Fotografia de l'autor).

Pel que es veu, aquest projector, igual que els canons que tot seguit s'esmenten, no s'hi va estar tot el temps que va durar el conflicte, i al final va acabar sent retirat d'allà. Pel contingut d'un comunicat dels bombers de Barcelona del 23 de maig de 1937 emès per causa d'un petit incendi que es va declarar en aquell sector, en el que es fa menció de la presència de la Brigada de Reflectors en tal indret, sabem que, almenys en aquella data, encara hi estava instal·lat.

Una explicació popular del perquè de la retirada del projector d'aquell emplaçament és que resultava ineficaç:

"...es va posar un focus, a la punta de baix, allà on ara surten les línies d'alta tensió. Aquell focus va funcionar algunes vegades, però es va treure perquè resulta que quan encenien el focus, il·luminava la muntanya, la carretera, il·luminava quasi més a baix que a dalt."[26]

Hi ha altres possibles motius que podrien justificar tal retirada. Es podria considerar la possibilitat de que hagués estat retirat per tal d'aplicar-lo als aterratges de les cada cop més nombroses actuacions dels caces de l'esquadreta de caça nocturna, de la que tot seguit en parlem, o bé que hagués estat neutralitzat o destruït com a conseqüència de l'aviació enemiga, tema que més endavant es tractarà.

L'aviació. La caça nocturna

Un altre element de vital importància en la defensa de Barcelona va ser, sense cap dubte, l'aviació.

Les forces aèries de la República Espanyola, conegudes popularment com "La Gloriosa", havien estat creades el maig de 1937 a partir de la reorganització de les diverses agrupacions aèries amb que comptava el bàndol republicà, i estaven formades per dues branques diferenciades. Una d'elles era l'Arma d'Aviació, que comprenia les diverses esquadres de combat que constituïen les forces aèries, l'Estat Major i les escoles de formació de pilots i tècnics, i l'altra era la Subsecretaria d'Aviació, encarregada de l'organització i administració, i de la que depenien totes les indústries dedicades a la fabricació i manteniment dels avions i altre material de les forces aèries.

[26] Entrevista a Josep Anguera i Badia, veí de la barriada espluguina de Finestrelles, realitzada el 28 de setembre de 1994 per Josep Maria Contel.

D'entre els diversos tipus d'avions que en major o menor nombre disposaven els republicans, els avions de caça que predominaven eren els aparells de disseny soviètic Polikarpov I-15, coneguts popularment pel nom de *Xatos* i els Polikarpov I-16, que rebien el nom de *Mosques*. Amb ells es va formar l'Esquadra 11, de caça, en la que els *Xatos* constituïen el Grup 26 i els *Mosques* el 21.

Tot i que la guerra havia començat amb una certa superioritat aèria republicana, en aquells moments, la inferioritat de les seves forces respecte de les de l'enemic era alarmant, i això va motivar que, per tal d'optimitzar al màxim els seus cada cop més migrats recursos, el seu principal tret fos l'extrema mobilitat que els va caracteritzar:

"A mesura que l'Exèrcit Popular anava reculant, la superioritat numèrica del seu adversari augmentava i, en vigílies de la batalla de l'Ebre el juliol de 1938, la més important de les ofensives republicanes destinada en part a impedir la caiguda de València i a allargar la guerra, "la Gloriosa" podia fer front a l'enemic amb 11 esquadretes incompletes de caça, mentre que els seus adversaris en disposaven 3 de la Legió Còndor, 10 de l'Aviació Legionària italiana, 2 a les Balears i 6 o 7 més de nacionals. En total, poc més d'onze esquadretes contra vint-i-una o vint-i-dues de franquistes. I si la desproporció numèrica entre els efectius de caça era evident, el desavantatge pel que fa al nombre de bombarders, tant lleugers com pesats, encara era molt més ampli i cabdal en favor dels franquistes.

Podem concloure, doncs, que la trajectòria de la Gloriosa al llarg de la guerra transcorregué paral·lela a la de les operacions terrestres, intervenint incansablement en tots els fronts i les batalles i actuant cada vegada més desesperadament en resposta a les ofensives enemigues. Un fet prou simptomàtic que demostra aquesta circumstància és el de la constant mobilitat de tots els elements de l'aviació republicana arreu del territori on es combat i les ininterrompudes anades i vingudes dels aparells republicans d'unes regions a les altres. En aquest punt, els aeròdroms de campanya jugarien un paper essencial en el desplegament i intervenció de les seves unitats ."[27]

[27] ÍÑIGUEZ GRÀCIA, D.: *El Vesper de la Gloriosa. L'aviació republicana*. Ed. Llibres de Matrícula. Calafell, 2002. P. 22.

Restes d'un bombarder italià S.81 de la 251 Squadriglia pilotat pel tinent Ezio Maccani, abatut a Montcada el 25 d'octubre de 1937 per l' I-15 republicà que pilotava el també tinent Yevgenii Stepanov. Els seus sis tripulants van resultar morts (Maccani rebé a títol pòstum la medalla d'or al valor militar i encara avui dia, un carrer de la ciutat de Trento duu el seu nom). (Fotografia:Autor desconegut. http://montcadapost.blogspot.com.es).

Dins de la caça republicana, una unitat altament especialitzada va ser l'esquadrilla de caça nocturna. Els èxits obtinguts pels pilots soviètics Mihail Yakusin i Anatoli Serov en combats nocturns mantinguts l'any 1937 sobre el front de Madrid havien propiciat que tots els pilots republicans que en endavant es formessin haurien de conèixer també la caça nocturna, així com que es formés una unitat especialitzada en aquesta nova modalitat de lluita aèria, dotada principalment amb aparells Polikarpov I-15, els prou coneguts *Xatos*. En aquells moments, el cap d'aquesta unitat era l'alemany d'ascendència jueva, nacionalitzat espanyol, Walter Katz,[28] el qual se n'havia fet càrrec quan l'anterior cap, el rus Yevgenii Stepanov va tornar a l'Unió Soviètica el 27 de juliol de 1938. Des de la incorporació de Walter Katz, l'esquadreta de caça nocturna va operar generalment a Catalunya i València, on utilitzava els diferents aeròdroms existents en cada zona i simultaniejava la defensa de les poblacions de la rereguarda amb les operacions aèries necessàries en el propers fronts del Segre i de l'Ebre.

[28] Walter Katz trobaria la mort l'11 de novembre de 1938 quan el seu aparell va ser tocat pels antiaeris enemics mentre metrallava el cap de pont rebel de Serós, a la riba esquerra del Segre. El va succeir en el càrrec el tinent català Josep Falcó Sanmartin.

L'avió de Walter Katz repostant combustible, ajudat pel llum d'un projector (Fotografia: Associació d'Aviadors de la República, ADAR).

Els canons de Sant Pere Màrtir

Una mica més amunt de l'emplaçament del projector anteriorment esmentat, gairebé al cim de Sant Pere Màrtir i a pocs metres de la partió amb el terme de Sant Just, havien estat instal·lats al començament del conflicte uns antiaeris de fortuna confeccionats a partir de vells canons de campanya Schneider 75/28 model 1906, els quals eren servits per personal majoritàriament basc que havia arribat aquí quan les localitats frontereres d'Irun i Hondarríbia van caure els primers dies de setembre de 1936 en mans d'una columna dirigida pel tinent coronel facciós Alfonso Beorlegui.

Dos dels soldats bascos, de noms Mateo i Vicente, que servien els canons Schneider emplaçats a Sant Pere Màrtir. Detall d'una fotografia propietat de Carolina Romeu Ortillés.

Aquests canons, que havien estat instal·lats l'octubre de 1936 i que no estaven situats damunt de cap plataforma en especial, sinó que descansaven directament sobre el terra,[29] a la pràctica no van arribar a actuar, llevat que no fos per algun possible tret de prova que realitzessin. Carlos Alvarez Rodríguez, un dels artillers que va formar part d'aquell destacament, així ho afirma:

"- ¿Y cómo eran estos cañones del 7,5?
- Pequeeeeños...
- ¿Qué disparaban?, ¿y aquellos los hacían servir como defensa antiaérea?
- Si. Pero no, no, no, no se llegó a, a, casi a usar.
- No se llegó a usar
- No se llegó casi a usar."[30]

José Maria Aguirre Salaberria, que també va servir en aquella bateria, encara afegeix:

"Afortunadamente no tuvimos que disparar. Porque si disparamos nos cargamos a la mitad de la población. Porque eso no le pegaba a un carro de paja. Pero era antiaérea, artillería antiaérea. Yo creo que lo único positivo sería que algun aviador se murió de risa al ver aquel montaje. Parecía un circo."[31]

Canó de campanya Schneider 75/28 model 1906, igual que els que van estar emplaçats a Sant Pere Màrtir durant el breu període comprès entre octubre i desembre de 1936. Aquests canons són els únics dels quals hi ha constància certa de que van estar instal·lats durant algun temps en aquell indret (Musée de l'Armée, Paris).

---

[29] Aquest particular, confirmat pel testimoni dels propis artillers bascos, qüestiona la pretensió de que les bases de formigó recentment monumentalitzades dalt de Sant Pere Màrtir hagin estat utilitzades algun cop per sustentar peces d'artilleria antiaèria. Detalls físics encara avui netament perceptibles en els punts que havien de ser els anclatges, contribueixen a descartar-la.

[30] Entrevista a Carlos Álvarez Rodríguez realitzada a Irún el 31 d'agost de 2004 per Jordi Amigó.

[31] www.iesjosepsuredaiblanes.com/Departaments/DepFilosofia/texts/sociologia/entrevisteajo-semariaaguirre.htm (Consulta: 14 d'abril de 2003).

Un informe de l'Estat Major del Quarter General de les forces enemigues, datat el mes de desembre de 1936 i basat en informacions procedents de la Cinquena Columna, en descriure les defenses antiaèries de Barcelona, fa menció explícita de la presència d'aquests quatre canons a la muntanya de Sant Pere Màrtir.[32]

Aquelles peces foren retirades a finals de desembre d'aquell mateix any per tal de ser dutes, juntament amb la seva dotació, a Sant Feliu de Guíxols, on van actuar com a artilleria de costa, tot passant a ser la catorzena batería, adscrita a l'exèrcit de l'Est.

Pel que fa als trets de canó suposadament provinents de la zona de Sant Pere Màrtir que alguns testimonis asseguren recordar, podria ben bé tractar-se d'algun dels pocs dispars de prova efectuats durant el breu període en que van actuar els artillers bascos, o potser fins i tot dels que va fer la bateria antiaèria número 13, formada per tres canons soviètics del 7,62, amb una dotació d'una cinquantena d'homes que manava el llavors tinent Narcís Lecha i Font, la qual va estar instal·lada durant la tardor de 1937 al capdamunt de la Diagonal, en el Club de Polo, abans de ser enviada cap al front de Terol.[33]

Dalt del cim, a l'ermita, va funcionar durant tot el conflicte un punt d'observació, possiblement vinculat al projector que es trobava més avall, la informació del qual se sap que fou aprofitada per l'esmentada bateria del 76,2 durant el temps que va estar al peu de la muntanya.[34]

Canó soviètic del 76,2 model 1931 com els que integraven la bateria número 13 manada pel tinent Narcís Lecha, que va estar instal·lada al Club de Polo durant la tardor de 1937. (Fotografia:Autor desconegut. http://zylkos.dobroni.pl).

[32] CONTEL RUIZ, Josep Maria: *Gràcia, temps de bombes, temps de refugis.* Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 2008. P. 92.

[33] Entrevista a l'ex-capità d'artilleria de l'Exèrcit Popular de la República Narcís Lecha, realitzada el 10 de juny de 2006 en el seu domicili de Girona per Francesc Riera, Jordi Amigó i Juli Ochoa.

[34] En el curs de la mateixa entrevista, Narcís Lecha ens va confirmar l'existència d'aquest punt d'observació al cim de Sant Pere Màrtir, independent de la seva bateria de canons.

Aules escolars i habitatges dels mestres al carrer de la Creu, dit llavors carrer d'Ascaso. Segons el testimoni de la senyora Espinós, les detonacions dels canons li esbotzaven els porticons de les finestres (Fotografia: Arxiu Històric de Sant Just Desvern, fons Magí Campreciós).

Un dels testimonis que recorden aquelles canonades va ser Dolors Espinós i Marquès, vídua del mestre del Grup Escolar Municipal Manuel Pardo i Palahi, la qual afirmava que els esclats dels trets de canó que es disparaven "des de Sant Pere Màrtir" feien que s'obrissin els porticons de les finestres de casa seva, una de les vivendes de mestres del carrer de la Creu.[35] Atès que aquesta senyora va marxar de Sant Just el mes d'octubre de 1937, quan el seu marit fou cridat a files (moriria cinc mesos més tard al front de Madrid), és de sentit suposar que els trets de canó als quals fa referència només podien haver estat fets per alguna de les dues bateries abans esmentades.

Un altre testimoni d'aquelles canonades és Antònia Batllori Escorigüela, natural de Sants. Al poc d'haver complert els tretze anys, en intensificar-se els

[35] Entrevista a Dolors Espinós realitzada el 21 d'abril de 2006 per Jordi Amigó en el decurs de l'acte d'homenatge als exregidors i familiars de l'Ajuntament de Sant Just Desvern durant el període republicà, fet amb motiu del 75è aniversari de la proclamació de la Segona República.

Antònia Batllori Escorigüela. Detall d'una fotografia feta durant el curs 1937/38 (Fotografia: Col·lecció Núria Milà Ripoll).

bombardeigs sobre Barcelona, va deixar el domicili a la ciutat i va venir, juntament amb els seus pares, Miquel Batllori Escatx i Anna Escorigüela Reymonde, a la caseta que tenien a Sant Just. El seu pare, que era tramviaire, havia quedat molt afectat anímicament per la destrucció d'un tramvia i la mort de tots es seus passatgers quan va tenir lloc l'explosió de la bomba del Coliseum. A Sant Just, vivien en una caseta sense número de la Plana Padrosa i l'Antònia assistia a les escoles municipals.

La senyora Batllori recorda:

"... quan estàvem a casa passaven les bombes per sobre, ja que teníem una muntanya, Sant Pere Màrtir, en la qual hi havia unes bateries."[36]

També ens parla dels trets d'aquells canons en Ramon Fontanals Vivés, fill de can Rodes, que en aquell temps tenia onze anys:

"Jo hi vaig anar-hi després, però els nanos, quan estavem aquí, primer sentiem els espetecs i després veiem la fogonada dels canons"[37]

Canó antiaeri Bofors de 40 mm. model 1937 muntat sobre un camió nord-americà marca Autocar. És molt probable que fos una bateria formada per tres unitats anàlogues a la de la fotografia la que protagonitzés la temptativa que descriu Josep Anguera (Fotografia: Archivo Histórico del PCE)

[36] Entrevista a Antònia Batllori Escorigüela, realitzada l'any 2010 a Collblanc per la seva neta Èlia Guisado. Es pot consultar en el blog: http://aquellsanysalfranquisme.wordpress.com/ (lectura del 8 d'agost de 2012).

[37] Entrevista a Ramon Fontanals Vivés realitzada el 9 de gener de 1977 per Jordi Amigó. Transcripció de Juli Ochoa.

No cal donar massa importància al fet de que el pas del temps li hagi fet canviar l'ordre en la seva memòria (primer es veu la claror de la flamarada i després se sent la detonació). De totes maneres, és significativa la desincronització que esmenta entre la visió d'aquella claror i la percepció del soroll, que és més acusada com més lluny es troba de l'espectador. En l'hipotètic cas de dispars efectuats a Sant Pere Màrtir i vistos des de Sant Just, aquesta mínima diferència no hagués estat pràcticament perceptible. És, doncs, molt possible que els trets que recorda el senyor Fontanals es fessin des de més lluny.

Des de la marxa dels artillers bascos, Sant Pere Màrtir no va estar equipat en tot el conflicte d'una manera estable amb cap altra peça d'artilleria, llevat d'alguna possible ocupació ocasional i puntual per part de peces transportables,[38] com és el cas de la temptativa que hi va haver cap al juny de 1938 d'instal·lar una de les bateries mòbils de la Brigada de Maniobra quan aquesta fou retirada del front del Segre i desplegada per diversos punts de Barcelona. Sembla ser, però, que en aquella ocasió les peces no van arribar a ser instal·lades. El veí de Finestrelles Josep Anguera i Badia, que llavors tenia 15 anys, ens diu:

"...devia ser l'any 38, van pujar un dia a la tarda tres camions amb tres canons antiaeris, i quan van estar a mitja carretera, la que va paral·lela a la muntanya, recta, perquè la carretera fa varis revolts, quan van ser allà a prop van parar els camions, van estar... què et diré jo? tres o quatre dies parats. Al cap d'aquest temps van pujar a dalt, van donar la volta i van marxar els camions. I no es van arribar a instal·lar els canons a Sant Pere Màrtir, se'n van anar al front, i allà no van estar mai instal·lats els canons..."[39]

És molt possible que després d'aquesta temptativa, ja no es tornés a pensar en emplaçar cap peça a dalt de Sant Pere Màrtir, ni tant sols en els moments finals de la guerra, en que l'arribada en retirada de les bateries que havien estat combatent a l'Ebre va suposar per Barcelona una nova i transitòria abundor d'unitats d'artilleria.

[38] Aquesta era una tàctica comunament emprada per les bateries antiaèries mòbils, que canviaven constantment d'emplaçament, especialment després de cada acció defensiva, per tal d'evitar ser atacades posteriorment.

[39] Entrevista a Josep Anguera, ja citada.

Un informe emès el 3 de febrer de 1939 pel tinent coronel Carles Botet i Vehí, comandant general d'Artilleria, sobre l'actuació d'aquesta arma en la defensa de Barcelona els dies 24, 25, 26 i 27 de gener de 1939, en el que s'esmenten detalladament totes i cadascuna de les unitats que es trobaven a Barcelona i rodalies quan van entrar les tropes enemigues, tant les que ja hi eren com les que havien arribat de l'Ebre poc abans, no fa menció en cap moment de la possible existència de canons a la muntanya de Sant Pere Màrtir.[40]

El tinent coronel Carles Botet, comandant general d'Artilleria, no fa esment de la possible existència de canons a Sant Pere Màrtir (Fotografia: Autor desconegut. Col·lecció particular).

El que si va funcionar a Sant Pere Màrtir durant bastant més temps que els canons va ser el projector, els raigs de llum del qual eren ben visibles des de lluny.

Encara que el següent plantejament no fos necessàriament cert, per a la senzilla lògica de molts testimonis, la presència d'un projector comportava que en el mateix lloc també hi havia d'haver necessàriament altres elements de defensa antiaèria com, per exemple, els canons. Tal és el cas del testimoni de Maria Vinyeta, que des de la plaça de la Sagrada Família veia els raigs de llum del projector de Sant Pere Màrtir:

"Per als nois de la colla cada bombardeig era una aventura. Generalment, eren al vespre i tots junts pujaven amb alguna llanterna les escales de les punxes, i per les finestretes, que semblaven espitlleres, veien com el cel que cobria la plaça s'omplia de reflectors. Des de Sant Pere Màrtir, on hi havia els canons de defensa, sortien els raigs de llum que s'encreuaven per poder disparar sobre els avions enemics que els italians enviaven des de Mallorca."[41]

[40] Informe reproduït a VERA DELEITO, Antonio: *Defensa antiaérea republicana (1936-1939) Artillería y refugios (Algo de valor).* Edit.: Jorge Vera de Leito Aparici. Requena, 1984. Apèndix 12. PP. 429-431.

[41] VINYETA, Maria: *"Aquella Plaça!"* Testimoni inclòs dins del projecte *Vivències. La Barcelona que vaig viure 1931-1945.* Ajuntament de Barcelona. Direcció de Serveis Editorials. Barcelona, 2009.

També des de Vallvidrera es podia contemplar l'acció dels diversos projectors que operaven:

"A l'estar a dalt de tot es veia el Carmel, que hi havia els antiaeris, els de Sant Pere Màrtir, que hi havia un altre antiaeri, el Tibidabo, que hi havia el foco, a Montjuïc hi havia els focos, per enfocar els avions que venien a bombardejar. Eh? Els veies que... els focos, com anaven buscant els avions, i els antiaeris, com els tiraven, i veies allà on queia la bomba."[42]

Des de la propera localitat de Cornellà, Serafí Garrigós Satoca podia veure la seva llum, juntament amb la dels altres projectors que també operaven al mateix temps en combinació amb les defenses antiaèries de la ciutat de Barcelona durant els tràgics bombardeigs del març de 1938:

"... Por el mes de Marzo empezaron los bombardeos sin tregua, se iniciaron la construcción de refugios en Cornellá, como supongo que en muchos otros sitios. Los chavales que ya teníamos 17 o 18 años nos pasábamos, a veces casi toda noche en el que se construía bajo el Castell del Borni y sólo salíamos a respirar cuando estaban bombardeando para ver la luz de los reflectores y la explosión de los antiaéreos y, por la mañana, casi sin dormir, a trabajar."[43]

Serafí Garrigós recordava haver vist des de Cornellà els raigs de llum del projector (Fotografia: Família Garrigós).

Queda clar, però, que els antiaeris que esmenta aquest testimoni ja no podien ser els que havien estat instal·lats a Sant Pere Màrtir durant un primer temps. Tot recollint el que llavors es parlava a casa i a nivell de carrer, Ramon Fontanals ens dona una versió popular del perquè es van haver de retirar i ja no s'hi van tornar a posar d'altres:

[42] Testimoni recollit per la Comissió de la Memòria Oral del Districte de Sarrià-Sant Gervasi. (http://www.youtube.com/watch?v=boOWr8vEMQ8 Consulta: 24/02/2013).

[43] Testimoni de Serafí Garrigós Satoca, facilitat per l'amic Ricard García Vives el 27 d'agost de 2012.

"... Doncs que els van tenir que treure. Tota la metralla queia sobre el poble. Segons com venien els avions, si disparaven, tota la metralla, tota, queia aquí sobre, a Sant Just i pels camps ... "[44]

En aquests pobles situats al peu de Sant Pere Màrtir, qualsevol comentari fet per la població sobre els canons havia de ser, necessàriament de sentides o basant-se en interpretacions d'allò que es podia albirar, ja que no s'hi podia anar sota cap concepte:

"- Vostè, per que diu que els van treure... Per què se'n va parlar?
- Se'n va parlar, si, perquè allà dalt no podies pujar-hi. Era zona de guerra, allò."[45]

Cal suposar, però, que el cel de Sant Just quedaria suficientment cobert durant tot el conflicte bèl·lic per l'acció d'altres unitats antiaèries situades en diferents punts de l'àrea barcelonina, tant pel bo com pel dolent, com ens ho confirma la següent anotació d'un pagament realitzat per l'Ajuntament l'abril de 1938, i que apareix recollida a les actes municipals:

"... a la mateixa [es refereix a la col·lectivitat de paletes] per tapar un forat a la teulada d'una casa del carrer Pi i Margall, amb motiu de la granada antiaerea que hi ha caigut, 50,50 ptes; ..."[46]

Sant Just i el seu consistori en aquells moments

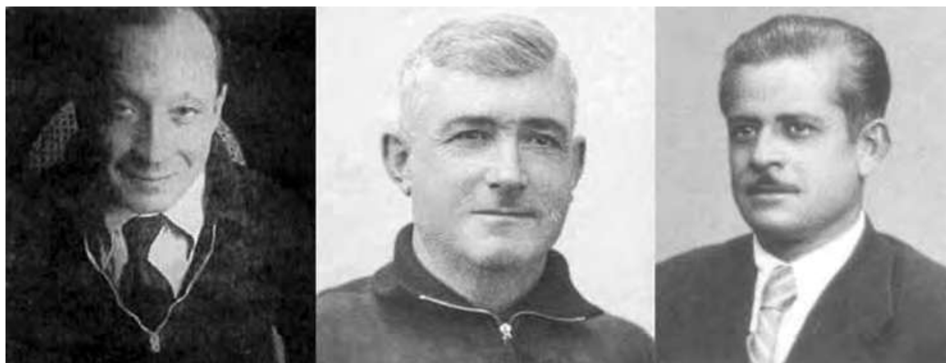
L'Ajuntament, de clara orientació nacionalista, que hi havia a Sant Just al començament de la guerra, i que estava presidit per Daniel Cardona i Civit, ateses les circumstàncies d'aquells moments s'havia ampliat amb dos regidors més en representació dels sindicats CNT i UGT, i així es va mantenir fins que la Conselleria de Governació i de Seguretat Interior de la Generalitat de Catalunya, per tal de reflectir de manera més fidel la correlació de forces al govern de Catalunya, va decretar els dies 9 i 12 d'octubre de 1936 que s'havien de formar nous ajuntaments on estiguessin representades totes les forces

[44] Entrevista a Ramon Fontanals, abans esmentada.

[45] Ibid.

[46] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Actes Municipals. Acta del 25 d'abril de 1938. P. 44 V.

polítiques addictes a la República i en la mateixa proporció que es donava entre les que integraven el govern de la Generalitat. Així, en el nou consistori, que es va formar el 17 d'octubre de 1936, ja no estaven representats els nacionalistes d'Estat Català i Nosaltres Sols!, que van ser apartats dels seus càrrecs.

Els tres alcaldes que hi va haver a Sant Just Desvern durant la Guerra Civil. D'esquerra a dreta: Daniel Cardona i Civit (fins el 17 d'octubre de 1936) Joan Viladoms i Càlix (des del 17 d'octubre de 1936 fins la seva fugida el maig de 1937) i Alfred Arís i Reinals (des del 25 de juny de 1937 fins l'1 de febrer de 1939) (Fotografies: Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

D'acord amb el que havia estat decretat, el nou consistori es va formar amb tres regidors d'Esquerra Republicana de Catalunya, tres de la Confederació Nacional del Treball, tres de la Unió General de Treballadors – Partit Socialista Unificat de Catalunya i un de la Unió de Rabassaires de Catalunya.

Els lamentables fets de maig de 1937, on fins i tot es va arribar a combatre dins del poble, i especialment a l'entorn de Can Meliton, havien ocasionat que el nou alcalde d'aquella formació, Joan Viladoms i Càlix, d'ERC, hagués hagut de fugir i amagar-se, tot abandonant l'alcaldia. El seu successor, també d'ERC, va ser Alfred Arís i Reinals, nomenat el 25 de juny de 1937, el qual va romandre en el seu càrrec fins al final de la guerra, i fins i tot durant un breu període de temps després de l'ocupació del poble pel bàndol vencedor.

A l'entorn de la tasca que van haver de dur a terme i les diferents dificultats que van trobar en la seva gestió, el propi Alfred Arís ens donava aquestes pinzellades:

"La guerra s'allargava més del que s'havia previst en principi. L'exèrcit s'estructurava i cada dia volia i necessitava més homes, les lleves s'emportaven

els homes més joves i forts, les dones, moltes, treballaven en indústries de guerra, en el camp, cada vegada menys gent a treballar. La fam, en aquest temps, en certes famílies de Sant Just Desvern era molt greu.

Com que Sant Just tenia i s'en collien moltes garrofes, les intercanviàvem amb pagesos del Solsonès per blat, patates, ordi i alfals. No va ser gens fàcil. Hi havia controls de gent incontrolada, però la Generalitat subministrà guies i armament per poder equipar la gent que anava a buscar el menjar i així fer arribar aquest a Sant Just Desvern.

A l'estiu vingueren a residir a Sant Just una gran quantitat de famílies barcelonines, fugint dels forts bombardejos de l'aviació franquista. Tota aquesta gent llogava torres o bé s'encabia dintre les llars de familiars o d'amics. Malgrat que gairebé tots portaven la seva tarja de racionament de Barcelona, ocasionaven problemes de menjar, d'ordre públic. Hi havia alguns xicots camuflats o gent que no volia anar a la guerra. També va haver una altra arribada de refugiats de vàries províncies espanyoles.[47]

Durant la batalla de l'Ebre van venir refugiats de Gandesa i alguns d'ells van originar conflictes per problemes d'estatge, però amb l'ajuda de la Generalitat i amb l'autoritat recta i honrada es pogué hostatjar i atendre tota aquesta gent. Amb tot, molts d'aquests refugiats no estigueren molt temps a Sant Just.

Ja s'entrellucaven les grans retirades de l'exèrcit republicà i això, per tant, volia dir més dificultats de tota mena: Gent armada que creuava el terme municipal, desertors, "Cinquena columna" infiltrada a Sant Just, ... etc. etc."[48]

[47] Segons Antoni Malaret, aquests refugiats forans eren "bascos, especialment procedents de Sant Sebastià i Irun, que foren recollits per diverses famílies santjustenques i, més tard, de ciutadans –dones i nens- que fugien de l'assetjada capital madrilenya". Vegeu MALARET I AMIGÓ, Antoni: "Les primeres dècades del Segle XX" a *Sant Just Desvern, un paisatge i una història*. Ajuntament de Sant Just Desvern i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1987. P. 504.

[48] Fragments d'una entrevista a Alfred Arís i Reinals realitzada el 13 de febrer de 1982 per una comissió formada per Marcel·lí Giner, Gabriel Rigat, Antoni Vilagut, Sebastià Farràs i Jordi Cardona, membres del Grup d'Història de Sant Just Desvern, precursor del Centre d'Estudis Santjustencs.

Ajuntament de Sant Just Desvern - Comissió de Proveïments

TARJA FAMILIAR

Targeta de racionament emesa per l'Ajuntament durant la guerra (Col·lecció particular).

Per causa, principalment, de la pròpia dinàmica de la guerra, aquell consistori va haver de registrar freqüents canvis en la seva composició:

"L'equip de govern municipal de Sant Just –i de tots els pobles- variava constantment d'acord amb les reorganitzacions del govern de la Generalitat de Catalunya i per les baixes que es produïen amb la incorporació als fronts de guerra –voluntàriament i per les quintes- i, en una mica més de dos anys, participaren en les tasques de l'administració municipal durant la guerra civil prop de cinquanta veïns representant les diverses opcions polítiques i sindicals, amb l'excepció dels grups nacionalistes Estat Català i Nosaltres Sols."[49]

Aquell mes d'octubre, els integrants de l'Ajuntament santjustenc, als quals els va tocar viure el bombardeig, eren:

Alcalde:	Alfred Arís Reinals
Alcalde 2n:	Llorenç Urpí Busquets
Alcalde 3r:	Angel Granados Ortega
Regidors:	Joan Garrigó Rodríguez Ignasi Roldan Gelabert Josep Rabassa Parladé Pedro Moreno Carrasco Antoni Ortega Juli Izquierdo Delgado Gabriel Font Carbonell Cristòfol Carcereny Duran

[49] MALARET I AMIGÓ, Antoni: "Les primeres dècades..." Op. Cit., PP. 501-502.

Can Biosca: L'amenaça també plana sobre Sant Just

Tot i que havia disminuït sensiblement el terrible grau d'intensitat que va caracteritzar els bombardeigs del mes de març sobre Barcelona, l'aviació enemiga seguia aferrissant-se sobre la soferta població de la rereguarda republicana, i les seves agressions, fossin obra dels trimotors italians de l'*Aviazione Legionaria* o dels hidros alemanys que la *Legión Cóndor* enviava des de Pollença, ja es començaven a sentir també en els pobles d'aquesta comarca. Algunes de les localitats baixllobregatines afectades pels atacs realitzats durant aquest període van ser:

Vista de la masia de Can Biosca. A les seves immediacions van caure les dues bombes de les que es fa menció (Fotografia: Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

Gavà, el 16 de març, amb 7 víctimes; Viladecans, el 16 de març, amb 8 víctimes; El Prat, el 18 de juny, amb 9 víctimes; El Prat, el 20 de juny; Gavà, el 30 de juny; Gavà, el 4 de juliol, amb 9 víctimes; Viladecans, el 4 de juliol, amb 3 víctimes; Gavà, l'11 de juliol; Gavà, el 12 de juliol; El Prat, l'1 de setembre; la Colònia Güell, l'11 de setembre, i altre cop El Prat, el 13 de setembre.[50]

[50] Relació no exhaustiva confeccionada amb informació procedent de diverses fonts.

En el decurs dels mesos de juny, juliol i agost, l'aviació de les Balears havia tingut al seu punt de mira, sobre tot, els ports de Barcelona, Alacant, València, Torrevieja, Tarragona i Sant Feliu de Guíxols, però en començar la batalla de l'Ebre, es van centrar molt més en Barcelona i el seu port.

Dins d'aquest període caldria situar, en una data ara per ara no del tot determinada, el primer bombardeig aeri que va patir Sant Just Desvern. Es tracta de les dues bombes caigudes possiblement per accident a les immediacions de Can Biosca, i que es podrien relacionar amb alguna temptativa d'atac a les instal·lacions militars republicanes de Sant Pere Màrtir.

Ramon Fontanals, llavors un nano d'onze anys de qui ja s'ha parlat abans, avisat pel seu condeixeble Joan Masalias, que vivia a Can Biosca, s'hi va atansar l'endemà mateix de la caiguda d'aquelles bombes per tal de veure els efectes causats, i així ens ho descriu:

"- Aquestes bombes, vostè diu que van caure exactament...

- Al darrera de la finca.

- Darrera de quina finca?

- De can Biosca. De la masia de can Biosca. Va[n] caure on tenien ells dos ametllers. Al davant de la masia tenien els horts, i al darrera els ametllers. Va[n] caure al darrera, entre els ametllers i la vinya del Piquet.

- I diu que van ser... quantes bombes?

- Dues bombes, però grans.

[...]

- Els danys de les bombes, en què consistien?

- En dos forats. Una bomba a una distancia... poder d'uns deu metres o quinze metres d'una a l'altra, però un forat de 2 metres de fondària per ben bé uns 7 o 8 de diàmetre.

- I on van caure?

- Una en un camp d'ametllers, i una a la vinya de sota... I el que va rebre també: els xiprers, que tenia un viver de xiprers en Piquet. Saps qui vull dir, en Piquet? El que era mestre de música.

- Aquest viver de xiprers, també va rebre?

- Clar, perquè allò s'escampa."[51]

[51] Entrevista a Ramon Fontanals, abans esmentada.

Tot i que alguns conveïns tendeixen a associar aquestes bombes de can Biosca amb les que van caure més tard al sector de la carretera, es tracta de dos bombardeigs diferents i clarament separats en el temps.

Ramon Fontanals Vivés. Detall d'una fotografia presa quatre anys abans d'aquest fet (Fotografia: Col·lecció Bàrbara Montoro).

Així ens ho confirma el mateix testimoni:

"- Can Masclans va ser una cosa i can Biosca va ser una altra.
- Les de can Biosca, vostè recorda més o menys la data?
- No sé, doncs...
- Va ser abans o després de can Masclans, can Biosca?
- No, primer va ser can Biosca...
- Primer can Biosca?
- ... i després can Masclans."[52]

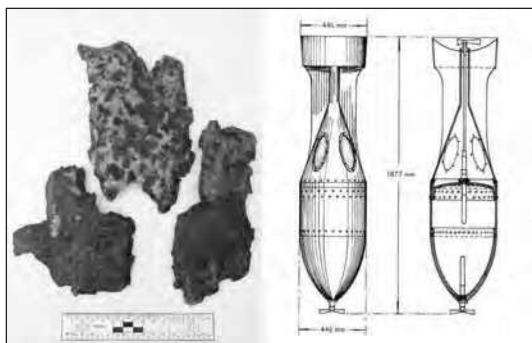
Tot i que, com s'ha dit abans, no es coneix la data exacta, no seria desenraonat suposar que aquest atac podia haver tingut lloc la matinada del 22 de juny, en que una formació de vuit S.81, en mig de la densa boira que regnava en aquells moments, va atacar la part alta de la ciutat de Barcelona, afectant Horta, els Penitents, el Tibidabo i Vallvidrera,[53] zones que normalment eren negligides per l'aviació enemiga. L'historiador Alcofar Nassaes afegeix Sant Pere Màrtir als objectius que perseguien aquell cop els atacants:

"El 22, los bombardeos se extendieron al Tibidabo, Vallvidrera y San Pedro Mártir."[54]

[52] Ibid.

[53] Centro Documental de la Memoria Histórica. CDMH. *Partes diarios sobre bombardeos y defensa antiaérea.* PS-BARCELONA_GENERALITAT. Comunicat corresponent al 22 de juny de 1938. Vegeu també ALBERTÍ, Santiago i Elisenda: *Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes (1936-1939).* Albertí editor, S.L. Barcelona, 2004. P. 263.

[54] ALCOFAR NASSAES: *La aviación legionaria...* Op. Cit.,. P. 249.

A l'esquerra: fragments de les bombes caigudes a Can Biosca que es conserven a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Just Desvern (Fotografia: Juli Ochoa). A la dreta, detall dels projectils amb indicació de les seves dimensions. Anotacions de l'autor sobre un dibuix dels Royal Engineers britànics.

Els cascots que es conserven a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Just de les bombes caigudes a Can Biosca, així com la declaració del testimoni, permeten fer-nos una idea que es tractava de projectils de dimensions considerables: Els fragments, afectats actualment per una capa d'òxid i una lleugera exfoliació en alguns sectors que podrien desvirtuar el seu gruix original, apunten a que aquest havia de ser aproximadament d'un centímetre. El seu grau de curvatura, tot i tenir en compte possibles deformacions per causa de l'explosió, ens indica que el diàmetre d'aquest projectil havia de ser de l'ordre d'uns 44 centímetres. Aquestes dades ens permeten suposar, sense pràcticament marge d'error, que els projectils que van caure a Can Biosca havien de ser bombes explosives italianes de 250 quilograms tipus III, comunament emprades per l'Aviazione Legionaria, encara que aquest no fos el model més utilitzat, ja que n'hi havia d'altres tipus de bombes, especialment de menor tamany, que es llançaven amb major freqüència.

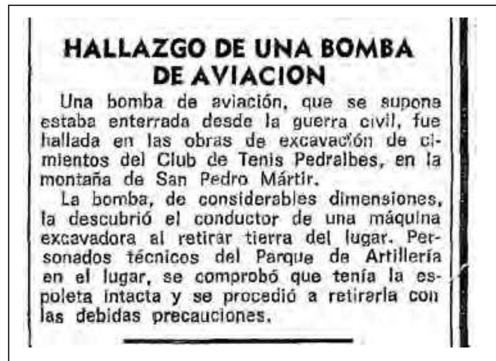

Bombes italianes tipus III de 250 Kg. Els dos aviadors donen idea de les seves dimensions. El més jove, situat a l'esquerra de la imatge, és Bruno Mussolini, tercer fill del dictador italià, el qual va estar un temps destacat a Mallorca (Fotografia: Autor desconegut. http://www.forocartagena.com).

Els principals trets d'aquest tipus de bomba són:[55]

Longitud amb l'espoleta posada: 1877 mm.
Longitud sense espoleta: 1780 mm.
Material del cos i punta: fundició d'acer
Materials de la cua: planxa d'acer i aleació lleugera
Longitud del cos: 835 mm.
Diàmetre del cos: 446 mm.
Gruix de parets: 10 mm.
Gruix màxim a la punta: 51 mm.
Càrrega explosiva: 120 kilos de trinitrotoluè (TNT), també dit 2,4,6-trinitrometilbenzè.
Pes total: 285 Kg.

Aquestes bombes podrien ben bé ser del mateix tipus que una altra que fou trobada sense esclatar l'any 1972 a Sant Pere Màrtir, amb motiu de les obres de construcció del Club de Tennis Pedralbes i que molt probablement hauria estat llançada durant el mateix bombardeig.

HALLAZGO DE UNA BOMBA DE AVIACION

Una bomba de aviación, que se supone estaba enterrada desde la guerra civil, fue hallada en las obras de excavación de cimientos del Club de Tenis Pedralbes, en la montaña de San Pedro Mártir.

La bomba, de considerables dimensiones, la descubrió el conductor de una máquina excavadora al retirar tierra del lugar. Personados técnicos del Parque de Artillería en el lugar, se comprobó que tenía la espoleta intacta y se procedió a retirarla con las debidas precauciones.

Notícia publicada a la pàgina 23 de La Vanguardia Española, el 4 de febrer de 1972.

Relleu a Mallorca

El dia 15 de setembre fou rellevat del seu càrrec de cap de l'*Aviazione Legionaria delle Baleari* el general Vincenzo Velardi, que podia comptar en el seu palmarès el trist honor d'haver estat l'artífex d'aquells sagnants atacs de març a Barcelona i del de Granollers, efectuat el 31 de maig, per esmentar dos dels més cruents. El seu successor seria el també general Adriano Monti. L'ordre del relleu havia estat signada un mes abans pel propi Mussolini, però

[55] Dades extretes de l'informe *Italian bombs and fuzes. Ministry of Supply. Permanent records of research and development*, emès el juny de 1948 a Londres pel coronel Arthur Douglas Merryman, dels Royal Engineers, PP. 333-335.

van ser necessàries quatre setmanes llargues per tal que el nou cap s'imposés del tot en el seu càrrec. El dia 28, el general Velardi fou homenatjat amb una festa de comiat al Grand Hotel de Palma i l'endemà va abandonar l'illa a bord d'un hidroavió de la línia regular de l'Ala Littoria que cobria el trajecte Pollença-Òstia.

Un dels pilots italians, el capità Luigi Mancini, ens fa aquesta poc afavoridora semblança del seu nou cap:

"Todo empezó cuando llegó a Palma un nuevo comandante, el coronel M. (general Monti), conocido por todos los oficiales mayores por ser muy severo y enojoso; y la verdad es que lo demostró desde el principio. En seguida empezó a quejarse de que nosotros llevábamos una vida disoluta, que íbamos demasiado por la calle vestidos de civil y que faltaba disciplina. El coronel no entendía ni hablaba español y eso le ponía en una situación de inferioridad [...] Al insoportable coronel le asignaron otro cargo y le relevó otro general [...] me enseñó algunas fotos del íntegro y recto anterior comandante con una mujer medio desnuda en actitudes muy obvias. En seguida pensé que el general había sido muy irresponsable en utilizar el laboratorio fotográfico para sus deslices. Luego supimos también que había contraído una enfermedad sexual. De todo aquello saqué la conclusión de que si un jefe quiere mostrarse severo tiene que dar ejemplo y no exigir a sus subordinados algo que ni él sabe respetar."[56]

A l'esquerra, el general de divisió aèria Vincenzo Velardi. Durant el seu mandat a les Balears van tenir lloc, entre d'altres, els terribles bombardeigs de Barcelona, i si ens centrem en el cas de Sant Just, el bombardeig en el decurs del qual van caure accidentalment les bombes a Can Biosca.
A la dreta, el seu successor, el també general de divisió aèria Adriano Monti, que serà el responsable del segon dels atacs aeris que s'han patit en aquesta població: l'accidentat bombardeig que va comportar la caiguda, no prevista inicialment, de les bombes sobre la carretera (Fotografies: Autor desconegut. Col·lecció Miguel S. Puchol).

Bombes a Cornellà

El 29 de setembre de 1938, tot just un dia després de que el general Monti s'hagués fet càrrec definitivament de l'*Aviazione Legionaria delle Baleari*, va tenir lloc a la nostra rodalia un nou fet sagnant: el bombardeig de Cornellà.

Els autors no van ser aquest cop els trimotors italians, sinó que l'atac fou dut a terme per un hidroavió Heinkel He-59 alemany procedent de Pollença. Aquell dia només hi ha consignat un atac per part d'un d'aquests aparells sobre el port de Barcelona, que va descarregar quatre bombes de 250 kilos, sense que, a causa del mal temps i els núvols, puguin precisar on van deixar caure exactament aquests quatre projectils.

Ja feia un cert temps que es venia detectant a la zona la presència nocturna d'aquell hidroavió. Fins i tot s'hi va arribar a enviar com a prevenció una metralladora antiaèria Maxim de quatre tubs muntada sobre camió, pertanyent a la secció de metralladores que habitualment cobria la carretera Barcelona-Tarragona. El cornellanenc Lluís Hambauer Puig en fou testimoni:

"Un capvespre es va presentar a Cornellà un camió militar equipat amb una metralladora antiaèria quàdruple que es va situar a prop de casa, al carrer de darrera el Titan, a la cantonada del carrer de cal Pirranyo. En converses amb els soldats que hi havia, van comentar que vigilaven una zona que anava des de Cornellà fins a Garraf perquè havia estat repetidament detectat el pas nocturn d'un hidroavió en aquell sector."[57]

Metralladora antiaèria soviètica Maxim de quatre tubs, muntada sobre un camió GMC, com la que Lluís Hambauer va veure al carrer de Ramon i Cajal de Cornellà (Fotografia: Archivo Histórico del PCE).

[56] AGUILERA, Manuel: La vida de una isla en guerra. Publicat a *El Mundo. Baleares* el 6 de desembre de 2010.

[57] Testimoni de Lluís Hambauer recollit a LLOBERA I RAMON, Josep: *El Cornellà dels anys 30.* Col·lecció Llibres de l'Avenç de Cornellà, núm. 2. Cornellà de Llobregat, 2000. P. 100.

Aquell dia, a les 21,20 del vespre, el cel estava ennuvolat i fins i tot plovisquejava una mica. L'avió enemic, que segurament tenia com a objectiu atacar l'estació de tren de dalt i el dipòsit de benzina de la CAMPSA que hi havia a la vora, va deixar caure la seva mortífera càrrega.

El comunicat de data 30 de setembre de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, signat per Florenci Tor, que era el seu secretari tècnic d'Informació i enllaços, ens ho descriu així:

"Comuniquen que a les 21,20, un hidre enemic ha bombardejat Cornellà, havent caigut bombes en els llocs següents: Una al carrer Josep Cuxart, ocasionant desperfectes en una casa. Hi ha quatre ferits. Una bomba a uns 100 mtes. de l'anterior, destruint una casa i ocasionant 3 morts i 2 ferits greus. Una en un camp, sense víctimes ni danys. 3 d'incendiàries dintre el recinte de la CAMPSA, sense conseqüències. 3 ó 4 bombes incendiàries pels contorns de l'estació, sense conseqüències."[58]

L'endemà actualitzaven l'anterior informació:

"Ajuntament de Cornellà amplia informació del bombardeig d'ahir, comunicant-nos que un aparell enemic va llançar de 10 á 12 bombes, destruint totalment dues cases i parcialment, 3. Hi ha 4 morts i 3 dones, un home i un nen ferits."[59]

Els germans Josep i Núria Llobera Ramon, que vivien a la Plaça dels Enamorats (llavors plaça de Pérez Farràs), relativament a prop del carrer de Josep Cuxart, donen detalls sobre els llocs on van caure les bombes:

"- Als voltants de l'Estació de Dalt, als camps de la Siemens i del Forn del Vidre Vell, o als de la fàbrica de les Coles, o als de cal Moro (no confirmades personalment).

- Al carrer de Josep Cuxart, on van ensorrar cal Nadal (actualment número 15) sense matar-hi ningú, més una bomba (potser incendiària) que va travessar el sostre d'una casa propera, de planta baixa, de més cap al carrer

[58] CDMH. *Partes diarios sobre bombardeos y defensa antiaérea*. PS-BARCELONA_GENERALITAT. Comunicat corresponent al 30 de setembre de 1938.

[59] Ibid, 1 d'octubre de 1938.

del Sol, però que no va explotar; i encara, força anys després, es va trobar una altra bomba sense explotar allà a prop, entre els carrers de Josep Cuixart i de Vicenç Llivina.

- A l'hort de cal Fairell, a uns 50 o 60 metres de les anteriors, on sembla que una bomba va arribar a explotar, i potser alguna altra no va arribar a esclatar.

- A cal Gilet, on fou el cas més greu, car hi moriren quatre persones de la mateixa família.

- Cap a la Farinera Vella (no confirmades personalment)."[60]

L'any 1993 un veí, en Gabriel Mèlic, va informar les autoritats de l'existència d'una bomba d'aviació soterrada en els seus camps, davant de les obres de construcció de l'Eroski, la qual va ser detonada pels especialistes allà mateix.[61]

De totes les bombes caigudes aquell dia a Cornellà, la que va fer més mal, fou, sens dubte, la de cal Gilet, on vivia la família Busquets-Roure, que ocupava dues cases, en una de les quals feien vida, i dormien a l'altra. La bomba va caure damunt d'aquesta segona casa, matant la nena de set mesos Neus Busquets i Roure, la seva mare Pepeta Roure i Gil, l'avi Josep Busquets i Berney i també una cosina de nom Rosita. Només es van salvar el pare, l'àvia i la nena de vuit anys Maria Busquets i Roure, que eren els membres de la família que en aquell moment estaven a l'altra casa.

L'atenció a les víctimes del bombardeig de Cornellà va mobilitzar els serveis sanitaris de tota la rodalia. El Comité local de la Creu Roja de Sant Just Desvern anotava així la seva participació en les tasques de salvament:

"Octubre 1. El chofer Alfredo Nuell da parte que con motivo del bombardeo del pueblo de Cornellà, ha efectuado un servicio recorriendo en total 12 Km."[62]

[60] LLOBERA I RAMON, Josep: El *Cornellà dels anys 30*, Op. Cit. PP. 95-96.

[61] Informació facilitada per l'amic Ricard García i Vives, originari i veí, durant molt temps, del carrer de Josep Cuxart, el qual també recorda que un dels escenaris dels jocs d'infantesa de la mainada d'aquell carrer era precisament "la casa de la Bomba".

[62] Arxiu Històric de Sant Just Desvern: *Relación de los Servicios prestados durante el mes de Octubre de 1938 por esta ambulacia sanitaria de San Justo Desvern.*

Atacant per darrera

Una de les dificultats que el general Monti va heretar en fer-se càrrec de la seva nova destinació fou el fet d'haver de fer front a les defenses antiaèries republicanes, especialment les barcelonines, que, tot i ser francament migrades, dificultaven en gran manera les operacions de bombardeig que encomanava als seus aparells.

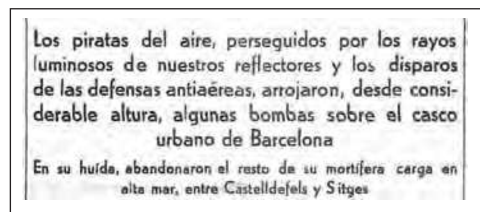
Tot i la modèstia de les forces a les que s'enfrontaven, els diaris de les esquadrilles legionàries presenten sovint, sobretot en ocasions de servei sobre Barcelona, València i Cartagena, anotacions tals com "reacció antiaèria precisa i molt intensa", "foc antiaeri molt perillós", "la formació fou escomesa per dos avions de caça", i més d'una vegada els avions italians tornaven de les missions sobre Barcelona amb forats de projectils o de metralla als fuselatges. Valgui com a exemple la següent notícia, publicada tot just tres dies abans que es produís el bombardeig de Sant Just:

"A mediodía, la aviación extranjera intentó realizar una nueva agresión contra Barcelona. El fuego de cortina de nuestras baterías le impidió sobrevolar la ciudad, huyendo hacia Mallorca perseguida por los cazas republicanos."[63]

Bombarder italià S.81 tocat per la DECA republicana (Fotografia: col·lecció Gennaro Zitelli).

No era aquest el primer cop en que això passava. Un parell de mesos abans, també s'havia donat el mateix cas, tal com ens ho confirma el següent titular, aparegut a *La Vanguardia* del 5 d'agost:

Los piratas del aire, perseguidos por los rayos luminosos de nuestros reflectores y los disparos de las defensas antiaéreas, arrojaron, desde considerable altura, algunas bombas sobre el casco urbano de Barcelona

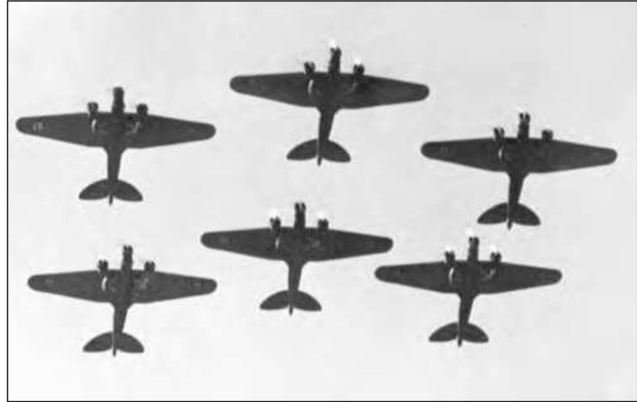
En su huída, abandonaron el resto de su mortífera carga en alta mar, entre Castelldefels y Sitges

Titular aparegut a la primera pàgina de La Vanguardia del 5 d'agost de 1938.

[63] *La Vanguardia*, del 5 d'octubre de 1938. P. 1.

Des de Finestrelles, Josep Anguera era testimoni d'aquesta tàctica:

"Veies els avions i com deixaven les bombes, venien de Mallorca, però no venien directe, entraven per darrera i sortien per Sant Pere Màrtir, bombardejaven i marxaven. Entraven més allà del Prat, pujaven pel Riu i anaven a bombardejar la ciutat."[64]

Esquadreta de "Paves" S.81. (Fotografia: Col·lecció Albino Cagliari).

També, des de Molins de Rei, testimonis com Lluís Pons i Carme Puntes ens recorden com es podia observar el pas dels avions que seguien aquell itinerari:

"Molins de Rei va veure passar moltes paves i molts raaa-mooons (amb aquesta onomatopeia eren anomenats els avions feixistes carregats i preparats per a bombardejar. El soroll dels seus motors recordava el so d'aquest nom) al llarg de la guerra. Els nens sortien a veure'ls passar, sovint camí de Barcelona."[65]

Manuel Claramunt, que formava part del servei d'observació que estava situat al cim de la muntanya de Sant Ramon, confirma que entraven entre Castelldefels i la riba dreta del Llobregat, i que aquesta era la trajectòria habitual dels bombarders italians que venien de Mallorca, encara que no sempre era

[64] Entrevista a Josep Anguera i Badia, veí de la barriada espluguina de Finestrelles, realitzada el 28 de setembre de 1994 per Josep Maria Contel.

[65] Testimoni recollit per PUJADÓ I PUIGDOMÈNECH, Judit: "La defensa pasiva a Molins de Llobregat: Un problema sense resoldre", a *Guerra Civil i Franquisme a Molins de Rei.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Col·lecció Llorenç Sans d'estudis del Baix Llobregat núm 11. Barcelona, 2001. P. 110. Aquest mateix fragment també es troba reproduït a CABALEIRO MANZANEDO, Júlia i BOTINAS MONTERO, Elena: *L'Activitat femenina a Molins de Rei: Les dones durant la Guerra Civil.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2003. P. 105.

així, i que altres vegades feien també l'entrada des del mar, per la banda de llevant.[66]

L'investigador i periodista Angelo Emiliani, que ha treballat aquest tema a partir, principalment, de fonts italianes, en el seu informe sobre la defensa de Barcelona corrobora i amplia detalls sobre aquesta segona ruta d'entrada apuntada per Claramunt:

"Les formacions atacants, que normalment inclouen de tres a nou avions, tallen la línia de la costa al llevant de la ciutat i arriben sobre els objectius des del nord en lleuger picat a la velocitat màxima, per dirigir-se, després de deixar anar les bombes, cap a Mallorca."[67]

Aquell dia

El 8 d'octubre de 1938 ja feia dos anys, dos mesos i vint dies que havia començat la guerra, i els ànims, en sectors cada cop més amplis de la població barcelonina, no eren aquells que els havien mogut durant els primers moments. Tot i que la intensitat dels bombardeigs sobre Barcelona ja no enregistrava les cotes que havia arribat a assolir durant el fatídic mes de març, no es pot dir que hagués disminuït ni de bon tros l'afany destructiu dels agressors, que seguien aferrissant-se en l'atac continuat a les poblacions de la rereguarda.

Aquell mateix matí, un aparell SM-81 pertanyent a la *252ª Squadriglia* havia estat fent un reconeixement de la costa entre València i Barcelona.

Poc més tard, entre les 10:53 i les 11:20, la zona portuària de Barcelona havia patit un nou atac per part de 5 trimotors SM-79 que van deixar caure entre 35 i 40 bombes. Nou d'elles havien impactat en el moll de Ponent, especialment en els dipòsits de carbó, on van destruir un camió, i la metralla projectada havia causat danys de certa consideració al mercant *Rio Segre*, de 3.822 tones. Una altra havia caigut al moll de la Costa, destruint un cotxe lleuger i causant danys al petrolier *Zorroza*, de 6.400 tones, que ja havia estat víctima d'un altre atac el passat 13 de setembre. Una altra bomba va caure, sense conseqüències, al moll del Contradic, i un nombre indeterminat dels projectils llançats pels avions havia caigut a l'aigua a les dàrsenes de Sant Bertran i del Morrot, i també davant del trencaones.

[66] Testimoni recollit per RIBAS I VINYALS, Josep: "Bombardeigs i refugis a l'Hospitalet (1937-1939)", a *Quaderns d'Estudi* núm. 23. Centre d'Estudis de l'Hospitalet. L'Hospitalet de Llobregat, 2010. P. 18.

[67] EMILIANI, Angelo: *La defensa de Barcelona.* [Inèdit]. P. 16.

Una hora abans d'aquest atac a Barcelona, altres cinc SM-79, també procedents de Mallorca, havien estat fent el mateix a València.

Cap al migdia, entre les 13:55 i les 15:00, l'objectiu dels atacants havia estat Tarragona. Dues esquadretes de 5 avions S.79 havien deixat caure cosa d'un centenar de bombes, entre explosives i incendiàries, provocant nombrosos danys, tals com la destrucció total de vuit edificis de vivendes i tres magatzems de vi i la destrucció parcial d'altres 24 cases i un nou magatzem de vi, i causant algunes víctimes mortals. Aquest atac fou realitzat per deu aparells S.79 de l'*111º Stormo* de l'aviació legionària amb base a la península. Ho confirma el fet de que en els registres de l'aviació legionària de les Balears no queda recollida cap acció seva sobre Tarragona en tal data.

El comunicat que el quarter general enemic va emetre a Salamanca el 9 d'octubre descrivia així aquests atacs:

"… Ayer fueron bombardeados eficazmente los objetivos militares del puerto y estación marítima de Tarragona y los de los puertos de Valencia y Barcelona."[68]

Gairebé simultàniament, tres aparells S.81 pertanyents a la *251a Squadriglia* havien estat bombardejant el port de Maó.

Ja entrat el vespre van atacar els hidroavions provinents de Pollença. Cap a les 20:10 aparegué un d'ells a l'alçada de les costes de Garraf, va bombardejar la cimentera de Vallcarca i, tot seguint la costa, va anar en direcció a Tarragona. A les 20:30 arribava a l'estació de Sant Vicenç de Calders, i allà va deixar caure mitja dotzena de bombes, de les quals almenys una va esclatar gairebé a l'alçada dels quatre primers vagons d'un tren procedent de Reus amb destinació a Barcelona, que transportava més d'un miler de passatgers i es trobava aturat, causant 30 morts i 80 ferits. Els ferits més greus van ser traslladats als hospitals de Vilafranca del Penedès i Tarragona. Entre les víctimes mortals hi havia cinc veïns de la propera ciutat de l'Hospitalet: Concepció Pilar García Alvarez, de 19 anys; Domènec García Martínez, de 15 anys; Filomena Pons Miquel, de 34 anys; Francesc Blanco Pons, de 14 anys i Honorata Guitart Guerri, de 30 anys.

Mentrestant un altre hidroavió, company seu, havia estat també bombardejant el sector de l'Ametlla de Mar, l'Hospitalet de l'Infant i el nus de comunicacions i dipòsit de municions de Paitrossos, situat al barri de l'Estació de l'Aldea.

[68] *ABC (Sevilla)* de l'11 d'octubre de 1938. P. 11.

Amb la mateixa fredor del comunicat del dia anterior, el quarter general facciós va donar el 10 d'octubre la següent descripció d'aquests fets:

"... En la noche del 8 al 9, nuestra Aviación bombardeó los objetivos militares de Vendrell, provocando incendios en depósitos de municiones y gasolina; los objetivos militares de las estaciones de la Ametlla y Hospitalet y el depósito de municiones de Paitrosos."[69]

Un dels diversos bombardeigs que va patir l'estació de Sant Vicenç de Calders. Detall d'una fotografia de l'Arxiu de l'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Aeronautica Militare Italiana, US, OMS).

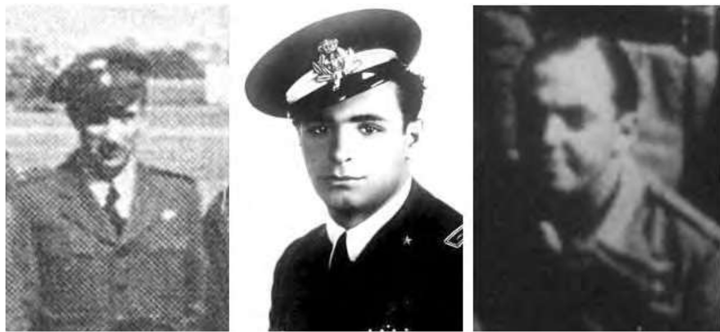
Aquell dia encara hi hauria, però, una incursió més, i un dels objectius que en ella s'havia previst atacar eren les instal·lacions que la defensa republicana tenia a la muntanya de Sant Pere Màrtir. Pel que sembla, tant el punt d'observació que estava situat al cim com el projector que estava emplaçat al Turó havien contribuït eficaçment a desbaratar algunes de les passades incursions.

Així doncs, l'atac d'aquella nit seguiria la ruta d'entrada pel Garraf i la vall del Llobregat. Es començaria l'atac per Sant Pere Màrtir, se sobrevolaria tot seguit la ciutat, bombardejant-la i, després d'haver passat pel damunt del port, on es deixarien caure els darrers projectils, es tornaria a Mallorca. Els 244 kilòmetres que separaven Mallorca de Barcelona suposaven menys d'una hora de vol als avions de l'època, per la qual cosa, el temps previst de durada d'aquesta operació, com en casos anteriors, seria de poc menys de dues hores.

Com que l'atac es realitzaria durant la nit, s'utilitzarien els avions S.81 del *XXV Gruppo de Bombardamento Notturno "Pipistrelli delle Baleari"*, l'especialitat dels quals era, tal com s'ha indicat anteriorment, el bombardeig nocturn.

[69] *Ibid.*

Aquest grup de bombardeig tenia com a comandant el major Giovanni Buonamico, que emprava el nom de guerra de "*Maggiore Buonasorte*", i constava de dues esquadretes, la 251a i la 252a formades per sis aparells cadascuna, al front de les quals estaven, respectivament, els tinents amb grau de capitans Pietro Gioia, amb el nom de guerra de "*Capitano Pietro Giosetta*" i Aldo Quarantotti, àlies "*Capitano Quercia*".

D'esquerra a dreta: Giovanni Buonamico, comandant del XXV Gruppo de Bombardamento Notturno Pipistrelli delle Baleari, Aldo Quarantotti, cap de la 252 Squadriglia i Pietro Gioia, cap de la 251 Squadriglia, els aparells de les quals són els que van participar en el bombardeig del 8 d'octubre de 1938 (Fotografies: Autor desconegut. Col·lecció Miguel S. Puchol i http://digilander.libero.it).

Atès que aquell mateix dia ja havia operat un aparell de l'esquadreta 252a en tasques de reconeixement i altres tres de la 251a ho havien fet en una operació de bombardeig, el general Adriano Monti i el major Giovanni Buonamico van acordar que el nombre de bombarders que intervindrien en aquell atac nocturn serien els vuit aparells restants, és a dir, tres de la 251a i cinc de la 252a. El bombardeig tindria lloc a les 11 de la nit (hora de la zona en poder dels sollevats).[70]

[70] El 26 de març de 1938 a tota la zona dominada pels rebels es va establir l'horari d'estiu afegint una hora al temps solar o GMT. El mateix es va fer el 2 d'abril a la zona que continuava essent fidel a la República, i el 30 d'aquell mateix mes encara es va incrementar aquella diferència en una altra hora més, amb la qual cosa, el territori republicà anava 2 hores per davant del temps solar i la diferència horària que hi havia entre ambdues zones era d'una hora. L'1 d'octubre es va tornar a aplicar a la zona rebel l'horari d'hivern i es van tornar a regir pel temps solar. A la zona republicana ho van fer el 2 d'octubre, però només van endarrerir una de les dues hores de més que duien, anant encara una hora per davant del temps solar. Aquesta diferència d'una hora entre una i altra zona es va mantenir fins al final de la guerra.

A l'esquerra, aviadors italians a Son Sant Joan, al costat d'un bombarder S.81, concretament el número 5 vermell, integrant de l'esquadreta 251. A la dreta, detall de la seva decoració: la lluna i el rat penat (pipistrello), en clara al·lusió a la seva activitat eminentment nocturna, i l'aixeta que va degotant bombes sobre una ciutat republicana mediterrània i el seu port (Fotografia: autor desconegut).

EL BOMBARDEIG

Els preparatius

Aquella tarda, tot seguint les instruccions rebudes del general Adriano Monti, els caps d'esquadreta, capitans Aldo Quarantotti i Pietro Gioia, van encarregar una nova missió a les tripulacions dels aparells que no havien participat en el reconeixement de la costa mediterrània peninsular del matí ni en el bombardeig de Maó, que s'havia dut a terme aquell migdia.

En el primer dels aparells de la 252a esquadreta, l'identificat amb el número "1 negre", aniria el propi major Buonamico, cap del *25º Gruppo di Bombardamento Pesante*, juntament amb el capità Aldo Quarantotti, cap de l'esquadreta. Els restants aparells d'aquella unitat estarien pilotats pels oficials els noms de guerra dels quals eren *"Capitano Carbitti"*, *"Tenente Trimboli"*, *"Sottotenente Martai"* i *"Sottotenente Tronco"*.

El primer dels tres bombarders de la 251a, aniria pilotat pel seu comandant, el capità Pietro Gioia, i els altres dos pels oficials que responien als falsos noms de *"Sottotenente Giambattista Sorione"* i *"Sottotenente Carlo Natale"*.

Els avions havien de sortir aquella mateixa nit, els de la 252a esquadreta a les 21:15 hores, temps local, i els de la 252a ho farien deu minuts després,

per anar a realitzar una operació de bombardeig sobre Barcelona, ciutat a la que arribarien prop d'una hora més tard, quan allà ja seria el punt de la mitja nit.

Entrarien per la costa de Ponent, i de la mateixa manera que ho havien fet altres vegades, remuntarien el Llobregat i començarien l'atac a Barcelona des de l'interior. El seu objectiu principal serien les instal·lacions de Sant Pere Màrtir, sobre les quals haurien de centrar el seu atac. De tornada, i després d'haver sobrevolat l'espai urbanísticament buit dels voltants de la prolongació de l'Avinguda Diagonal, en sobrevolar les barriades barcelonines de Les Corts, Sants i Hostafrancs, tindrien com a possibles objectius secundaris les fàbriques *S. A. Industrias del Aluminio* i *La España Industrial, Sociedad Anónima Fabril y Mercantil*, per acabar deixant anar els darrers projectils sobre el port, el seu constant objectiu.

Bombarders S.81 de l'esquadreta 251a a la pista del camp d'aviació de Son Sant Joan, preparant-se per efectuar una nova incursió. (Fotografia: Col·lecció Angelo Emiliani).

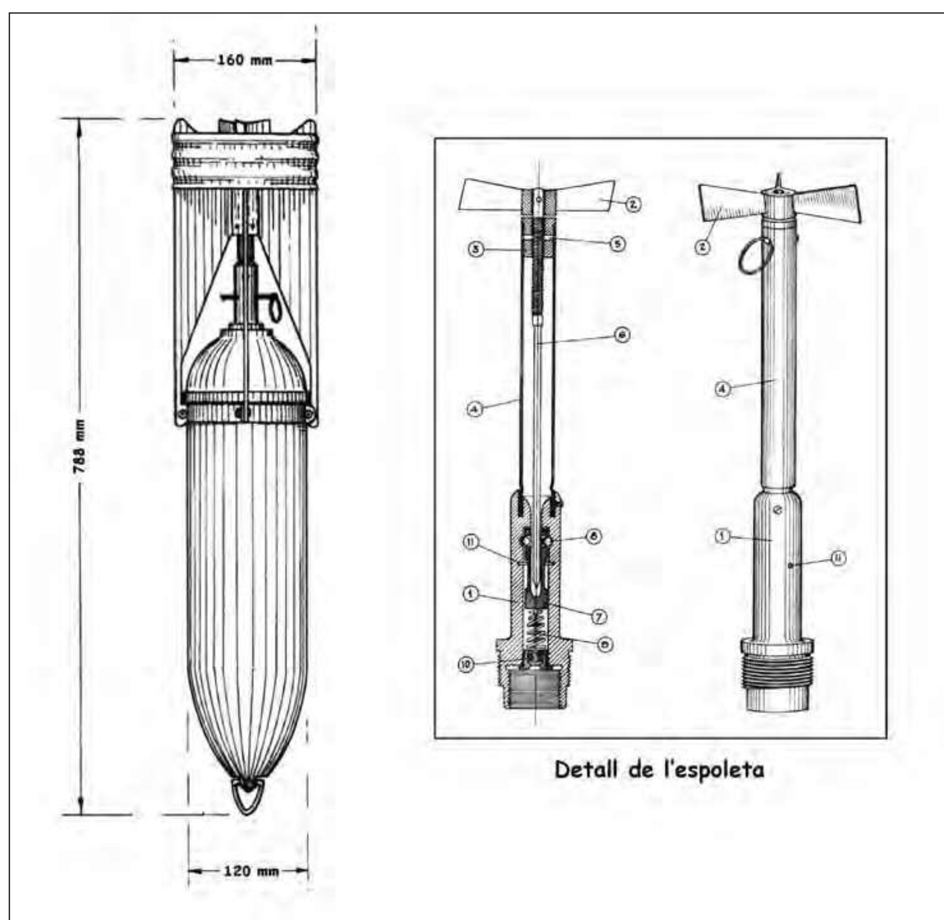
Havent revisat els aparells que intervindrien, es va procedir a carregar-los amb els projectils que s'havien determinat. L'historiador militar Ramon Salas aclareix que en els bombarders S.81 s'hi podien encabir diverses combinacions de bombes:

"Podía llevar las siguientes combinaciones de cargas de bombas: 12 espezoneras a 84 bombas ordinarias de dos kilos o 42 incendiarias del mismo peso; 56 bombas de 20 kilos, 28 de 50, 16 de 100 ó cuatro de 250, siendo su carga màxima de 1.600 kilos."[71]

[71] SALAS LARRAZABAL, Ramon: "Evaluación técnica del material italiano utilizado en España", a *Italia y la Guerra Civil Española.* Centro de Estudios Históricos C.S.I.C. Departamento de Historia Contemporánea. Madrid, 1986. P. 128.

Cada un dels vuit aparells designats seria carregat aquest cop amb cinquanta-sis bombes més aviat petites, de les del tipus Mina de 15 quilograms.

Les bombes Mina van ser dissenyades per utilitzar-les contra objectius que podien oferir una certa resistència, com les fàbriques i edificis en general. Estaven equipades amb una espoleta que tenia un petit dispositiu de retard per permetre la penetració abans d'esclatar i produir, per tant, un efecte destructiu major que el de les bombes Torpedino, utilitzades amb major freqüència, i que esclataven per contacte.

A l'esquerra, bomba Mina de 15 kilos amb indicació de les seves dimensions. A la dreta, detall de l'espoleta. Anotacions de l'autor sobre sengles dibuixos dels Royal Engineers britànics.

Carregant un avió. Fotograma del documental Aviazione Legionaria, realitzat per l'Istituto Luce.

Els principals trets d'aquest tipus de bomba són:[72]

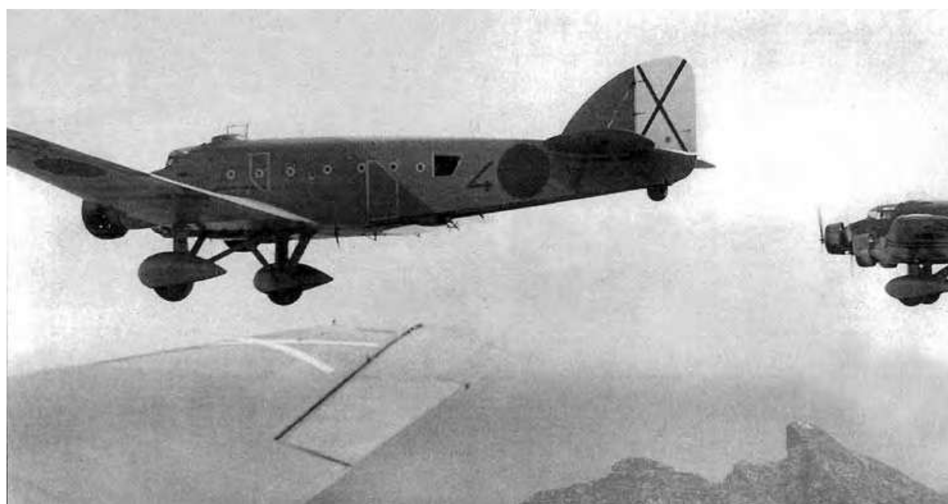
Longitud amb l'espoleta posada: 788 mm.
Longitud sense espoleta: 760 mm.
Material del cos i punta: acer
Materials de la cua: planxa de ferro
Longitud del cos: 525 mm.
Diàmetre del cos: 120 mm.
Gruix de parets: 6 mm.
Gruix màxim a la punta: 29 mm.
Càrrega explosiva: 5,6 kilos de TNT o bé d'Amatol (combinació de nitrat d'amoni i trinitrotoluè).
Pes total: 15,5 kilos

[72] Dades extretes de l'informe *Italian bombs and fuzes.* Op. Cit. PP. 359-364.

Comença l'atac

A l'hora prevista, els avions es van enlairar del camp d'aviació de Son Sant Joan, i després d'haver fet l'habitual marrada cap a l'est i després cap al nord que generalment caracteritzava l'inici dels seus vols en direcció a Catalunya, van abandonar l'illa tot sobrevolant la Serra de Tramuntana en el sector en que aquesta forma la península de Formentor, emprenent, des d'allí, el camí cap a la costa catalana. La màxima velocitat que assolien els S.81 era de 280 kilòmetres/hora, essent de 240 la normal de creuer, amb la qual cosa, en poc menys d'una hora es podrien situar sobre l'objectiu i començar el bombardeig, tal com estava previst.

Aquella nit, la lluna lluia esplèndidament, ja que tot just l'endemà havia de ser el pleniluni. No obstant això, en arribar a la costa peninsular, els aviadors italians van trobar que els seus objectius estaven pràcticament coberts per una formació de núvols situada a l'alçada d'uns 2.000 metres,[73] la qual cosa podria, de ben segur, influir decisivament en els resultats de la seva missió, restant eficàcia al seu atac.

Una formació de bombarders S.81, provinents de l'aeròdrom de Son Sant Joan i en direcció cap a la costa catalana, sobrevola el cim de la Serra de Tramuntana conegut com el Pal, de 434 metres d'alçada, situat molt a prop del cap de Catalunya, a la península de Formentor (Fotografia: Col·lecció Angelo Emiliani).

[73] Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare, US. Fons Operazione Militare Spagna. OMS. Busta 59, numero 46. *XXV Gruppo autonomo bombardamento notturno. Diario storico dal 5/5/1938 al 31/12/1938.*

Finalitzada la travessia sobre el mar, els vuit avions van arribar a l'alçada de la costa, assoliren el curs inferior del Llobregat per remuntar-lo fins l'alçada de Molins de Rei, i des d'allà van anar a situar-se darrera de Sant Pere Màrtir, on començaria el bombardeig.

Sona l'alarma

Al mateix temps, havent estat detectats pels sistemes locals de vigilància, la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, entitat que depenia de la Conselleria de Treball de la Generalitat de Catalunya, va donar el senyal d'alarma quan els rellotges marcaven les 23:45.

Immediatament van començar a sonar les sirenes donant avís del perill. Per tal d'evitar confusions, aquest toc es diferenciava del que indicava el final de l'alarma, com prou bé sabia la major part de la població.

El Comissariat de Propaganda de la Generalitat, dirigit per Jaume Miravitlles, havia editat l'any 1937, a través de l'editorial pròpia Forja, un llibret de 63 pàgines patrocinat per l'Acadèmia de Ciències Mèdiques que duia el títol de *Ciutadà: Què has de fer davant la guerra aèria?* i que consistia en un manual de defensa passiva organitzada, amb recomanacions de tota mena per protegir-se davant dels atacs aeris i de l'ús de bombes explosives, incendiàries, tòxiques i fins i tot bacteriològiques. A la seva pàgina 31 deia:

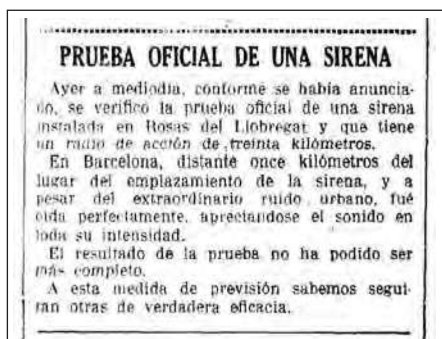
Els avions han estat detectats. Dibuix de Ricard Opisso i Sala (Tarragona, 1880 – Barcelona, 1966), que il·lustra el llibret que es comenta.

"Toc de sirenes:
Ja coneixeu els tocs d'alerta?
Deixeu que us en parli una mica. Són senzillíssims.

Els tocs d'alerta són de dues classes: Sirenes seguides. Toc llòbrec, penetrant. Vol dir: entrada al refugi. Busqueu aixopluc. Protegiu-vos. Fugiu del carrer; seguiu les indicacions enganxades per les parets, que diuen REFUGI.

Sirenes interrompudes. Repetides. Picades. Sons breus i seguits. Vol dir: Sortida del refugi. Aire pur. Tranquil·litat al carrer. No sortiu fins a sentir el senyal d'alerta de sortida. No el confongueu amb el d'entrada. Mentre toca el senyal d'alerta seguit o no toqui l'interromput, les brigades municipals fan el servei de desinfecció, de neutralització, d'impregnació. Espereu a sentir les sirenes a tocs secs interromputs, continuats. Eureka! Llavors sortiu. No hi ha risc al carrer."

A Sant Just Desvern, a més dels tocs de les sirenes de Barcelona, els quals, encara que lleugerament atenuats, arribaven a sentir-se prou bé, el toc d'alarma que millor se sentia i que predominava per damunt dels altres, era el de la sirena que estava instal·lada des de feia un any a la fàbrica tèxtil Hijos de Solà Sert, coneguda popularment pel nom de "Can Corrons", el so de la qual es podia sentir fins i tot de Barcelona estant. La premsa del moment donava així la notícia:

PRUEBA OFICIAL DE UNA SIRENA

Ayer a mediodía, conforme se había anunciado, se verificó la prueba oficial de una sirena instalada en Rosas del Llobregat y que tiene un radio de acción de treinta kilómetros.

En Barcelona, distante once kilómetros del lugar del emplazamiento de la sirena, y a pesar del extraordinario ruido urbano, fué oída perfectamente, apreciándose el sonido en toda su intensidad.

El resultado de la prueba no ha podido ser más completo.

A esta medida de previsión sabemos seguirán otras de verdadera eficacia.

La Vanguardia del 6 d'agost de 1937, donava així notícia a la pàgina 2 de la posada en servei de la sirena de Can Corrons.

El testimoni que aporta Ramon Fontanals ens dóna fe de l'eficàcia del seu so:

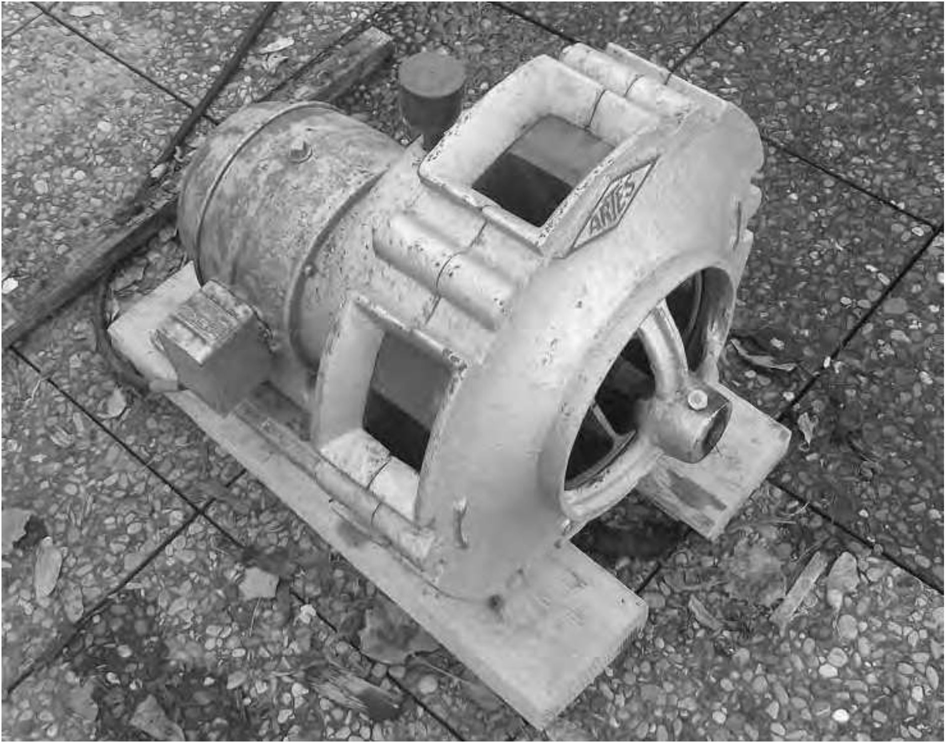
"- Quan se'n va donar compte del bombardeig?

- Compte? Doncs pel soroll que van fer, més ben dit, com que a Sant Feliu tocaven la sirena... A Sant Feliu, una sirena molt forta, allà a can Corrons -en dèiem a casa- . Oi que era a can Corrons, allà? Doncs quan xiulava despertava mig Llobregat."[74]

Aquesta sirena, així com una altra situada a la fàbrica de caretes antigàs, coneguda inicialment amb el nom de *Protectora Municipal* i després pel de *Fàbrica G2*, que es trobava dins del recinte Bertrand, van estar operatives durant tota la guerra.

El santfeliuenc Pere Baleta recorda que fins i tot van sonar el dia en que les tropes enemigues van entrar a Sant Feliu:

[74] Entrevista a Ramon Fontanals, abans esmentada.

La sirena de Can Corrons, conservada actualment a la casa de cultura Can Ricart, de Sant Feliu. Fotografia obtinguda per gentilesa de Jaume Pagès Grau, a qui es deu la seva recuperació i salvaguarda (Fotografia: Juli Ochoa).

"...brunzien estrepitosament les sirenes de can Corrons i les Caretes en senyal de victòria per l'entrada de les tropes..."[75]

Bombes sobre Sant Pere Màrtir

Arribats sobre la vertical de les instal·lacions de Sant Pere Màrtir, el primer dels objectius que tenien marcats, els avions italians començaren a descarregar.

Segons l'informe que l'endemà va signar Florenci Tor, secretari tècnic de

[75] BALETA MAYLINCH, Pere: *La Guerra.* [Inèdit]. Testimoni recollit per AMIGÓ I BARBETA, Jordi: "Gener de 1939. Retirada i ocupació versus huida y liberación al Baix Llobregat", a *El Franquisme al Baix Llobregat.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat. Col·lecció Llorenç Sans. Barcelona, 2001. P. 156.

la Secció d'Informació i Enllaços de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, en aquell sector van arribar a impactar fins a 10 projectils.[76]

Un d'aquells impactes hauria estat possiblement el causant del gran esvoranc que encara avui dia és clarament perceptible al Turó de la Torre, i que es correspon justament amb la vertical de la segona de les sales, actualment curulla d'enderrocs, del que havia estat la casamata de servei del projector que operava en tal indret.

Al fons d'aquest cràter són encara clarament perceptibles les restes ruïnoses d'una estructura de formigó que, amb gairebé tota certesa, hauria format part o estaria íntimament vinculada amb l'esmentada fortificació.

Aspecte actual de les estructures de formigó que afloren al fons de l'esvoranc del Turó de la Torre, a Esplugues (Fotografia: Juli Ochoa).

En el cas de ser certa aquesta conjectura, ens trobaríem davant d'una de les possibles explicacions del perquè el projector de Sant Pere Màrtir hauria deixat d'operar durant la fase final de la guerra.

[76] CDMH. PS-BARCELONA. GENERALITAT, 260, 3. Document 85/137.

Reacció de la defensa antiaèria: un avió tocat!

Des que fou detectada la incursió dels avions enemics, la reacció de la DECA no es va fer esperar, i un intens foc de barrera es va dedicar a obstaculitzar la mortífera tasca dels agressors.

Pere Brull Angela, que llavors tenia 15 anys i vivia als pisos de la fàbrica de ciment Sanson, va ser testimoni de l'acció dels canons de la defensa antiaèria, i així ho va deixar escrit al dietari que portava:

"Son les 11'50 de la nit, hi tenim un bombardeig fantàstic.

A Barcelona es veuen caure bombes que es veuen que son de trilita.

Tiren molt fort els antiaeris i per a sobre al nostre poble (sic). Els avions volen per ací sobre; veurem que passa..."[77]

Des de Can Rodes, al rovell de l'ou del poble, també els va sentir Ramon Fontanals:

"...i llavors a la nit, al cap d'una hora que era a casa, ja van tornar a tocar sirenes: bombardeig a Barcelona! ... Bim Bum: els antiaeris, i cada cop es sentien més fort els avions."

Alfred Arís, llavors alcalde de Sant Just, també tenia present l'acció de l'artilleria antiaèria durant aquell bombardeig:

"Uns aparells franquistes, fugint del centre de la ciutat, perseguits pel foc dels canons antiaeris, deixaren caure llur càrrega de bombes per diversos llocs del terme municipal..."[78]

Aquelles canonades també se sentien a la barriada de Gràcia. La dibuixant i pintora Francisca Rius i Sanuy així ho va deixar escrit al diari que escrivia per al seu fill Jordi, que estava destinat al front d'Andalusia oriental:

"Dies 8 i 9 d'octubre.

Aquest últim cau en diumenge.

Durant les nits passades hem tingut gran enrenou de canons, no sabent a on han bombardejat.

Catorze són els bombardejos que ens han fet la setmana passada."[79]

---

[77] Testimoni de Pere Brull i Angela, Anotació feta en un dietari que encara conserva.

[78] Entrevista a Alfred Arís Reinals realitzada el 13 de febrer de 1982, anteriorment esmentada.

[79] RIUS I SANUY, Francisca: *Diari íntim. La vida quotidiana a la rereguarda. Barcelona, 1938 i 1939*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2009. PP. 85 – 86.

No tant sols des de terra es va plantar cara als bombarders. També des de l'aire, un valerós representant de l'esquadreta de caça nocturna els hi feia front. Ens ho confirma l'abans esmentat informe d'en Florenci Tor:

" 23,58,- O. A. ens pregunta si hi ha algun aparell en vol, li contestem que és un caça."

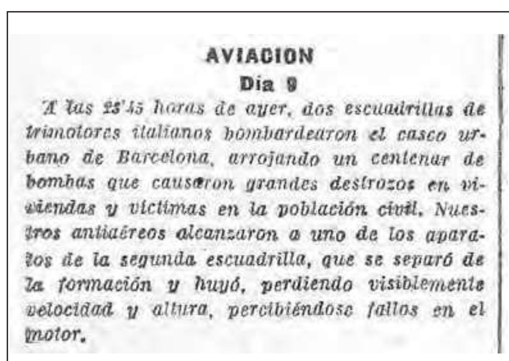
Bartomeu Fontanals, que com més endavant podrem veure, es va lliurar per molt poc de ser una víctima d'aquell bombardeig, fa esment de l'actuació determinant de l'aviació lleial aquella nit:

"Els avions, que havien de marxar, els empaitaven els caces de Barcelona, i per treure's carga (sic) de sobre van bombardejar."[80]

Fruit d'aquesta reacció de defensa per part dels antiaeris, un dels avions, l'aparell "7 negre" de la 252a esquadreta, la tripulació del qual estava formada pels sotstinents *"Tronco"* i *"Viottosi"*, el sergent major *"Brunelleschi"* i els aviadors *"Zucca"*, *"Carfa"* i *"Bono"* (tots noms de guerra), va ser tocat i va rebre dos impactes. La importància dels danys que li van causar no hauria estat potser la suficient com per a haver-lo abatut, però si que li va ocasionar problemes al motor que el van afectar prou com per a impossibilitar-lo per continuar duent a terme la seva destructiva missió al costat dels seus companys.

A la vista de l'estat en que es trobava, aquell bombarder va abandonar la formació i, tot perdent progressivament velocitat i alçada, emprengué el camí de tornada cap a Mallorca, anant a cercar el mateix punt per on poc abans havia arribat.

La premsa se'n feu ressò d'aquest fet:

AVIACION

Dia 9

A las 23'45 horas de ayer, dos escuadrillas de trimotores italianos bombardearon el casco urbano de Barcelona, arrojando un centenar de bombas que causaron grandes destrozos en viviendas y víctimas en la población civil. Nuestros antiaéreos alcanzaron a uno de los aparatos de la segunda escuadrilla, que se separó de la formación y huyó, perdiendo visiblemente velocidad y altura, percibiéndose fallos en el motor.

Notícia apareguda a la primera pàgina de La Vanguardia de l'11 d'octubre de 1938.

[80] Entrevista a Bartomeu Fontanals Vivés realitzada l'any 2006 per Jordi Amigó. Transcripció de Juli Ochoa.

Més endavant tindrem l'oportunitat d'estudiar més a fons la trajectòria que va seguir aquest avió i els seus efectes, principal objectiu del present treball. De moment, seguirem les passes dels altres set aparells en la seva missió de bombardeig.[81]

Bombes a Les Corts

Després d'aquella primera descàrrega de projectils sobre Sant Pere Màrtir, i tot continuant la seva marxa, els avions restants es van encaminar cap a la barriada de Les Corts. Una darrera bomba de les destinades a les instal·lacions de la muntanya va caure a l'avinguda de Pearson, al mig del carrer. Més endavant van creuar la llavors pràcticament despoblada part alta de l'avinguda Diagonal i es van situar sobre la barriada de Les Corts, on es trobava el segon dels seus possibles objectius, les indústries de l'Alumini.

La fàbrica més importat que hi havia en aquells moments a Les Corts era, sens dubte, la *Sociedad Anónima de Industrias del Aluminio* (SAIDA), que havia estat instal·lada deu anys abans en el número 101-103 del carrer del Taquígraf Garriga d'aquella barriada per iniciativa dels seus dos principals socis accionistes, Salvador Blasi Rull i Isidre Romeu Selvas.

Blasi era el president del consell d'administració, i el càrrec de gerent l'ocupava el seu gendre Francesc Pagès Casals, casat amb Agustina, una de les seves dues filles.[82]

Sobre utilitzat per la societat anònima Industrias del Aluminio poc abans de que esclatés la guerra. (Col·lecció particular).

[81] Llevat de les cites puntuals que s'esmentin, la major part de les dades d'aquest bombardeig sobre la ciutat de Barcelona han estat extretes de l'informe fet el 9 d'octubre de 1938 per Florenci Tor Camprubí, secretari tècnic d'Informació i Enllaços de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya. CDMH. PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 3. Documents 78-88/137.

[82] L'altra filla, Trinitat, estava casada amb el conegut filòsof d'avantguarda Francesc Mirabent Vilaplana, alhora també empresari, i que, d'origen humil, arribà a ser propietari d'uns acreditats laboratoris farmacèutics que duien el seu nom.

En esclatar la guerra, Francesc Pagès havia estat assassinat per elements incontrolats, i el seu sogre, sentint-se també amenaçat, va fugir a l'estranger juntament amb la seva esposa. El matrimoni Blasi marxà a Gènova on es reuniren amb la seva filla i nét, vídua i fill alhora de Francesc Pagès, que també havien fugit, i, plegats, van anar a Roma, i des d'allà a Palma de Mallorca, on romandrien fins al final de les hostilitats.[83]

Isidre, l'altre soci, no va tenir tanta sort. Havent estat detingut juntament amb el seu fill Walter Romeu Pecci,[84] la seva pista es perdia els mesos d'abril i maig de 1937, en els que se sap que pare i fill es trobaven presos a l'antic col·legi del Sagrat Cor, situat al número 328 del Carrer de la Diputació, de Barcelona.[85] En acabar la guerra, ambdós serien donats oficialment per morts. També, i com a conseqüència d'un dels bombardeigs duts a terme per l'aviació italiana, el 20 de març de 1938 va morir la seva germana Francesca Romeu Selvas.

La fàbrica, col·lectivitzada, va funcionar activament durant tota la contesa. Tot i el valor estratègic que pot tenir un material com l'alumini, aquesta fàbrica, però, no consta en cap moment inclosa entre les diferents indústries de guerra que van arribar a funcionar a Catalunya.[86]

De les diverses bombes que els avions italians van deixar caure damunt seu, tres d'elles van impactar-hi de ple, afectant els tallers, que van sofrir danys de consideració.

Una altra bomba destinada a aquella fàbrica va caure a l'altra banda del carrer, sobre un immoble de dos pisos situat al número 72 del mateix carrer del taquígraf Garriga, el qual va quedar completament destruït. La casa número 70, situada al seu costat, també fou afectada, i va resultar parcialment destruïda.[87]

[83] Dades obtingudes de DOLL I PETIT, Rubèn i VERDAGUER I TURRÓ, Miquel: "Jaume Serra Húnter i Francesc Mirabent: els darrers sospirs d'una relació intel·lectual" a *Comprendre: Revista catalana de filosofia*. Vol. V, núm. 1. Universitat Ramon Llull. Barcelona, 2003. PP. 49-50.

[84] La seva germana, Carme Romeu Pecci, fou una figura del muntanyisme català. Va ser la primera dona que escalà el Cavall Bernat i també va realitzar la primera ascensió absoluta de l'aresta Sud de la Bola de la Partió, a Montserrat. Juntament amb altres escaladors va crear l'any 1940 el primer grup d'escalada a Catalunya: El grup d'Alta Muntanya (GAM) del Club Muntanyenc Barcelonés (CMB). També practicà l'esquí de competició i durant bastants anys va ser campiona d'Espanya.

[85] *La Vanguardia Española*, 11 de juliol de 1939. P. 10.

[86] Vegeu DE MADARIAGA FERNÁNDEZ, Francisco Javier: *Las industrias de guerra de Cataluña durante la guerra civil.* Tesi doctoral. Universitat Rovira i Virgili. Departament d'Història i Geografia. Tarragona, 2003.

El Camp de Les Corts, del F.C. Barcelona. Segons la creença popular, en ell s'hi albergava un important dipòsit d'armes, i aquesta hauria estat la causa del bombardeig d'aquella barriada (Fotografia: Josep Gaspar i Serra. Institut Cartogràfic de Catalunya).

La memòria popular atribueix aquest bombardeig a l'afany de destruir un hipotètic magatzem d'armes al camp del Barça, i d'aquesta manera queda recollit a la principal monografia cortsenca:

"Els bombardeigs dels franquistes eren freqüents a les Corts ja que els seus serveis d'informació emboscats a Barcelona (les "Quintas Columnas") havien cregut detectar un important dipòsit d'armes a l'inactiu camp del Barcelona. Les conseqüències, en moltes ocasions, foren tràgiques: a l'illa dels carrers de Deu i Mata, Berguedà, Taquígraf Garriga i Prat de Rull va caure una casa i en moriren tots els veïns. En aquestes condicions, els serveis republicans de protecció civil decidiren dotar el barri de refugis subterranis."[88]

Com a conseqüència de la destrucció per bombardeig de la casa de veïns del carrer del Taquígraf Garriga no van morir tots els veïns, com deia el cronista d'aquell barri. Tot i així, són molt de lamentar els vuit ferits que es van rescatar d'entre les runes i les dues víctimes mortals que s'hi van registrar, Filomena García Escriche i Francesca Raja Mula, dues noies joves que comptaven vint anys cadascuna.[89]

Aquella nit, els avions italians van centrar la major part del seu atac sobre la barriada de Les Corts (Fotografia: Gennaro Zitelli).

[87] Aquestes cases estaven tot just darrera de Sant Joan de Déu, on ara hi ha l'Illa Diagonal.

[88] CASASÚS I GURI, Josep Ma.: *Les Corts: Un poble perdut, un barri introbable*. Edicions 62, SA. Llibres a l'abast, 129. Barcelona, 1976. PP. 62 – 63.

Dues bombes més van caure en aquell mateix veïnat, a la Travessera de les Corts, entre els carrers de Prat de Rull i Berguedà, sense que, afortunadament, hi hagués conseqüències que s'haguessin de lamentar.

Altres dues van caure sobre unes dependències de la fàbrica de pintures Paniker que estaven situades al número 304 de la Travessera de les Corts, les quals es van incendiar i van quedar totalment destruïdes.

La Junta de Defensa Passiva de Catalunya, que encara es trobava un tant desbordada per les circumstàncies de l'atac, en aquells moments no arribava a identificar en els seus comunicats el punt exacte on s'havia calat foc, i així ho va enregistrar:

"23,55.- O. A. ens comunica que a la Plaça Germans Badia[90] hi ha un foc. Tot seguit ho comuniquem als bombers.

23,59.- Preguntem a la Junta Local si tenen alguna novetat, ens contesten que veuen un foc al carrer París en direcció a Sans.

0,06.- Demanem informació a la Junta Local la que ens informa que ha caigut una bomba al carrer del Taquígraf Garriga la qual ha produït un incendi."[91]

Dues bombes més van caure en una esmalteria del número 30 del carrer del Prat d'en Rull, produint danys d'escassa consideració, i sis més caigueren en els carrers del Montnegre i del Berguedà, afortunadament ocupats majoritàriament per horts i una bòvila, llevat de la que va caure en el número 51 del carrer del Berguedà, en que fou totalment destruïda una casa.

A la casa número 19 del passatge dels Macians, un edifici de gust noucentista bastit la dècada anterior, i que era el primer conjunt de pisos de lloguer que s'havia construït a Les Corts, una bomba va explotar a la façana, a l'alçada del seu quart pis, en el que vivia Juan Rodríguez Prieto, de professió matalasser, amb la seva muller,[92] ocasionant desperfectes a les habitacions davanteres. Una segona bomba va caure en uns horts situats en aquest mateix passatge.

[89] VILLARROYA I FONT, Joan: *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*. Biblioteca Serra d'Or. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1981. P. 239, i reedició de 1999, P. 273.

[90] Germans Badia és el nom que llavors tenia la plaça que ara duu el nom de Francesc Macià.

[91] CDMH. PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 3. Document 81/137.

[92] *Gaceta de Madrid*, 4t trimestre de 1934. P. 26, núm. 6994.

Dues més van caure en uns altres horts del carrer de Salvador Vallverdú,[93] una d'elles, a la boca d'un refugi situat entre els carrers de Salvador Vallverdú i Tarragona, i altres tres també en horts que es trobaven als carrers de París i de Llançà.

Al passatge Planell va caure una bomba a la paret mitjanera entre les cases 9 i 10, ambdues de planta baixa, enfonsant el sostre de tres de les seves habitacions.

Al carrer de París, tres bombes més van caure al mig del carrer, davant del número 55 i una altra en uns horts situats davant del número 53. En aquest mateix carrer, entre els de Tarragona i Llançà, en caigueren dues, en uns corrals, destruint part d'una teulada i una paret.

Les bombes caigudes al carrer de París havien causat noves víctimes mortals. La Junta de Defensa Passiva de Catalunya ho recull en aquests dos comunicats:

"0,20.- Ens demanen una ambulància per el carrer París.

0,31.- La Junta Local ens comunica que han caigut bombes al carrer de Tarragona a la via del ferrocarril i que al carrer París hi ha hagut una dona morta i un nen."[94]

Més tard se sabrien les identitats d'aquestes dues noves víctimes del bombardeig: es tractava de Maria García Estopañan, de 54 anys, i de Gabriel Rodríguez Fernández, de 14.[95]

Bombes sobre Sants i Hostafrancs

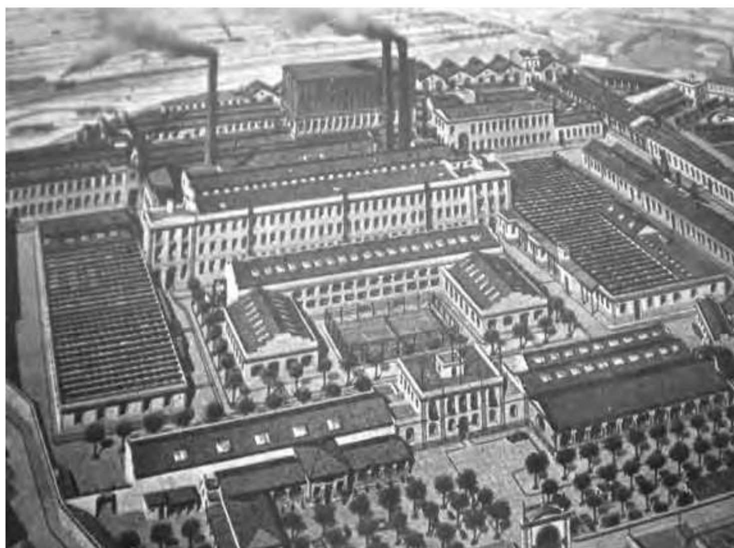
Tot continuant la seva destructiva trajectòria, els bombarders italians van atènyer la vertical de les barriades de Sants i Hostafrancs.

A la cantonada dels carrers de Tarragona i Robrenyo va caure tot un reguitzell de bombes que, afortunadament, no va tenir conseqüències greus. Dues d'elles van caure en uns horts, altres dues caigueren en aquell mateix punt, però al mig del carrer, dues més ho van fer en el jardí de la casa número 124 del carrer de Robrenyo, i encara altres tres van anar a parar a uns camps.

[93] El nom actual d'aquest carrer és el de marquès de Sentmenat.

[94] CDMH. PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 3. Document 81/137.

[95] VILLARROYA I FONT, Joan: *Els bombardeigs de Barcelona...* Op. Cit. P. 273.

La España Industrial, un dels possibles objectius d'aquell atac, només va rebre dos impactes d'escassa importància (Fragment d'una pintura de Josep Maria Llobet feta l'any 1947).

El possible objectiu potencial que era la fàbrica *La España Industrial, Sociedad Anónima Fabril y Mercantil*, propietat de la família Muntadas que havia estat col·lectivitzada l'any anterior, va sortir prou ben parat, ja que només va rebre dos impactes. Un dels projectils va caure al pati on hi havia els estenedors, i l'altre, que no va fer explosió, ho va fer a la secció de raspalls.

La següent bomba, que afortunadament tampoc va explotar, va caure una mica més avall de la fàbrica anterior, al carrer d'Ermengarda, en el pati del centre que llavors rebia el nom oficial de Grup Escolar número 52,[96] integrat en el Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), institució que havia estat creada el 27 de juliol de l'any 1936 a Barcelona amb la finalitat d'impulsar una escola nova, gratuïta, única, laica, amb coeducació i en llengua catalana.

Aquesta escola, que havia estat fundada l'any 1904 pel jesuïta Gaietà Puig com a *Catecisme de Sant Francesc Xavier*, fou coneguda posteriorment com a *Centre Montserrat-Xavier* i amb l'adveniment de la República l'any 1931, havia passat a denominar-se *Centre Cultural i Recreatiu Hostafranc*s fins la seva adscripció al Consell de l'Escola Nova Unificada.

[96] Aquesta escola rep actualment el nom de *Joan Pelegrí*, i les seves dades històriques han estat extretes principalment dels diferents apartats i enllaços de la seva pàgina web: http://www.joanpelegri.com/index2.htm (Consulta: 23 d'octubre de 2012).

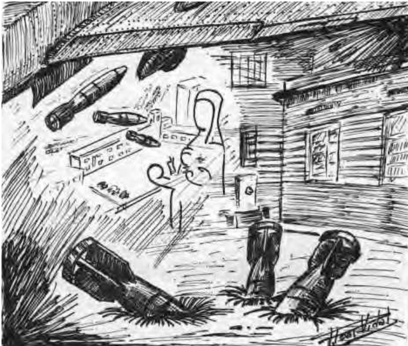
Des que aquesta escola va ser incautada per la Generalitat al començament de la guerra i incorporada al CENU l'any 1937, les seves instal·lacions havien millorat sensiblement, aixecant-se dues plantes, amb la qual cosa s'incrementà sensiblement la seva capacitat, que en aquells moments era de 490 alumnes. Durant l'any 1938, però, només hi assistien 250 nens i nenes d'edats compreses entre els tres i els catorze anys.

Aspecte que en aquell temps oferien l'escola i el seu pati (Fotografia: Col·lecció Escola Joan Pelegrí).

Normalment, el bombardeig d'una escola podria haver suposat unes tràgiques conseqüències.

La coincidència de que aquella bomba no caigués sobre l'escola sinó al pati, durant la nit d'un dissabte, i que a més no arribés a explotar, afegida a la llarga trajectòria d'orientació confessional que des dels seus inicis fins llavors havia caracteritzat aquella institució, impressionà fins a tal punt la gent de Sants i Hostafrancs, que la memòria popular va magnificar aquell fet, tot incrementant el nombre de bombes caigudes sense explotar i, fins i tot (especialment ja acabada la guerra) va haver-hi qui arribà a insinuar possibles intervencions per part de protectors sobrenaturals.

Dibuix de Francesc Pons que il·lustra el llibre de Joan Pelegrí i Partegàs: Centre Montserrat-Xavier, 75 anys de tasca cultural, editat l'any 1979 pel seu propi autor.

Els avions, tot prosseguint el seu trajecte, van continuar deixant caure els seus projectils. Les dues bombes següents ho van fer a la carretera de la Bordeta. Una d'elles va explotar en un hort que estava situat en el número 57, i l'altra, al pati de la casa número 53 d'aquell mateix vial.

Després d'això, la formació de bombarders italians va seguir fent la seva via cap al port.

Bombes al port. L'enfonsament del submarí C-1

Tot seguint el seu pla d'acció, els avions atacants van deixar caure sobre el port les darreres bombes que els quedaven.

Dues d'elles van explotar a l'esplanada del moll de Ponent, on no van causar cap dany d'importància. Les restants caigueren a la Dàrsena del Morrot i van anar a parar totes a l'aigua, llevat d'una, que va impactar en un important i imprevist objectiu bèl·lic.

Potser seguint estrictes instruccions al respecte per tal d'evitar el derrotisme, l'informe, altres cops esmentat, que la Junta de Defensa Passiva de Catalunya va confeccionar l'endemà, descrivia aquest fet d'una manera més que discreta:

"Una de les bombes va tocar una embarcació de la Sots-Secretaria de Marina, les demés a l'aigua."[97]

Bombes italianes caient sobre el port de Barcelona (Fotografia: Autor desconegut. Col·lecció particular).

[97] CDMH. PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 3. Document 87/137.

La cosa, però, era greu: la Sots-Secretaria de Marina, amb seu al número 201 del carrer de Balmes, era un organisme depenent del Ministeri de Marina que s'encarregava de tot el referent a la marina de guerra republicana, i l'embarcació que deien que havia estat tocada era, ni més ni menys, el submarí C-1, de nom *Isaac Peral*, un dels pocs submergibles amb que comptava la marina republicana, en contraposició a les numèrica i tècnicament superiors unitats submarines italianes i alemanyes que donaven suport al bàndol rebel.

La flota submarina republicana disposava originàriament de només dotze submarins, sis d'ells de l'antiquada sèrie B (B-1, B-2, ... fins a B-6) i altres sis, més moderns en comparació amb els anteriors, de la anomenada classe Holland o sèrie C (C-1, C-2, ... fins a C-6).

Els submergibles B-1, B-2, B-3 i B-4 tenien la base a Maó i pràcticament no van entrar en combat durant tota la guerra. Dels restants, el B-6 s'havia rendit en el mar Cantàbric el 19 d'agost de 1936, essent enfonsat per la seva tripulació abans de caure en poder de l'enemic. El B-5 havia desaparegut l'octubre de 1936 amb tota la seva dotació en aigües de l'Estret de Gibraltar en circumstàncies no gaire clares. El C-3 fou torpedinat i enfonsat pel submarí alemany U-34 a la costa de Màlaga el 14 de desembre de 1936. El C-5 es va perdre el 31 d'aquell mateix mes en el Cantàbric, davant del cap de Peñas, i el C-6 va acabar sent enfonsat davant del port de Gijón per la seva pròpia tripulació el 20 d'octubre de 1937, abans que aquella ciutat fos ocupada pels enemics.

Així doncs, en aquells moments, només es podien considerar realment operatius els submarins C-1, C-2 i C-4.

El submarí C-1 Isaac Peral navegant en superfície (Fototípia Hauser i Menet, Madrid).

El C-1, el cost del qual suposava 13 milions de pessetes de l'any 1922, havia començat a navegar el 19 de juliol de 1923. Estava impulsat per dos motors diesel Vickers de 1.000 CV i altres dos motors elèctrics de 375 CV., tenia 74 metres d'eslora per 6,5 de mànega, muntava 6 tubs llançatorpedes (4 al davant i 2 al darrera, amb altres 4 torpedes de reserva) i un potent canó antiaeri Vickers de 76/45 mm. Navegava a una velocitat màxima de 16,5 nusos en superfície i de 8,5 nusos en immersió. Es

podia submergir fins a un màxim de 90 metres i comptava amb una dotació de 40 homes.

L'octubre de 1938, la tripulació del C-1 estava constituïda per:[98]

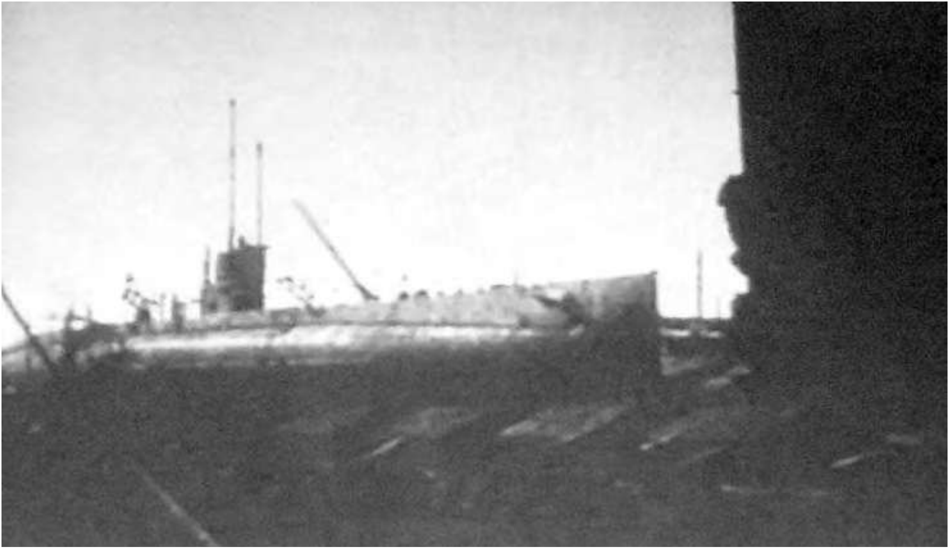
Comandant:	Ivan Vasilevich Grachev, (a) Juan García
Comissari polític:	Francisco Sánchez Flores
Segon comandant	Fidel Emparanza Zabala
Contramestre:	Marcial Rey Lago
Cap de màquines:	Celestino Ros Martínez
Maquinistes:	Manuel Mira Mula
	Francisco Caro Núñez
	Miguel Guillén Conesa
Auxiliars de màquines:	Martín Ruiz Rico
	Pedro Vázquez Sánchez
	Emilio Montes Morales
Fogoners:	José Conesa Alcaraz
	Alfonso García Egea
Electricista:	José Dueñas Vázquez
Auxiliar electricista:	José Freire Ramos
Radiotelegrafista:	Ricardo Canillas Moreno
Mariners:	La resta de la dotació.

Des del 20 de març de 1938, aquest submarí tenia la seva base al port de Barcelona.

El 14 de setembre havia sortit cap a les immediacions del cap de Gata per tal de realitzar pràctiques d'ensinistrament. Quan es trobava davant d'Almeria, en realitzar una de les immersions se li va inundar la cambra de comandament, havent d'entrar a corre-cuita en aquell port per tal de solucionar transitòriament el problema i des d'allà marxar cap a Cartagena per tal de ser reparat.

Altre cop en condicions, va deixar Cartagena el 3 d'octubre amb la missió de tornar a la base tot vigilant les aigües entre un port i l'altre, especialment el

[98] Dades extretes de l'informe emès el 13 d'octubre de 1938 pel *kapitan-leitnant* Guerman Yu. Kuzmin, àlies Carlos Murato, conservat a l'Arxiu Militar Estatal Rus, font 35082, Inventari 1, Carpeta 45, PP 27-33, recollit per FRANK, Willard C. Jr.: "Submarinos republicanos españoles bajo mando soviético (II)", a *Revista de Historia Naval* núm. 69. Instituto de Historia y Cultura Naval. Armada Española. Madrid, 2000. PP. 49-53.

El submarí C-1 un cop fora de l'aigua, al port de Barcelona, en espera d'una reparació que ja no es va arribar a fer en temps de guerra. Fotograma del documental italià L'assedio aereo di Barcellona, filmat l'any 1939.

sector de la costa recentment ocupat per l'enemic, vigilància que hauria de realitzar en immersió durant el dia i navegant en superfície durant la nit. Finalitzada aquella singladura, va entrar al port de Barcelona el dia 8 d'octubre a les 08:00 hores.

Poc després d'haver atracat, entre les 10:53 i les 11:20 va haver-hi l'atac al port descrit anteriorment, en el que 5 avions S.79 havien deixat caure una quarantena de bombes sobre les instal·lacions portuàries.

L'atac del matí no havia afectat el submarí, però en el d'aquell mateix vespre, una de les bombes llançades pels S.81 el va tocar a l'alçada del llast número 4 d'estribor, obrint una bretxa en el buc resistent, la qual cosa va provocar que la nau s'enfonsés ràpidament. El *kapitan-leitnant* Sergei Prokofievich Lisin (a) Sergio León va signar el comunicat oficial que confirmava tal enfonsament.

El submarí C-1 ja no va tornar a operar en aquella guerra. Poc després del seu enfonsament va ser reflotat i portat al dic de carena per tal de reparar-lo, i allà s'hi trobava el 26 de gener de 1939 quan Barcelona va caure en poder de les tropes faccioses. El submarí estava preparat amb càrregues explosives per tal de destruir-lo abans que caigués en mans enemigues, però aquestes, en el darrer moment, no es van fer detonar.

Reparat l'any 1941, el C-1 ja mai més es va tornar a submergir, i va acabar tristament la seva trajectòria marítima l'any 1952 prop de l'illa de Tambo (Pontevedra), en ser utilitzat com a diana en un exercici de tir naval, després del qual fou reflotat altre cop i desballestat.

El kapitan-leitnant (equivalent a capità de corbeta) Sergei Prokofievich Lisin, que va certificar l'enfonsament del submarí C-1 (Fotografia: Autor desconegut. http://www.bgudkov.ru).

El bombardeig s'ha acabat

Després d'haver deixat caure les seves darreres bombes sobre el port, els avions de les esquadretes 252a i 251a van reprendre el camí de tornada cap a la seva base de Son Sant Joan, a la que van arribar respectivament a les 00:15 i les 00:25 hores (hora local).

A les 00:52 hores del dia 9 d'octubre, que tot just acabava de començar, les sirenes donaven el conegut toc intermitent que tothom esperava: ja havia passat el perill!

L'atac, des que va començar, tot just havia durat una hora i set minuts.

El trist balanç de les víctimes hagudes a la ciutat de Barcelona per causa d'aquella incursió queda prou reflectit en el següent fragment del comunicat de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya:

"1,10.- Serveis que han prestat durant el bombardeig Ambulacies Militars:

Ambulància nº 15 ha portat quatre ferits

Ambulància nº 11, ha portat vuit ferits entre els quals hi figuren cinc dones i tres homes.

Ambulància nº 13, ha portat dos ferits els quals són un home i una dona.

Ambulància nº 17, ha portat una nena i dos homes ferits.

Els esmentats ferits han estat assistits al Clínic.

3,08.- Al Dipòsit del Clínic hi ha quatre morts. A l'Hospital General hi ha dos ferits (un nen i una dona). A l'Hospital Clínic hi ha vint-i-vuit ferits."[99]

Més endavant, el mateix informe fa balanç:

"RESUM: El total de víctimes a conseqüència d'aquest bombardeig es de: 4 morts i 30 ferits."[100]

[99] CDMH. PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 3. Document 82/137.

[100] *Ibid*. Document 87/137.

L'atac de l'avió solitari

Recordem que al començament de l'atac de l'aviació italiana, i fruit de la reacció de la defensa republicana, un dels avions agressors havia estat tocat, impossibilitant-lo de continuar al costat dels seus companys i, per tal motiu, els havia hagut d'abandonar i emprendre en solitari el camí de tornada, anant a cercar el mateix punt per on poc abans havia arribat.

Havent estat tocat en el moment en que les dues esquadretes havien sobrevolat Sant Pere Màrtir, bombardejant-lo, el camí de retorn d'aquell avió despenjat de la formació seguiria una ruta que en principi no estava prevista i que li suposaria haver de sobrevolar la localitat de Sant Just Desvern.

Tot just iniciat el seu camí de retorn, la càrrega de bombes que encara duia li suposava a aquell avió un doble perill: d'una banda, el pes dels projectils era un un llast innecessari, especialment ara que tenia problemes al motor. De l'altra, el fet d'haver d'aterrar avariat i carregat d'explosius, hagués estat una operació extremadament arriscada. La millor solució consistia en desfer-se quan abans millor d'aquells incòmodes projectils.

L'avió, colpit per les defenses antiaèries barcelonines, sobrevolava aquests encontorns tot anant a trobar el camí de tornada a la seva base balear (Fotografia: US, OMS).

I és així com va començar a deixar caure la seva destructiva càrrega, bombardejant un poble en el que no hi havia pràcticament res mereixedor de ser qualificat com a objectiu bèl·lic.[101]

[101] Els únics posibles objectius que Sant Just tenia en el sector bombardejat eren la benzinera de can Modolell i els garatges dels números 61 i 72 de la carretera, també dels Modolell, incautats tots tres per l'Aviació Militar, els transformadors elèctrics del carrer de l'Electricitat, i la fàbrica de ciment Sanson. Objectius, tots ells, que difícilment haguéssin justificat un atac, especialment aquesta darrera, de la qual es deia que hi havia interessos per part del bàndol enemic.

Diversos testimonis espluguins recullen el pas, aquella nit, d'un avió que sobrevolava els camps de la Mallola, on va deixar caure alguns projectils i es va allunyar en direcció a la fàbrica de "Les Banyeres", cap a Sant Just.[102]

Bomba a "Les Banyeres"

La darrera de les bombes caigudes en terme d'Esplugues ho va fer a tocar de les instal·lacions del que havia estat la fàbrica de "Les Banyeres", també coneguda pel nom de "Can Sauret", llavors dipòsit d'intendència de l'Arma d'Aviació. El projectil va caure i explotà a les immediacions de la garita que hi havia a la porta d'entrada, a la cruïlla dels carrers del Nord i de Magdalena Amigó.[103]

L'any 1928, quan l'industrial Jaume Sauret Marsà va decidir ampliar la fàbrica de material sanitari fet en acer esmaltat (principalment banyeres i calderes) que posseïa en els números 161 i 163 del carrer d'Urgell, de Barcelona, els productes de la qual eren comercialitzats a l'establiment que també tenia i que estava situat en el número 7 del carrer de Pelai, va crear una empresa amb el nom de *Talleres Sánitas, Sociedad Anónima* i va traslladar la planta de producció a la veïna localitat d'Esplugues.

La nova fàbrica es va instal·lar a tocar del terme de Sant Just, en terrenys propietat de la família Gelabert, de Can Pi, propietaris també de la veïna masía de Can Dori,[104] i aquesta instal·lació va propiciar la creació de l'espluguí carrer de Magdalena Amigó, transversal al carrer del Nord i continuació del santjustenc carrer de l'Electricitat, a l'altra banda del torrent de la Fontsanta, que constituïa la partió entre ambdós termes.

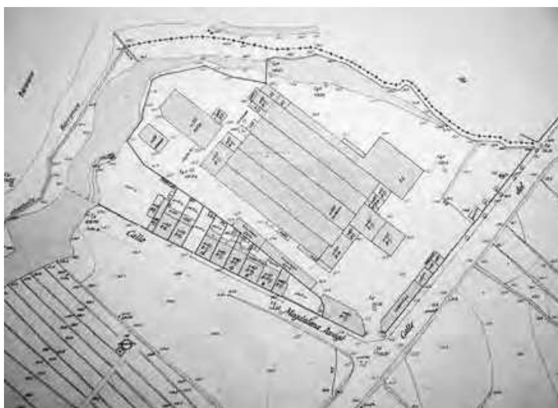
Primera pàgina del catàleg de Talleres Sánitas amb una imatge de la desapareguda fàbrica de Jaume Sauret (Col·lecció particular).

[102] Informació facilitada a l'autor el 24 de gener de 2007 per Enric Giner Rodríguez, 1r Tinent d'Alcalde d'Esplugues de Llobregat, el qual li digué que la seva mare havia estat un d'aquells testimonis.

[103] Testimoni de Vicenç Riera Batiste, entrevistat el 19 de maig de 2011 per un grup d'alumnes i professors de l'Institut en el decurs de l'activitat "Itineraris per la Pau: La Guerra Civil a Sant Just Desvern".

En esclatar la guerra, la fàbrica fou incautada i va continuar sent gestionada pels treballadors durant un cert temps. Hi ha constància, per exemple, de que l'octubre de 1936, els seus treballadors, afiliats a l'UGT, van fer un donatiu de 478 pessetes a benefici de les Milícies Antifeixistes,[105] però poc després s'hi va deixar de treballar i les seves instal·lacions, com s'ha indicat, van ser ocupades per l'Arma d'Aviació, que les va utilitzar per a establir-hi un magatzem d'intendència, al front del qual estava el comandant Arturo Majada Bascuñana.[106]

El comandant Majada, advocat i militar de carrera del cos d'Intendència des de l'any 1916, havia estat guardonat el febrer de 1936, essent encara capità, amb la creu de primera classe del mèrit militar per la seva participació en el llibre *Estrategia de los abastecimientos y táctica de los suministros*, publicat l'any 1935. Poc després, un parell de mesos abans del començament de la guerra, va ser ascendit a comandant i destinat a servir en l'Aviació.[107]

Planta de la fàbrica de "Les Banyeres". Originàriament va ser Talleres Sánitas S.A.; després, dipòsit d'Intendència de l'Arma d'Aviació, i finalment, després de la guerra, Cocinas Benavent, S.L (Arxiu Municipal d'Esplugues de Llobregat. Col·lecció de plànols dels anys 1957-1958).

[104] Vegeu OCHOA I GONZALEZ, Juli: "Els Pisos (1952-1975). Una toponímina paral·lela", a *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs núm. 12*. Centre d'Estudis Santjustencs. Sant Just Desvern, 2004. PP. 114-115.

[105] *La Vanguardia*, 21 d'octubre de 1936, P. 11.

[106] Testimoni de Teresa Moratilla, natural de Falset i resident a Toulouse. Recollit per CATALÀ I PALLEJÀ, Neus: *De la resistencia y la deportación: 50 testimonios de mujeres españolas*. Ediciones Península. Barcelona, 2000. P. 312. Ens ho confirma: Archivo Histórico del Ejército del Aire (AHEA), *Procedimientos de la Justicia Militar contra el personal militar que luchó en la aviación republicana durante la Guerra Civil (1936-1945)*. Indice Causas Guerra Civil. Signatura 1787.

[107] Dades biogràfiques extretes de: *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* del 13 de setembre de 1916, P. 717; del 27 de febrer de 1936, P. 587; del 30 de maig de 1936, P. 503; del 24 de juny de 1936, P. 734 i *La Vanguardia Española* del 30 de gener de 1952, P. 10.

Sobre la incautació de la fàbrica i posterior ocupació per part dels militars d'Aviació, el mateix Jaume Sauret ho confirmava en el cos de la denúncia que va presentar el 19 de gener de 1943, un cop acabada la guerra, davant del farmacèutic i alhora Jutge Municipal d'Esplugues Josep Gelabert Argemí, que actuava com a delegat de l'instructor de la Causa General:

"Que en esta localidad el declarante ni su familia sufrieron atropellos personales, que fué desposeído de la fábrica y la misma desvalijada y convertida posteriormente en Cuartel de la Intendencia de la Aviación Roja, produciendo unas pérdidas por deterioros, robos, etc. superior a unas ciento veinticinco mil pesetas. Que ignora completamente quienes fueron los autores responsables de tales atropellos."[108]

Encara és bén viu en la memòria de molts dels santjustencs que ho van viure, l'assalt a aquell magatzem que, tres mesos més tard, el dia 25 de gener de 1939, durien a terme els famolencs veïns, quan va ser abandonat pels republicans davant la imminent arribada de les avantguardes enemigues.

Pel que sembla, el nombrós públic que llavors hi va acudir, només es va poder apoderar d'una part del què quedava de tot el gènere que s'havia arribat a emmagatzemar en aquell dipòsit, ja que almenys una part, possiblement important, d'aquells queviures hauria estat destruïda pels militars abans d'abandonar les instal·lacions. Això és el que recorda d'aquest fet Teresa Moratilla, que llavors treballava a l'administració d'Intendència d'Aviació, justament en aquell magatzem:

"No hice ningún trabajo político; solamente el día que teníamos que evacuar, estábamos en Esplugues, en donde teníamos el depósito de Intendencia. Veía como los jefes superiores, comandantes y así, querían dejar muchos víveres allí, yo llamé a un sargento e hicimos desaparecer todo aquello; lo quemamos todo [sic]. El que mandaba, el comandante Majada, pretendía que se quedasen todos los víveres. También quemamos todos los papeles de las oficinas, todas las fichas, porque ya nos habíamos dado cuenta de su manera de ser."[109]

---

[108] Archivo Histórico Nacional (AHN), FC-CAUSA_GENERAL, 1597, Exp. 9. Document 213/258.

[109] Testimoni de Teresa Moratilla. Recollit per CATALÀ I PALLEJÀ, Neus: *De la resistencia y la deportación...* Op. Cit. P. 312.

Pel que es veu, finalment prevalgué la voluntat del comandant Majada i una porció considerable d'aquells queviures va poder acabar sent aprofitada pel veïnat que hi va acudir.

Com hem vist, aquesta bomba de les Banyeres va caure al costat de la cruïlla dels carrers del Nord i de Magdalena Amigó, en un indret que llavors, a diferència d'ara, estava pràcticament despoblat. Actualment, i tot just a l'altra banda del carrer del Nord, i uns metres més amunt de l'esmentada cruïlla es troba la farmàcia de la urbanització La Mallola.

Atenent tal referència, Pilar Farigola Ràfols també ens dóna el seu testimoni de la caiguda d'aquesta bomba:

"...El que sé que va caure va ser darrera casa, allà davant d'on hi ha la farmàcia d'aquí darrera els pisos, hi havia una vinya allavorens."[110]

Bomba a Can Gaig

La següent bomba que va caure després de la de "les Banyeres" ja ho va fer sobre Sant Just Desvern.

La casa número 4 del carrer de Bonavista,[111] tot just fent cantonada amb el passatge Carbonell, era propietat de la família Gaig.

L'industrial Francesc Gaig i Guasch, originari de Santa Eulàlia de Vilapicina, tenia llavors 57 anys i ja feia més de trenta que era veí de Sant Just. Estava casat amb Margarida Llavayol i Capella, deu anys més jove que ell, i junts, vivien en aquella casa amb els seus cinc fills: Antònia, de 21 anys; Felip, de 18; Pilar, de 16; Núria, de 13 i Jaume, el més petit, de 6.

Els Gaig eren una família que gaudia d'una certa posició benestant i que, segons els qualificatius llavors en voga, podia ser considerada d'ordre. El seu germà Pere havia estat regidor de l'Ajuntament santjustenc entre el 26 de febrer i el 10 de juliol de 1930, durant l'anomenada "dictablanda" del general Dámaso Berenguer, i el mateix Francesc també participaria més endavant en el govern municipal, un cop finalitzada la guerra, i seria vicepresident i gestor de beneficència social en la Comissió Gestora que l'any 1939 va regir el municipi, a l'instaurar-se el nou règim.

[110] Declaració feta per Pilar Farigola Ràfols el 17 de maig de 2008 en el decurs de la "Passejada intergeneracional pels espais del bombardeig a Sant Just Desvern". Transcripció de Juli Ochoa.

[111] Aquesta casa ostenta actualment el número 6 d'aquell mateix carrer.

La casa de la família Gaig, situada en el tram inferior del carrer de Bonavista, a la cantonada amb el passatge Carbonell (Detall d'una targeta postal de l'edició Ristol, aprox. 1945).

L'atzar va voler que la bomba llançada per l'avió italià anés a parar justament a casa seva, fent-ho per sort en el pati, tot impactant contra un cobert amb gallines que hi tenien.

L'explosió va fer mal, però altra cosa molt més greu hauria estat si el projectil hagués caigut damunt l'edifici, en comptes de fer-ho al pati.

Tal és el plantejament que es fa Jaume Gaig Llavayol, que ho va viure, com ho acabem de veure, quan tenia sis anys.

Ell mateix ens ho explicava així:

Jaume Gaig i Llavayol descrivint sobre el terreny el bombardeig que va afectar la seva casa (Captura d'imatge d'una filmació feta per l'Ajuntament de Sant Just Desvern).

"Partint de les Banyeres van caure unes quantes bombes, entre les quals hi havia una de casa nostra.

El que passa és que no va caure a la casa: va caure al pati. I hi teníem un galliner allà. Pues va derrumbar el galliner... les gallines... i va trencar tots els vidres de la casa, no en va quedar ni un de sencer. Va esquerdar una punta de casa, que encara hi ha... Bueno, s'ha reparat, però encara es veu.

I aleshores, aquesta bomba, vam tenir la sort que per cinc o sis metres... va caure com d'aquí a la paret, allà al pati. De totes maneres va fer un impacte i va fer molt estropici, perquè, dic, no en va quedar ni un sol vidre: la claraboia de l'escala i tots els vidres de la casa van quedar tots, tots trencats. A part dels desperfectes a la punta de la casa on va caure més a la vora, tot d'esquerdes i coses que es van reparar."[112]

A l'esquerra i en primer terme, el pati de can Gaig i darrera seu la façana posterior de can Solanes de la carretera. El cobert de color blanc situat cap al centre d'aquesta imatge ocupa pràcticament el mateix lloc on hi havia hagut el galliner damunt del qual va impactar la bomba. A la dreta, la claraboia reconstruïda. Segons Jaume Gaig, les esquerdes que encara es poden apreciar en alguns punts de la paret obeeixen encara als efectes de l'explosió (Fotografies: Jordi Amigó).

Bomba a Can Masclans

Al número 24 de la carretera, fent cantonada amb el carrer de Bonavista, es trobava el forn de pa regentat per la família Masclans, que constava de forn, obrador, botiga i vivenda.

Jaume Masclans i Pascual havia nascut l'any 1872 a Sants, i era el setè dels nou fills que havien tingut Rafael Masclans i Solà i Francesca Pascual i Busquets. El seu pare era un forner originari de Caldes de Montbui que s'havia anat a instal·lar a Sants, on va tenir un acreditat establiment situat a la plaça d'Osca.

A la seva mort, Jeroni, el gran dels germans de Jaume Masclans, havia heredat el negoci familiar, i els altres fills barons, com gairebé sempre ha estat tradició, es van haver d'establir pel seu compte. Esteve,[113] el següent germà,

[112] Declaració feta per Jaume Gaig Llavayol el 17 de maig de 2008 en el decurs de la "Passejada intergeneracional pels espais del bombardeig a Sant Just Desvern". Transcripció de Juli Ochoa.

[113] Esteve Masclans i Pascual, molt afeccionat a la música, fou compositor i un dels primers presidents de l'Orfeó de Sants. Va ser el pare de l'eminent botànic Francesc Masclans i Girvès.

regentava una farmàcia també a Sants, al número 2 de la carretera. Pere, que el seguia, va obrir un forn a Barcelona, al carrer d'Aribau, entre els carrers de Provença i Rosselló. Rafael es va establir de rellotger i Josep, el més petit dels germans, va ser mestre a Vallbona

La família Masclans al poc temps d'haver-se instal·lat a Sant Just Desvern (Fotografia: Arxiu Històric de Sant Just Desvern, donació Masclans).

Jaume, com el seu pare i els seus germans Jeroni i Pere, també va ser forner. En un primer temps va estar treballant al forn familiar, però poc després d'haver-se casat amb Maria Cinta Segura i Gassó i d'haver tingut les seves filles Francesca i Trinitat (Paquita i Trini), va venir a Sant Just, on va obrir el seu propi establiment. El seu fill Rafael, l'hereu, ja va néixer en aquesta localitat.

La filla gran, Paquita, s'havia casat l'any 1932 amb l'espluguí Joan Santamaria i Altadill, fill d'un conegut fabricant de la localitat veïna, i quan per causa de la guerra el seu marit va ser mobilitzat, va tornar a viure temporalment a casa dels pares.

Maria Cinta, la muller de Jaume Masclans, estava molt delicada de salut, patia una greu malaltia de la qual no se n'acabaria sortint, i per aquest motiu era visitada sovint pel doctor Antoni Ribalta.

Aquell any de 1938, en Jaume Masclans ja tenia 66 anys i feia un temps que havia començat a traspassar la major part de la feina al seu fill Rafael, fins que aquest va ser també cridat a files. Llavors va haver de tornar a fer-se càrrec de totes les tasques inherents a la direcció del negoci.

Jaume Masclans i Pascual en una fotografia feta anys després d'haver acabat la guerra (Fotografia: Arxiu Històric de Sant Just Desvern, donació Masclans).

Rafael Masclans havia estat destinat al front de l'Est, quedant adscrit al destacament d'artilleria amb base a Vilamarxant, situat a poc més d'un parell de kilòmetres al sud d'aquell poble, i que formava part de la línia defensiva coneguda com a l'Immediata, per ser la més propera a la ciutat de València, llavors seu del govern republicà.

Aquella línia defensiva tenia com a objectiu ser el darrer baluard que protegís València d'un possible atac directe per part de l'enemic en cas de trencament de la línia defensiva dita XYZ o Matallana, que des de la serra de Javalambre fins la localitat marinera d'Almenar, va constituir el front oriental durant tota l'etapa final de la contesa.

Per sort per a Rafael Masclans, la solidesa de la línia Matallana va comportar que les defenses de Vilamarxant no arribessin mai a ser atacades fins a la seva ocupació sense lluita durant els darrers dies de la guerra.

Aquell vespre, a la vivenda de can Masclans s'hi trobaven el matrimoni, les dues filles i el doctor Ribalta, mentre que a l'obrador hi havia els treballadors que estaven

Una de les fortificacions de Vilamarxant,al front de l'Est, en les que va estar destinat el soldat Rafael Masclans (Fotografia: Autor desconegut. http://ulises-ulises.blogspot.com.es).

enllestint la feina i l'aprenent, Bartomeu Fontanals, de 14 anys, que ja havia sopat i que, en comptes d'anar a dormir a casa seva, es disposava a quedar-se i passar la nit allà, en un racó de l'obrador, tal com feia sempre.

"I jo, allà, ja hi treballava sempre i m'hi quedava a dormir. Cada dia m'hi quedava a dormir. Sempre, perquè, és clar, els forners sempre començàvem: a les 7 del matí, a terra, això si, havíem de ser matiners. I llavors, jo, si, tenia 14 anys, vaig entrar de 14 anys a cal Masclans."[114]

Bartomeu Fontanals Vivés. Detall d'una fotografia presa quatre anys abans del bombardeig (Fotografia: Col·lecció Bàrbara Montoro).

Per sort per ell, el doctor Ribalta, en acabar la visita, li va oferir de portar-lo a casa.

"Però el vespre del divendres va venir el Dr. Ribalta, que era molt famós a Sant Just, a cal Masclans, que hi havia la mestressa que estava molt delicada. Va baixar allà i bueno, ja haviem sopat i diu: - Què, Bartomeu (Com que ens havia portat sempre de petits, és com si fossim fills seus, en aquella època, als pobles), vols que et porti cap a casa teva a Sant Just?

I jo dic: - Ah, ves, és igual.

I el senyor Masclans va i diu: - Si, home, si!, aprofita-ho, home, avui! amb el Dr. Ribalta tens manera d'anar en el cotxe (eren uns cotxes petits, que en dèiem un Austin).

I, si, si, m'agafen i... - Au va, vinga, anem!

Aquell dia vaig néixer."[115]

[114] Entrevista a Bartomeu Fontanals Vivés realitzada l'any 2006 per Jordi Amigó. Transcripció de Juli Ochoa.

[115] *Ibid*

La bomba va caure al bell mig de la casa, destruint-ho pràcticament tot: la botiga, el menjador, la major part dels dormitoris i gairebé tot l'obrador. Només es va salvar el forn i una petita part de la casa situada al cantó oposat al carrer de Bonavista, la que estava a tocar de l'antic hostal de Cal Pesqueres, llavors caves Busqué, i que comprenia la cuina, el sot de l'escala i un dels dormitoris que donaven a la carretera.

Tot just en el balcó d'aquest dormitori que es va salvar, es trobaven les germanes Trini i Paquita Masclans, en el moment en que va esclatar la bomba. En sentir l'estrèpit del bombardeig, havien sortit a veure el què passava... I això les va salvar. La casa es va enfonsar darrera seu i elles es van quedar, miraculosament, penjades al balcó, en una part de la façana que va resistir l'esclat de la bomba.

La família Masclans davant de casa seva, entre l'antic hostal de Cal Pesqueres i el carrer de Bonavista (Fotografia: Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Donació Masclans).

"... i les dues filles, que es deien la Trini i l'altra la Paquita, i resulta que bombardegen i surten als balcons de dalt, de la carretera, i mentre van sortir al balcó a veure què passava, van caure les bombes a ca seva, però van caure totes al cantó de darrera, tot el cantó que jo estava, i mitja casa d'ells, i elles van quedar agafades al balcó, i es va ensorrar tot. I per això, al ser dintre del balcó, i no va caure la "fatxada" de la carretera, la "fatxada" no va caure, van quedar allà dretes, i el seu pare el va llançar el buf allà dintre, que el van trobar."[116]

L'explosió d'aquella bomba, com totes, va generar una onada expansiva amb les seves dues fases clàssiques netament diferenciades. La primera d'elles, molt ràpida i immediata a l'esclat, va ser de caràcter impel·lent, motivada per l'increment local de la pressió atmosfèrica com a conseqüència de l'esclat.

[116] *Ibid*

Passada aquesta primera fase, vingué la segona, més lenta i persistent que la primera, en la qual la matèria i els gasos en expansió tornaren a ocupar el seu volum original, mobilitzant els gasos atmosfèrics i donant lloc al conegut vent d'una explosió.

Segons els testimonis, en Jaume Masclans fou arrossegat per aquest "vent" cap a l'interior de la casa, produint-se lesions d'una certa consideració que, com més endavant veurem, no van poder ser ateses pels membres de la Creu Roja local.

Potser carregant una mica les tintes pel que fa a la possible gravetat d'aquelles lesions, així ens ho descrivia Bartomeu Fontanals, testimoni dels fets:

En primer terme, façana del forn i vivenda de cal Masclans. En el balcó de l'esquerra van quedar penjades les germanes Trinitat i Paquita, mentre que el seu pare era xuclat cap a l'interior de la casa pel buf de l'explosió (Detall d'una targeta postal de la col·lecció Company. Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

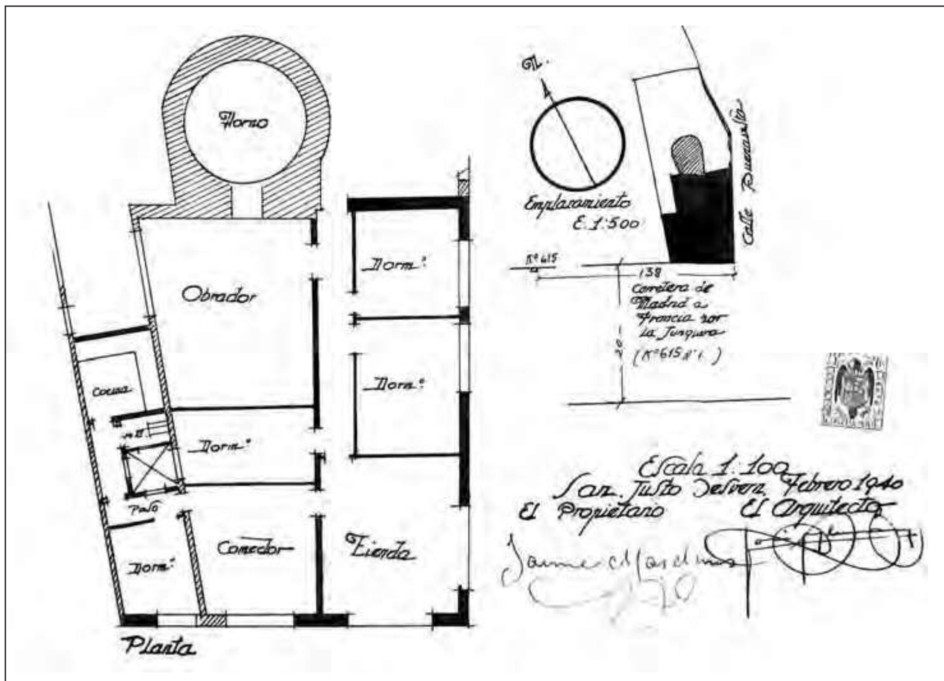
"...i el pare va sortir molt mal parat, però encara no hi va perdre la vida. Molt mal parat perquè va quedar amb el braç trencat i després la cara desfigurada perquè li van haver de fer una operació i tot."[117]

L'explosió de la bomba caiguda a Cal Masclans també va afectar la casa veïna, que duia el número 26 de la carretera.

Es tractava del vell edifici de Cal Pesqueres, antiga taverna de carretera amb certes pretensions de parador, que havia dut el nom d'hostal d'en Ramendó durant el segle anterior, quan aplegà una certa parròquia després que l'hostal original de la carretera hagués quedat pràcticament arruïnat com a conseqüència de la Guerra del Francès. Aquest hostal havia estat regentat per Francesc Ramendó Roig fins l'any 1847 i després pel seu fill Remigi Ramendó Català fins la seva mort, esdevinguda el 5 de gener de 1894. Posteriorment, en produïr-se un canvi de propietaris, havia passat a ser conegut pel nom de Can Pesqueres.

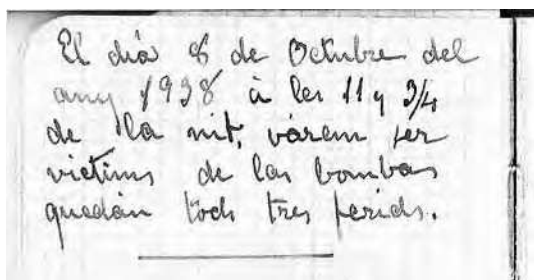
[117] Ibid.

En aquells moments i des de feia cinc anys, hi vivia l'industrial barceloní Enric Busqué Massana amb la seva esposa Visitación García González, originària d'Osorno, a Palència, i els seus dos fills, Enric i Maria Rosa, de 12 i 5 anys. Busqué es dedicava a la producció i comercialització de begudes alcohòliques, especialment xampany, per la qual cosa aquella antiga taverna ara començava a ser coneguda pel nom de caves Busqué. Tot i que en aquells moments, per causa de la guerra, havia davallat un tant el seu ritme de producció, aquella petita indústria havia arribat, l'any 1935, a donar feina a 8 treballadors.

Detall del projecte de reconstrucció del forn Masclans. Les parets marcades en negre corresponen a les parts que van ser destruïdes i que calgué fer de nou. Les que apareixen rallades corresponen als elements que van ressistir el bombardeig (Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

Els efectes de la bomba caiguda a la casa del seu veí Masclans no van ser, afortunadament per en Busqué, de gaire consideració, res que no es pogués refer amb una senzilla reparació. No així la d'en Masclans, que a la pràctica, va quedar totalment enderrocada.

El dia 8 de Octubre del
any 1938 à les 11 y 3/4
de la nit, várem ser
victims de las bombas
quedàn tots tres ferids.

Fragment d'una pàgina del dietari de Jaume Masclans on, d'una manera un xic lacònica, descriu el que els acabava de passar (Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Donació Masclans).

Entre dues explosions

La casa situada en el número 5 del carrer de Bonavista es trobava pràcticament al davant de la casa de la família Gaig i, al mateix temps a molt pocs metres més amunt de la dels Masclans.

Aspecte actual de la casa a la que fa referència el testimoni de Maria Rosa Costa, que llavors vivia a l'habitatge que ocupa el cantó esquerre del primer pis (Fotografia: Vicenç Duran).

Constava de quatre habitatges i era propietat de Josep Viura i Mirambell, funcionari d'una certa categoria a la Generalitat de Catalunya i amic personal de Lluís Companys, casat amb Dolors Baldrich Icart. El matrimoni Viura – Baldrich ocupava la vivenda situada al primer segona i tenia llogades les altres tres.

Com a conseqüència de l'increment dels bombardeigs a Barcelona, la seva filla, Eulària Viura i Baldrich, muller de Rossend Costa i Bofarull, que era apoderat de la fàbrica de cervesa Moritz situada a la Ronda de Sant Antoni, havia deixat el domicili de Barcelona mentre el seu marit s'hi quedava per tal de continuar administrant la fàbrica, i havia vingut amb les seves dues filles a Sant Just, a la casa dels pares.

L'any 1937 Josep Viura i el seu gendre Rossend Costa van ser assassinats a Can Tunis per elements incontrolats, quedant vídues mare i filla al mateix temps. En el moment del bombardeig, al pis de Sant Just només hi vivien les dues dones, mare i filla, amb les dues nenes, filles d'aquesta darrera.

Maria Rosa Costa i Viura, nascuda l'any 1931, que era la filla petita, ens explica les seves vivències d'aquella nit:

- "Vostè té record del bombardeig de Sant Just?
- I tant, com si el visqués ara.
- I quin record té?
- Mira, jo recordo... El llit estava posat així. Un llit de matrimoni, hi dormíem la meva mare, la meva germana i jo (la meva germana només tenia 8 mesos més que jo). I la mama deixava les persianes perquè quan venien els avions, allà a la vora hi havia uns canons que tiraven en els avions, uns antiaeris d'aquests, que en deien, cap allà a Esplugues, i la mama deia: "jo ja vigilaré. Quan vegi que els canons tiren cap aquí us cridaré i us poseu sota el meu llit". Quan ens va cridar, no vam tenir temps de posar-nos sota el llit, ni de fer res, perquè... Mira: una nansa (perquè devien ser unes bombetes petites, perquè si no...)...A nosaltres, aquí al darrera, ens van tirar una [agafa una foto de la casa i assenyala la part oposada a la façana del carrer Bonavista], aquí al costat [carrer Bonavista, cap a la carretera] ens van tirar una altra, a baix [Alineat amb la primera, però més cap a la carretera] una altra, i aquí davant [més o menys cap a can Gaig o can Ristol] una altra. Entre tantes bombes ens haguessin matat a nosaltres, però ens vam trobar una nansa que era d'una bomba, dalt del terrat. Quan vam baixar ja estava tot, els avions ja havien fugit i les cases, la casa aquella dels forners, havia caigut.

Maria Rosa Costa i Viura, tot recordant les seves vivències d'aquella nit (Fotografia: Vicenç Duran).

- A vostès no els hi va passar res, per això?

- El susto. La meva àvia, que dormia a l'altra punta del pis, ens pensàvem que havia caigut la bomba a dintre, i li dèiem: «iaia, no vingui!», "«iaia, no vingui, es caurà al mig del d'això!». I ella, a poc a poc, va anar venint, i no, no, no: No ens ha passat res i estem totes bé! Me'n recordo. Llavors ens vam vestir i vam sortir al carrer tots els veïns a veure què havia passat. I van venir les ambulàncies, i ens vam estar gairebé tota la nit al carrer... No sé, mira.

- Va ser de nit?

- De nit. Estavem en un llit. Per això la meva mare va veure els «reflectes» que venien cap allà i allavorens ens va dir «Nenes, nenes, nenes!» i BOOIIIMMMB!!! Ja vem sentir el gran soroll. Ens havíem pensat que ens havia caigut a casa, dos metros a dins del pis.

- I llavors, les bombes, on diu que van caure?

- Totes als terrenos (sic). Ja no en van caure més, perquè ni a Sant Feliu, ni a tots els pobles sota allò, enlloc va caure cap. Només aquelles quatre que van tirar en allà.

- I les van anar a veure després, l'endemà o així, van veure els forats?

- Si, vam veure els forats, és clar, a la mateixa nit, quan tothom, els mateixos veïns havíem baixat, tots: «mira aquí, mira allà» Això si que ho recordo. Jo tenia cinc anys, em sembla.

- Els veïns, de les bombes, van haver-hi ferits, d'aquests veïns?

- No, només els... Masclans, sí, els del forn. Van dir que no els havia passat res, però el susto que van tenir ja van tenir prou!

-I vostès, després del bombardeig, van seguir vivint a Sant Just?

- Si, si."[118]

[118] Entrevista realitzada a Maria Rosa Costa i Viura en el seu domicili de Blanes el 2 de maig de 2012 per Jordi Amigó, Vicenç Duran, Pere Font i Juli Ochoa. Transcripció de Juli Ochoa.

Un salt de tres pams

D'aquestes dues bombes, especialment de la que va esclatar al pati de can Gaig, hi ha un altre testimoni.

En el primer primera de la casa número 8 de la carretera vivia Julián Sánchez Cuéllar, de 74 anys, originari de Cantoria (Almeria), el qual ja feia deu anys que vivia a Sant Just juntament amb la seva esposa Carmen Asensio Gea, de 63 anys, i els seus fills Miquel, de 35, Maria, de 33, i Joana, de 31. Amb ells també hi vivia el nebot Rodolf Sánchez Cuéllar, de 15 anys.

En Rodolf (que anys més tard seria alcalde de Sant Just), recorda així aquell bombardeig:

Rodolf Sánchez, en el mateix escenari del bombardeig, explica les seves vivències (Fotografia: Captura d'imatge d'una filmació feta per l'Ajuntament de Sant Just Desvern).

"Suposo que deuria ser dissabte, perquè jo dormia... Vivia al número 4 d'aquest carrer, amb la meva tia i el meu tio, i jo dormia amb el meu tio. I ell no hi era. Vol dir que devia estar al cine a cal Quirze perquè era dissabte. No ho sé, si era dissabte o no. Total, que en això, en un moment donat que deurien ser les dotze, la una o menos, bueno!... Un terrabastall...

Jo recordo que estava al llit i vaig pegar un salt de tres pams, vaig treure el cap per la finestra i resulta, pues, que tot aquest carrer era un núvol de fum. Bueno, no vaig veure res i me'n vaig anar a dormir.

A l'endemà... A l'endemà al de matí, pues vaig veure que cal Masclans estava destruït i que aquest carreret que hi ha aquí, que hi vivia el Manco, estava destrossat, i deien que a les Banyeres també havia caigut una altra bomba. Vol dir, m'imagino, que un avió deuria fer: Pam... Pam... Pam... Pam! Lo que no sé és lo que buscava.

Jo només sé lo que vaig veure. Una fumera terrible... Un soroll que dèiem: Bueno, i això?... i res més.

A l'endemà si que ho vaig veure: Això destrossat, Això destrossat, i a les Banyeres diu que n'havia caigut una per allà a la vora. I això és tot."[119]

[119] Declaració de Rodolf Sánchez Cuéllar en el decurs de la "Passejada intergeneracional pels espais del bombardeig a Sant Just Desvern". Transcripció de Juli Ochoa.

Dues bombes que no van esclatar

Un parell de portes més amunt de Cal Pesqueres, a l'altra banda de la casa del drapaire Antoni Pujol, hi havia una senzilla caseta de cos que constava de planta i pis. Duia el número 30 de la carretera, i en ella hi vivien en aquells moments dues dones soles, Maria Bosch Dagà, de 46 anys, que estava casada amb el veterinari Jaume Quitllet Puig, i la seva mare, Caterina Dagà Font, de 69 anys. Originària de Molins de Rei, aquella família havia vingut a viure a Sant Just al poc d'haver nascut la Maria, i duien, per tant, 41 anys residint en aquest poble.

Per sort per aquella gent, l'espoleta del projectil que va caure a casa seva seria defectuosa, circumstància que s'acostumava a produir amb una certa freqüència. El cas és que la bomba no va arribar a esclatar, salvant-se d'una destrucció segura tant aquella casa com possiblement també les seves veïnes.

A l'esquerra, la casa on vivien Maria Bosch i la seva mare Caterina Dagà, en la que va caure la bomba que no va arribar a esclatar (Fotografia: Juli Ochoa).

La bomba, en caure, va tocar la teulada, foradant-la. Altre tant va passar al pis de l'habitació que estava situada a la planta superior, el qual també va traspassar, fins arribar finalment al terra de la planta baixa després d'haver travessat de dalt a baix tota aquella vivenda.

A l'altra banda de la carretera, en el número 37, vivia l'alcalde, Alfred Arís Reinals amb la seva muller Mercè Miró Sala i els seus fills, Mercè, de 10 anys i Alfred, de 8.

Alfred Arís Miró, que llavors tenia 8 anys i era el fill de l'alcalde, en fou testimoni, ja que la casa on va caure aquesta bomba es trobava pràcticament al davant de casa seva.

L'Alfred Arís ens ho recorda:

"D'allò que me'n recordo és que a aquella casa groga, aquesta d'aquí al davant [i assenyala la casa a la que ens estem referint], va caure una bomba al "tetxo", a l'habitació i a terra, i no va explotar. I eren tots dos molt grans, eren."[120]

Alfred Arís explicant els seus records del bombardeig (Fotografia: Captura d'imatge d'una filmació feta per l'Ajuntament de Sant Just Desvern).

A l'altre cantó de la carretera, en el número 39, hi havia la casa pairal de la família Petit, coneguda com a Can Canals per haver estat durant el segle XIX el domicili del tinent coronel carlí Joan Canals Julià,[121] i en ella hi vivia la propietària, Consol Canals Carbonell, néta de l'esmentat Joan Canals i àvia de Mercè Petit Petit.

Consol Canals Carbonell estava casada amb Joaquim Petit Canals, i aquest matrimoni era també propietari d'altres cases veïnes en les quals hi tenien llogaters.

La Mercè, que llavors tindria vuit o nou anys, recorda que l'any 1936 vivia a Barcelona, però que després del bombardeig de la fàbrica Elizalde pel vaixell Eugenio di Savoia, els pares la van enviar juntament amb la seva germana a Sant Just, a viure a can Canals amb els avis.

Ella és qui ens informa sobre aquest nou projectil, que pel que es veu, va ser el segon dels caiguts a Sant Just que no va explotar, i el diferencia clarament de les altres bombes que, per haver causat greus destruccions, van tenir més repercussió, com les que van ensorrar cal Masclans i cal Manco:

- "Aquí a Sant Just va caure un obús també en aquí a baix a la carretera. Si, a baix a la carretera.

[120] Declaració feta per Alfred Arís i Miró el 17 de maig de 2008 en el decurs de la "Passejada intergeneracional pels espais del bombardeig a Sant Just Desvern". Transcripció de Juli Ochoa.

[121] Sobre aquest cap de partida carlí i la seva participació a la Primera Guerra Carlina, vegeu: OCHOA I GONZALEZ, Juli: "Els santjustencs durant la primera Guerra Carlina", a *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs XVII*. Centre d'Estudis Santjustencs. Sant Just Desvern, 2012. PP. 155–187.

- El de can Masclans?
- Bueno, allà, una mica més avall, que allò havia sigut de la meva àvia, de can Canals.
- Ah, coi.
- Si, tot allò havia sigut de la meva àvia.
- On en deien Cal Manco, potser?
- No, no era ben bé.
Bueno... La meva àvia, després de la guerra, s'ho va vendre."[122]

Com en el cas anterior, la caiguda de la bomba, tot i que pel que es veu, no va arribar a esclatar, va ocasionar alguns desperfectes a l'edifici. A la fitxa del cens d'edificis corresponent a aquesta casa apareix estampada la menció "Devastada", la qual cosa ens aclareix que els propietaris, un cop finalitzada la contesa, es van acollir a la campanya de reconstruccions subvencionades que en el seu moment va promoure el Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones del nou règim.

Acabem de veure com a la casa del costat, la que duia el número 37, hi vivia la família Arís. L'Alfred, fill d'aquella casa, també ens informa sobre el destí que finalment acabaria tenint una d'aquestes dues bombes que no havien arribat a esclatar:

"Va caure una bomba però no va explotar. El meu pare, que ho va veure, la va recollir, la va desmuntar i la va portar a casa. Com eren temps difícils, la meva mare la va vendre al drapaire."[123]

Ben mirat, eren realment uns temps molt difícils, i la venda dels deu kilos de ferro que vindria a fer la carcassa d'aquella bomba, podia suposar una bona ajuda per les migrades economies domèstiques d'aquella època.

La bomba de Cal Manco i Cal Guixonis

Unes portes més amunt de Can Canals hi havia diverses petites cases de cos que arribaven fins on estava la fàbrica de pastes alimentoses Gaig, algunes de les quals eren també propietat seva.

[122] Entrevista a Mercè Petit Petit realitzada el 28 d'octubre de 2009 per Francesc Riera i Juli Ochoa. Transcripció de Juli Ochoa.

[123] Testimoni d'Alfred Arís Miró prestat el 8 d'octubre de 2008 amb motiu del 70è aniversari dels bombardejos a Sant Just Desvern i Esplugues. Recollit per Patrícia Nebot.

Tal era el cas de la casa que duia el número 45, on hi vivia Vicenç Martínez Company amb la seva esposa Pilar Lizaga Lahuerta i els seus fills Pilar, de 13 anys, i Vicenç, de 7.

Vicenç Martínez havia nascut l'any 1900 a Birkadem, Algèria, fill dels emigrants alacantins Vicente Martínez i Dolors Company. Poc temps després els seus pares van tornar a la seva terra d'origen, on nasqueren els seus germans més petits: Josep, l'any 1908, a Confrides; Rafael, el 1910, a Benasau; i Ernest, el 1914, a la Vila Joiosa.

Pocs anys després del naixement del seu germà més petit, Vicenç es va casar amb la valenciana Pilar Lizaga, natural de Xiva, i a la mort dels pares d'en Vicenç, el matrimoni Martínez-Lizaga es va haver de fer càrrec dels tres germans petits.

L'any 1923 van venir tots plegats a Sant Just, es van instal·lar en una caseta situada al número 30 del Raval de la Creu, i en Vicenç entrà a treballar a la fàbrica de ciment *La Auxiliar de la Construcción*, en la que es produïa el conegut ciment Sanson.

No gaire temps després en Vicenç patí un greu accident laboral que li va suposar la pèrdua del braç dret. Després d'aquest accident, l'empresa el va continuar mantenint en plantilla, donant-li el càrrec de porter de la fàbrica.

Des de llavors, a Sant Just i pobles de la rodalia tothom l'anomenaria «el Manco» o «el Manco de Sant Just». Molts ni tan sols el coneixerien pel seu nom autèntic, només per aquest qualificatiu.

Poc temps més tard van deixar la caseta del Raval i es van traslladar a la de la Carretera, on vivien llavors. Els germans d'en Vicenç, en créixer, havien marxat d'aquella casa poc abans de l'any 1935, quedant-hi el matrimoni amb els seus fills.

Antiga fotografia que mostra les cases en les que més endavant, durant la guerra, viurien Vicenç Martínez i Marià Guixonis, situades entre el tercer i el quart arbres començant per la dreta. Al fons, l'edifici del forn de Cal Cuscó, que encara es conserva (Fotografia: Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

En arribar la guerra, en Vicenç, per causa del braç que va perdre, i també pel fet d'estar treballant a la fàbrica de ciment, d'interès estratègic, no va ser cridat a files.

A la casa del costat, que també era propietat de Can Canals, hi vivia, des de feia onze anys, la família Guixonis, de la que en Marià, el cap de casa, era company de feina seu a la fàbrica de ciment.

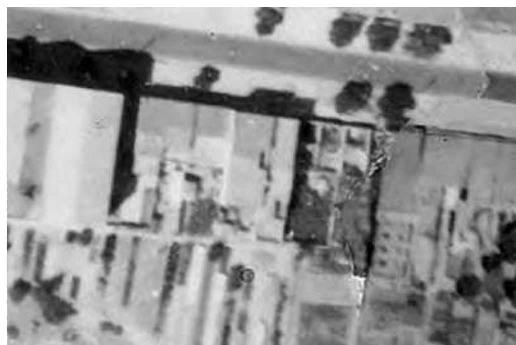
Marià Guixonis Borrunche tenia 50 anys i havia nascut a Albentosa (Terol). Estava casat amb Rogelia Viñas Gonzalvez, set anys més jove, natural de Montón de Jiloca (Saragossa) i tenien cinc fills: Maria, de 17 anys, Carme, de 15, Nuri, de 13, Jordi, de 9 i Pilar, de 3.

En un primer temps, la família Guixonis-Viñas havia viscut a Esplugues, on van néixer les seves tres primeres filles, però, en trobar feina de peó a la Sanson, es van traslladar a Sant Just, a la caseta de la carretera en la que llavors vivien.

Aquestes dues casetes eren sensiblement més petites que les seves veïnes d'allà la carretera. La casa on vivien els Martínez presentava una façana de només 4,20 metres, i la dels Guixonis, de 4,10; totes dues de planta baixa i pis, suposant cadascuna d'elles una superfície coberta de 47 m^2, amb sengles eixides, això si, de 67 m^2.

- "Cal Manco era un entremig entre una casa i una barraca. No era ni casa com aquell qui diu, però tot això ell ho aprofitava per fer la feina."[124]

La bomba va caure damunt d'aquelles dues petites edificacions, destruint-les completament i causant ferides de diversa consideració als seus estadants.

Detall (molt ampliat) d'una fotografia aèria presa l'any 1947, en la que encara es poden veure les cases de les famílies Martínez i Guixonis totalment derruïdes per la bomba (Fotografia: ICC).

[124] Declaració feta per Rodolf Sánchez Cuéllar el 17 de maig de 2008 en el decurs de la "Passejada intergeneracional pels espais del bombardeig a Sant Just Desvern". Transcripció de Juli Ochoa.

És aquesta, potser, la bomba que va causar major impressió entre els santjustencs, i la que és més freqüentment recordada per molts dels nostres conveïns, que indefectiblement l'esmenten en referir-se a aquell bombardeig. La bomba de cal Manco ha esdevingut, per tant, tot un referent a l'hora de parlar d'aquest bombardeig.

- "Darrera fàbrica Sauret, darrera finca Solanas (avui Ristol Trabal), darrera forn Masclans i hostal o cafè Pesqueres, destrucció d'una casa a la Carretera Reial a on vivia la família Martínez «El Manco», avui part carrer i finca ocupada per la Creu Roja de Sant Just Desvern. Vàries bombes continuaren caient vers el terme del Prat de Llobregat."[125]

- "Caigueren darrera aquesta casa [es refereix a la bomba caiguda a can Gaig, darrera de can Solanes de la Carretera] i les següents a cal Masclans, forners, i a l'altre costat de la carretera a cal Martínez «el Manco», etc. etc."[126]

- "En van caure una... dues... tres, de bombes, en van caure. Una en una casa que li dèien «el Manco», un home que no tenia braç i feia de recader [sic]. Una allà, una al forn de pa, Cal Masclans que se'n deia, i en acabat una altra allà al costat, uns deu metros o dotze més tirant cap a Barcelona... Si... al menos tres cases, van ensorrar. Van ensorrar una casa, una altra i aquella també. Déu n'hi dó, el destrossada que va quedar... Va ser un pànic, eh?"[127]

- "Van tirar les de cal Masclans, a cal Manco i a ca la Rogèlia [...] on hi havia la Creu Roja, s'ha obert aquell carrer perquè va ensorrar les dues cases."[128]

- "Afectà la Mallola, can Sauret, can Masclans (forner de la carretera), caves del xampany Martí Busqué, can Guixonis i cal Manco, aquestes dues últimes ja a l'altre costat de carretera a la banda mar."[129]

[125] Entrevista feta a Alfred Arís Reinals el 13 de febrer de 1982 per Jordi Cardona, Sebastià Farràs, Antoni Vilagut, Gabriel Rigat i Marcel·lí Giner.

[126] Entrevista feta a Josep Maria Ristol Trabal el 20 de febrer de 1982 per Jordi Cardona, Sebastià Farràs i Joaquim Carbonell.

[127] Entrevista feta a Carme Fontova Batet el 3 de gener de 2008 per Anna Bosch Vilaseca, reproduïda en el seu treball de recerca de Batxillerat titulat *Bombardejant la reraguarda catalana. El bombardeig de Sant Just.*

[128] Declaració de Pilar Farigola Ràfols en el decurs de la "Passejada intergeneracional pels espais del bombardeig a Sant Just Desvern". Transcripció de Juli Ochoa.

[129] Id., declaració de Pere Brull Angela.

- “Aquest carreret que hi ha aquí, que hi vivia el Manco, estava destrossat.”[130]

La darrera bomba

La darrera de les bombes que l’avió italià va deixar caure aquella nit sobre Sant Just va anar a parar molt a prop de l’anterior, a tocar d’uns vivers de xiprers que hi havia en terres de Can Modolell, darrera de la part posterior de les cases de la carretera, i a l’alçada de la casa número 51, coneguda pel nom de «Cal Monjo» des que, bastants anys abans, s’havien cuidat del manteniment de la roba del convent de monges que hi havia hagut al davant seu, a l’altre cantó de la carretera.

Els quatre germans que llavors integraven la família de Cal Monjo eren: Jaume, Joan Baptista, primer electricista i cap de manteniment de la fàbrica Sanson, resident al número 48 de la carretera; Patrocínia, propietària d'una coneguda botiga davant del mercat, i Vicentona, que vivia al carrer de Bonavista, cantonada amb Monistrol.

En aquells moments, a Cal Monjo hi vivia el mestre d’obres Jaume Pi Rius, de 47 anys, amb la seva muller Dolors Oliveras Navinés, de 46, les seves dues filles, Maria, de 18 anys, i Teresa, que el proper 9 de desembre compliria els 16, i l’àvia, Teresa Rius Rius, de 77 anys, mare del cap de la casa.

Darrera de la casa, a l’altra banda del cobert que rematava l’eixida, s’estenien els terrenys de can Modolell. En un començament hi havia un tros pla de poc més d’una dotzena de metres, al final del qual hi havia un petit talús i a continuació es trobava un viver de xiprers.

Teresa Pi Oliveras en una fotografia feta poc temps després d’haver acabat la guerra (Fotografia: família Fuentes).

[130] Id., declaració de Rodolf Sánchez Cuéllar.

En anteriors alarmes per perill de bombardeig, aquell talús havia estat utilitzat per la família Pi com a parapet protector. Així ens ho explica Teresa Pi Oliveras, llavors coneguda com "la Mongeta Petita", per ser la filla menor de Cal Monjo:

- "El puesto on va caure era el puesto en el que sempre, els dies en que bombardejaven, ens feien sortir de casa a l'eixida, i baixàvem per la porta a can Madorell, on havia planter de plantes, xiprerets. I llavors, a fora, baixava. Hi havia com un marge, diguéssim, que feia una forma així, panxegut [i amb el gest descriu una forma atalussada] i a nosaltres ens feien posar aquí perquè deien que allà quedàvem protegits. Això ho fèiem quan era de dia. Però aquell dia era de nit, i cap a la vora no havien caigut mai de nit, que jo recordi."[131]

La desapareguda casa de cal Monjo, a la carretera, des de la que les germanes Pi van ser testimonis del bombardeig (Fotografia: família Fuentes).

Aquella nit, mentre els adults es quedaven a la planta baixa, les dues germanes, Maria i Teresa, ja s'havien retirat al seu dormitori, situat en una habitació del pis superior, en la que una petita finestra els permetia veure l'eixida i els camps de can Modolell que hi havia al darrera.

[131] Entrevista a Teresa Pi Oliveras realitzada el 19 de novembre de 2012 a Sant Just Desvern per Antoni Fuentes i Juli Ochoa. Transcripció de Juli Ochoa.

Estant en aquella habitació, les germanes Pi van poder escoltar, entre fascinades i aterrides, com les explosions de les bombes que queien, amb una angoixosa cadència, s'anaven acostant cada cop més cap a casa seva...

Teresa Pi ens ho segueix explicant:

"Era una finestra petita que hi havia a dalt a la casa. I és clar, quan ens anàvem a dormir, la meva germana diu:

- Ja sento que tiren bombes!

I jo dic:

- Home, sents una bomba ara, però no em despertis!

- Però això és més a la vora, eh?

Jo ja m'anava a posar al llit, perquè a mi això em feia molta por.

I diu:

- Vine, mirarem per aquí.

I allavorens va haver-hi una tan a la vora que vaig pensar:

- I ara la pròxima serà per nosaltres

I és clar, ens vem quedar totes parades.

Però no, es va sentir, però no va ser a casa nostra.

La que va caure més endavant de casa, que va caure... nada menos va caure a prop, a prop d'allà on sempre anàvem nosaltres.

Jo, em feia tanta por, que no mirava. Ho mirava la meva germana.

La meva germana diu:

- Se senten uns canons dels avions!

I allavorens veiem com una mena de claror i un soroll molt fort, molt fort.

I jo, com em vaig posar quasi dintre del llit perquè no ho volia sentir, ni res:

- No estiguis aquí... surt! Surt d'aquestes bombes!

I ella diu:

- Ara sí, sí... He vist tota una vermellor molt grossa aquí a baix, però em sembla que és allà on anem nosaltres.

I l'endemà, quan ho vem anar a veure, era verdaderament allà. Vull dir que si arribem a ser allà...

No devia ser el nostre dia."[132]

[132] *Ibid*

L'explosió d'aquella bomba, que va deixar sobre el terreny un cràter que encara era prou visible uns quants anys després, va aixecar un munt de terra i pedres, algunes de les quals, en sortir projectades, van arribar a colpejar els vidres de la finestra des de la que la Maria estava mirant.

Després d'haver deixat caure aquesta última bomba sobre Sant Just, l'avió italià va continuar el seu camí cap a Cornellà i el Prat, tot anant a cercar el punt per on no gaire estona abans havia arribat, i des d'allà, va emprendre el camí de tornada cap a la base de Son Sant Joan, on ja es retrobaria amb els altres set companys seus que havien aconseguit dur a terme la resta de la missió de bombardeig sobre Barcelona que els havia estat encomanada.

Hi ha constància de que aquest projectil caigut darrera de cal Monjo no va ser l'últim que aquell avió va llançar, i que al seu pas per Cornellà també en va deixar caure uns quants més, alguns dels quals no van arribar a explotar.[133]

Aspecte que oferien les immediacions de l'indret on va impactar la darrera bomba caiguda a Sant Just, en un sector ocupat actualment pel carrer de l'alcalde Arís. Es pot apreciar el talús que s'esmenta així com alguns dels xiprers del viver que hi havia (Fotografia: família Fuentes).

[133] CDMH. PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 3. Documents 89/137 i 94/137.

El refugi antiaeri va fer servei

Una de les principals empreses que va dur a terme la Junta Local de Defensa Passiva de Sant Just Desvern va ser la construcció del refugi antiaeri de l'Ateneu, els treballs de construcció del qual van començar pràcticament després dels terribles bombardeigs sobre Barcelona que hi va haver el març de 1938.

Aquest refugi tenia una de les seves dues boques d'accés al carrer de l'Ateneu (llavors carrer del 19 de juliol) i l'altra al pati de les escoles municipals. Presentava un recorregut d'uns 160 metres i la seva secció mitja era de 1,25 a 1,35 metres d'amplada per 2 metres d'alçada.[134]

Molt s'ha parlat sobre el tema de que si el refugi antiaeri que es va construir a Sant Just havia arribat o no a fer-se servir durant algun bombardeig i prestar per tant el servei de protecció per al qual fou construït.

Són diversos els testimonis que recorden haver acudit a l'interior del refugi en sentir tocs d'alarma, però d'entre tots ells, el testimoni de Fidel Poll ens confirma que el refugi va prestar efectivament servei durant el bombardeig que va patir aquest poble.

Ja feia un cert temps que l'Ateneu, presidit des de molt poc abans de que comencés la guerra per Just Vidal i Puig, tenia com a conserge Jaume Poll Vives, contractat per a tal càrrec des d'alguns anys abans.

Jaume Poll Vives estava casat amb Maria Ribas Valls, i juntament amb els seus fills Joan, de 17 anys i Fidel, d'11, vivien al mateix Ateneu, a les dependències previstes per a ser la residència del conserge i la seva família. Abans d'agafar aquest treball a l'Ateneu, quan en Jaume Poll treballava de paleta, havien viscut a la casa número 23 de la carretera.

Per raó del lloc on llavors vivien, la família Poll-Ribas va ser testimoni d'excepció de tot el procés de construcció del refugi, i des que aquest va estar acabat i en disposició d'ésser utilitzat, en van ser usuaris assidus cada cop que les sirenes avisaven del perill de bombardeig.

Fidel Poll, en una fotografia feta l'any 1938 (Fotografia: col·lecció Núria Milà).

[134] En el present estudi no s'entra en gaires detalls relatius a la morfologia o a la història del refugi antiaeri, atès que sobre aquest tema específic ja està pràcticament enllestit un altre treball monogràfic efectuat per Francesc Riera i Juli Ochoa, que, si tot va bé, podria veure la llum properament.

El fill petit, Fidel Poll Ribas, recorda clarament haver entrat sovint amb els seus pares al refugi, gairebé sempre al vespre, i que un d'aquells cops que hi van anar, en sortir, van veure com els vidres de l'Ateneu estaven trencats, com a conseqüència de les explosions de les bombes que havien caigut.[135]

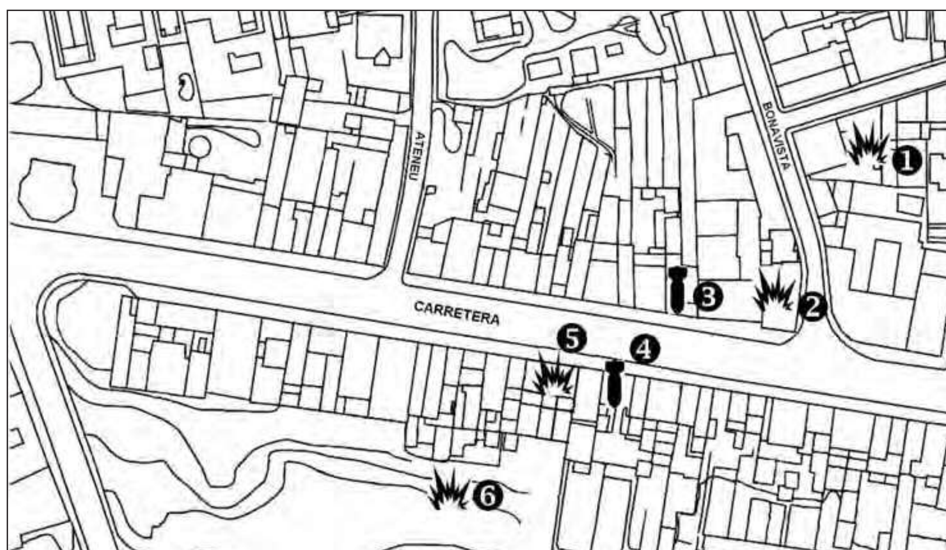
Interior del refugi antiaeri de l'Ateneu (Fotografia: Juli Ochoa).

La nit del lloro de l'alcalde Arís

Ja hem vist com a la casa número 35 de la carretera, tot just tres portes més avall de les que fins llavors havien estat les cases de les famílies Guixonis i Martínez, al costat de can Canals i gairebé davant per davant de la casa de la Maria Bosch, vivia l'alcalde de Sant Just, Alfred Arís i Reinals, originari de l'Hospitalet, de 40 anys, amb la seva família.

Aquella nit, l'Alfred Arís va haver de treballar de valent en la seva doble qualitat d'alcalde del poble i president estatutari de la Junta Local de Defensa Passiva de Sant Just Desvern, organisme que havia estat constituït oficialment el desembre de 1937:

[135] Testimoni de Fidel Poll Ribas recollit en el decurs d'una conversa mantinguda el 5 d'octubre de 2009 per Albert Riera i Juli Ochoa amb el seu fill, Joan Poll Gelabert.

Localització dels impactes de les bombes que van caure sobre Sant Just Desvern la nit del 8 d'octubre de 1938.

Bombes que van explotar

Bombes caigudes sense esclatar

❶ Bomba de can Gaig

❷ Bomba de can Masclans

❸ Bomba de can Bosch-Dagà

❹ Bomba de can Canals

❺ Bomba de cal Manco i cal Guixonis

❻ Bomba de cal Monjo

Font: Elaboració pròpia a partir d'un mapa de l'any 1996 de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, modificat i complementat amb les aportacions dels testimonis consultats.

Cartell editat per la Generalitat de Catalunya en el que apareix indicat el telèfon al qual l'Alfred Arís va haver de comunicar el bombardeig que acabaven de sofrir (Biblioteca Pavelló de la República – Universitat de Barcelona, BPR-UB).

"Tal com disposa l'art. 1er. del Decret de la Presidència de data 11 d'agost s'acorda aconsellable en aquest poble per tal de protegir els nostres conciutadants contra tot atac aeri del feixisme la creació de la Junta de Defensa Pasiva a quin efecte l'Alcalde en la forma ordenada en dit Decret procedirà a la constitució de l'esmentada Junta."[136]

De primer, i després d'haver-se assegurat de que a casa seva ningú havia estat afectat per l'inesperat atac que acabaven de patir, va sortir immediatament al carrer per tal de poder avaluar la situació, prendre aquelles mesures que estiguessin al seu abast, i informar adequadament la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, d'acord amb l'escrit d'instruccions que sobre aquest particular li havien adreçat el 6 d'agost el secretari tècnic d'Informació i Enllaços Florenci Tor i Camprubí i el secretari general Manuel Davó i Aniorte, i que resava el següent:

"Novament insistim sobre l'obligació que teniu que sempre que a la vostra població o contorns immediats es realitzi alguna agressió d'aviació facciosa, ens ho comuniqueu immediatament per telèfon o altre mitjà més ràpit, donant-nos tota classe de detalls sobre el particular, tals com: nombre i tipus d'avions agressors – nº de bombes llançades - nº de víctimes (morts i ferits) descriminant sexes – nº d'edificis destruïts, total i parcialment, etc. etc., sens perjudici de que después per escrit ens repetiu i amplieu tots els detalls posibles.

Demaneu sempre a la Secció d'Informació d'aquesta Junta, telèfon nº 80.101, on hi ha guàrdia permanent les 24 hores del día.

Esperem prendreu nota de lo exposat donant-li exacte compliment, posant-nos immediatament al corrent de tota agressió de que pugui èsser objecte aquesta població.

Barcelona, 6 d'Agost del 1938."[137]

A les 00:39, quan encara estava vigent l'estat d'alarma, va fer un primer truc al telèfon 80101 que li havia estat indicat, comunicant que en el bombardeig que s'acabava de produir a Sant Just havien estat destruïdes tres cases, totes a la carretera de Pi i Margall, i que hi havia tres ferits greus.[138]

[136] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Actes Municipals*. Acta del 4 de desembre de 1937.

[137] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Correspondència 1938*. Document del 6 d'agost de 1938.

[138] CDMH. PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 3. Documents 81/137 i 82/137.

Els seus interlocutors ja tenien constància de que alguna cosa podia haver passat en aquest poble, atès que a les 00:28, la DECA els havia informat de que havien caigut bombes entre Esplugues i Cornellà, i a les 00:35, la Creu Roja de Cornellà els comunicava que els semblava que havien caigut bombes a Sant Just Desvern.[139]

Arís va constatar que sobre Sant Just havien caigut cinc bombes, de les quals només en van esclatar tres (les que van caure a les cases Gaig, Masclans i Martínez/Guixonis) mentre que les altres dues bombes que havien caigut (las de les cases Bosch i Canals) no van arribar a esclatar. En conjunt, el bombardeig havia esfondrat les cases Masclans, Guixonis i Martínez, i causat danys de major o menor consideració a les cases Gaig, Pesqueres, Bosch i Canals, entre d'altres.

D'entre les runes de les cases afectades i de les altres cases del voltant, anaven sortint els veïns tremendament astorats pel que els acabava de passar. Alguns d'ells presentaven ferides de diversa consideració. D'aquests, el que estava pitjor, era en Jaume Masclans, que, com hem vist, havia estat arrossegat pel buf de la bomba cap a l'interior de la casa que s'esfondrava.

El corrent elèctric, que normalment patia nombrosos talls, havia estat expressament interromput amb motiu de l'alarma, i en aquells moments, mentre no es donés el final de l'alarma, tot era foscor. L'Alfred va poder veure que les explosions havien destruït algunes línies elèctriques, els fils de les quals havien quedat pel terra, i que això podia ser molt perillós en cas de restablir-se el subministrament elèctric.

A les 00:52 van sonar finalment les sirenes de Barcelona i Sant Feliu que anunciaven el final de l'alarma, i va augmentar el nombre de veïns que, havent sortit de casa, anaven a veure el que havia passat a la carretera.

Immediatament l'Alfred Arís va fer un segon truc a l'oficina tècnica d'informació i enllaços de la Junta de Defensa Passiva que dirigia en Florenci Tor per tal d'ampliar les dades que els havia transmès anteriorment. Aquest és el text del telefonema, tal com apareix a l'informe que es va emetre l'endemà:

"1,01.- L'Alcalde de S. Just ens comunica que han caigut unes cinc bombes dues d'elles sense explotar. Hi han de cinc a sis ferits, un d'ells, greu.- Tres cases totalment destruïdes i dues parcialment. També ens diu que a conseqüència del bombardeig hi han algunes línies elèctriques destruïdes i ens

[139] *Id.* Document 81/137.

diu al mateix temps que comuniquem a la fàbrica d'Electricitat que aquesta nit no donin el fluid elèctric."[140]

La pensada d'en Francesc Fontanals

L'estrèpit de les explosions es va sentir a tot el poble i, és clar, també a Cal Rodes, on vivia Francesc Fontanals Termes, de 43 anys, fuster a ca'n Gaspar Modolell, amb la seva esposa, Pepita Vivés Font, de 40, i els seus fills Bartomeu, de 15, anys, Ramon, de 12 i Francesca, de 10. Amb el matrimoni Fontanals-Vivés també hi vivia el sogre, Ramon Vivés Viñardell, de 78 anys, i la cunyada, Sofia Vivés Font, de 48, que estava impedida.

Hem vist que el fill gran, Bartomeu, acostumava a quedar-se cada nit a dormir en un racó de cal Masclans, on estava d'aprenent, i que aquella nit -coses de la vida- havia pogut anar a dormir a casa seva gràcies a l'oferiment del doctor Ribalta, amb la qual cosa en Bartomeu, sense saber-ho, se n'havia lliurat d'una de bona.

En Francesc Fontanals, intuint que les bombes que acabaven d'escoltar podien haver afectat el forn de can Masclans, es va imaginar quina podria ser la situació en aquells moments, amb la gent buscant en Bartomeu, i -és clar-, sense trobar-lo:

"I llavors, és clar, quan els van tenir a ells recuperats...

- Ai!, el Bartomeu!, el de cal Rodes, que també deu estar per allí, el de cal Rodes...

I, bueno, per allà dintre, desesperats, entre la runa...

- I sí, que hi dorm al forn... Ell dorm aquí al pastador..."[141]

Francesc Fontanals Termes, conegut com a "Cisco de can Rodes", en una fotografia feta anys després d'acabada la guerra (Fotografia: Autor desconegut. Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

[140] *Ibid.* Document 82/137.

[141] Entrevista a Bartomeu Fontanals Vivés realitzada l'any 2006 per Jordi Amigó. Transcripció de Juli Ochoa.

Així doncs, en Francesc Fontanals va fer llevar el seu fill Bartomeu i li va dir que anés amb ell cap a la carretera, ja que es temia que allà l'estarien buscant:

"I el pare, com que a Sant Just es van despertar tots a la nit amb aquells bombardejos... Era la matinada...

- Anem cap a baix la carretera, que segurament et buscaran a tu.

Ja ho veia que s'hauran pensat que s'haurà ensorrat.

Ja deien:

- Ai, aquell pobre nano... Saps on han tocat? A Cal Masclans!

I no fallava: baixavem pel carrer Campreciós i encara sentiem quan anavem acostant-nos:

- No se'l veu!

I el pare deia:

- Ja et busquen!

Quan vam arribar allà, em van agafar i... Oh! Va ser un miracle! Considero que va ser un miracle salvar-me de que haguera mort allà dintre."[142]

El Comitè local de la Creu Roja

Tot just feia poc més d'un any que a Sant Just funcionava una secció de la Creu Roja, la qual havia estat inaugurada a les 6 de la tarda del 18 de juny de 1937.[143]

Al front d'aquesta secció, com a presidenta delegada estava Rosa Ballester de los Reyes, valenciana i resident a Cornellà, òrfena del que havia estat primer condestable (sergent primer d'Artilleria més antic) de l'Armada, Vicente Ballester i germana de l'alferes de fragata retirat Alfred Ballester i del doctor Ezequiel Ballester de los Reyes, comptador de l'Instituto Médico Valenciano i vicesecretari de la comissió provincial de València de la Creu Roja Espanyola.

Rosa Ballester de los Reyes, presidenta de la Creu Roja de Sant Just Desvern (Fotografia: Constanci Pérez).

[142] *Ibid.*

[143] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Correspondència 1936-1937.* Document del 17 de juny de 1937.

Segons recorda Carme Griñén, que en aquell temps hi va estar d'infermera, els promotors de la creació d'aquesta secció de la Creu Roja a Sant Just havien estat dos veïns de cognoms Bosch i Coll:

"En Bosch, i después hi havia en Coll, que era una torre que hi havia en Coll, i aquests dos, no sé com, es van pensar que es tenia que fer la Creu Roja, perquè començaven a haver-hi bombardejos."[144]

Val a dir, però, que en darrera instància, l'autèntic promotor de la Creu Roja santjustenca havia estat el mateix personatge que l'any 1936 va restablir la Creu Roja a Esplugues, un individu de fosca trajectòria que es deia Guillermo Palau Royo.

Falangista des de novembre de 1933 i un dels principals agitadors del sindicat feixista Central Obrera Nacional-Sindicalista (CONS) durant els disturbis de 1934, hagué de deixar Madrid per qüestions de seguretat i anà a parar a Esplugues, on es va instal·lar.

Segell del Comité Local de la Creu Roja (Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

"A Esplugues, en un xalet del carrer del Dr. Turró propietat del Sr. Entizne, estant absent ell i la seva esposa a l'estranger, un germà d'aquest que vivia a Badalona, va posar com a guardant un matrimoni d'uns 35 anys, ella dona grossa i ell home alt, atlètic i simpàtic amb do de gents de nom Guillermo Palau... Guillermo Palau era aragonès de la franja... Procedia de Madrid, on sembla no estava segur, segons em va dir el Sr. Entizne, persones d'influència l'havien col·locat a la Philips de Barcelona. Portava una vida fàcil, còmoda, però sense pompa.

A l'esclatar la Revolució i aixecar-se barricades el 20 de juliol de 1936 al pont d'Esplugues, vestint granota blava i "pistolón" al cint, es va veure entre les turbes revolucionàries. Uns dies més tard conduïa cotxe com si fos propi i no passaren molts mesos que feu fora les milícies roges del que foren escoles parroquials i centre catòlic, organitzava una brigada de la Creu Roja Internacional.

[...]

[144] Entrevista feta a Carme Griñén Ortueta el 23 juliol de 2002 per Jordi Amigó. Transcripció de Juli Ochoa. També es troba reproduïda i transcrita per Anna Bosch Vilaseca en el seu treball de recerca de Batxillerat titulat *Bombardejant la reraguarda catalana. El bombardeig de Sant Just.*

Degut a que la Creu Roja formava part de la defensa passiva i el seu personal no ingressava a l'exèrcit i seguien prestant el servei de defensa passiva a Barcelona, eren tants els que sol·licitaven l'ingrés que arribà un moment en que no era possible admetre més gent. Per donar més cabuda, s'organitzà una altra Assemblea i ambulància a Sant Just, habilitant una torre a la rambla Modolell que va valer a Guillermo Palau els galons de comandant. Home intel·ligent, decidit, aventurer i de pocs escrúpols, desplegava una activitat enorme, realitzant viatges misteriosos al front de guerra, on inspeccionava els destacaments i hospitals de la Creu Roja situats a l'avantguarda. Em consta que quan el front estava situat a la línia del riu Segre, diverses vegades va creuar les línies amb el seu cotxe i establí contacte amb les forces nacionals situades a Lleida."[145]

Sense pretendre, ni de bon tros, ser exhaustius, la relació aproximada dels efectius que integraven la secció local de la Creu Roja a Sant Just Desvern quan va tenir lloc el bombardeig, era la següent:[146]

Vinyeta emesa pel comité local de la Creu Roja de Sant Just Desvern (Col·lecció particular).

President:	Rosa Ballester de los Reyes
Capità:	Fernando Camprubí
Tinents mèdics:	Dr. Antoni Ribalta Vilaplana
	Dr. Josep Sánchez Llistosella
	Dr. Lluís Riera Gallo
Tinent practicant:	Joan Santamaria Coderch
Tinent interí:	Josep Fabregat
Sergent:	Josep Albesa Agustí
Sergent pràctic:	Francesc Alier

[145] RIERA BLANCO, Manuel: "La Creu Roja i un metge Rural (Esplugues de Llobregat, 1904-1964)", a *Gimbernat: Revista catalana d'història de la medicina i de la ciència.* Vol. 51. Universitat de Barcelona. Barcelona, 2008., PP. 272-273.

[146] Font: elaboració pròpia a partir de la relació de serveis prestats per la Creu Roja de Sant Just Desvern durant el mes d'octubre de 1938 que es conserva a l'Arxiu Històric de Sant Just Desvern i de les dades que apareixen a BRULL ANGELA, Pere: *Barrejo la meva història amb Sant Just.* Ed. l'autor. Sant Just Desvern, 2001. PP. 319-321.

Caporals:	Joan Muns Cortès
	Ramon Pradas
	Raimon Corrales Rovira
	Jaume Duran Feliu
Xofers:	Alfred Nuell
	Antonio Flores
Infermeres:	Carme Griñén Ortueta
	Maria Català Soler
	Conxita Algué
	Montserrat Albertí
	...
Portalliteres de Primera:	M. Roso
Portalliteres:	José Cañabate
	Juan Pantoja Vigo
	Salvador Rubio Zurita
	Santiago Cortés Juncadella
	Jaume Farré
	Vicenç Segura Nebot
	Josep Segura Nebot
	Jaume Padrosa Albert
	Josep Massons Font
	Nicanor Obiols Campamà
	...

La seu física de la Creu Roja santjustenca va ser, en un primer moment, la torre de can Madriguera, una casa senyorial situada al carrer de Catalunya, construïda l'any 1919 per encàrrec de Francisco Madriguera Haase, propietari d'una important indústria d'arts gràfiques a la Gran Via de Barcelona, al front de la qual hi seguia estant, tot i haver estat formalment col·lectivitzada.

Infermeres i portalliteres de la secció local de la Creu Roja de Sant Just Desvern segons sengles fotografies fetes pel seu capità Ferran Camprubí i publicades a pàgina 4 de La Vanguardia del 22 de juny de 1937.

Francisco Madriguera, vidu des de 1925 de la seva esposa Mercedes Puchulutegui Vila, vivia en aquella torre amb el matrimoni format per la seva filla Carme Madriguera Puchulutegui i l'acreditat metge gironí Josep Sánchez Llistosella.[147]

Set mesos abans d'aquest bombardeig, el 10 de març de 1938, havia mort Francisco Madriguera, passant a ser-ne propietaris la seva filla i el seu gendre, que és qui en vida del seu sogre havia cedit la casa a la Creu Roja.

El testimoni de Pere Brull ens aclareix el possible motiu d'aquesta cessió:

"Al començament de la guerra, contràriament al que hem llegit en la nostra història, només recordo la seva instal·lació, durant poc temps, a la pròpia torre Madriguera, del carrer Catalunya, que coneguérem com «Hospital de Sang»; no obeïa a altre objectiu que evitar fos ocupada per altres finalitats com ho foren algunes finques de bon veure. De tota manera sempre tingué una habitació gran habilitada com a «sala d'operacions» per si cas."[148]

Antoni Malaret ens ho resumia amb aquestes paraules:

"És durant aquest temps de guerra que és creada la secció local de la Creu Roja espanyola, que atén la sanitat i l'auxili dels veïns en les seves necessitats i que tingué una certa fama de ser una excusa de la gent que defugia d'incorporar-se al front. La torre Madriguera del carrer de l'Electricitat, on residia el doctor Sánchez Llistosella, fou habilitada com a hospital per atendre-hi ferits o malalts de guerra."[149]

Tot i que aquests tèrbols antecedents propiciaven que els destacaments de la Creu Roja d'Esplugues i de Sant Just podien haver estat tant sols uns caus de quintacolumnistes i d'emboscats, cal reconèixer que a l'hora de la veritat no va ser així ni molt menys, i que els seus components es van comportar admirablement sempre que van haver d'intervenir. Una altra cosa apart eren els avantatges que a nivell personal els podia comportar el fet de ser membres d'aquella institució.

---

[147] Tant el doctor Josep Sánchez Llistosella com el seu germà Miquel, també metge, tot i que també treballaven a Girona, mantenien sengles consultes a Barcelona. La seva la tenia al número 74 de la Rambla de Catalunya, i la del seu germà, al número 69 del Passeig de Gràcia.

[148] BRULL ANGELA, Pere : *Barrejo…* Op. Cit. P. 319.

[149] MALARET I AMIGÓ, Antoni : "Les primeres dècades"… Op. Cit., P. 507.

Poc temps després, la seu de la Creu Roja es va traslladar a Can Capmany, una torre situada a la Rambla, cantonada amb el carrer Major, que tot just havia estat acabada de construir tres anys abans.

La casa Capmany, a la cruïlla de la Rambla amb el carrer Major, que en aquell temps era la seu del comité local de la Creu Roja (Fotografia: Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

Carme Griñén, que hi va servir com infermera, ens en dóna detalls:

"Seguint el carrer Major, ja per anar-te'n en el ciment, en allà hi ha una torre que encara és aquella. I en allà vem... Era d'uns alemanys, em sembla, que havien marxat, i aleshores vem anar, van anar en el alcalde que hi havia a dir-li:

- Escolta'm, alguna torre d'aquestes...

Perquè els alemanys van marxar tots i es van quedar buides les torres...

Diu:

- Alguna torre d'aquestes si ens la poguéssiu donar, muntaríem una Creu Roja aquí, perquè ja veus que podem necessitar-ho.

I va dir:

- Ah, pues mira, si, si. Mira... Pues si t'agrada aquesta, ja us la dono.

I aleshores la Creu Roja, com que no hi vivia ningú, a dalt vivia el capità, sempre el capità amb la seva dona, es van posar a viure allà.

[...]

I aleshores ens van donar els baixos, que aquesta casa és la vivenda del xofer. Si, vivia, si... tot. S'entra pel carrer Major, té l'entrada del cotxe, que això ho deuen haver deixat igual... i en allà hi havia la vivenda del xofer... I això és lo que ens van donar a nosaltres i, a dalt, hi continuava vivint el capità amb la seva família... perquè era d'uns alemanys que havien marxat!"[150]

Tot i el pompós nom d'"Hospital de Sang", aquelles instal·lacions però no passaven de ser un dispensari mitjanament assortit.

La Creu Roja santjustenca també comptava amb un cotxe Hispano Suiza que havia estat habilitat per a actuar com a ambulància, i que, com en el cas de l'edifici de la seva primera seu, també els havia estat cedit pel doctor Sánchez Llistosella.

Altre cop és en Pere Brull qui ens aclareix els motius d'aquesta, diguem-ne, donació:

"Disposaven de l'ambulància més moderna i més nova de la província; el doctor Sánchez Llistosella, a qui ja havien requisat altres dos cotxes, va tenir la bona pensada de convertir el seu nou «Hispano Suiza», estrenat poc abans de l'inici de la guerra, en una ambulància que feia la seva patxoca, per cert; era el mateix tipus de solució que havia emprat per salvar la casa.

No és que la tinguessin permanentment al servei de la Creu Roja local, ja que la veritat era que el dit doctor en feia ús com si d'un cotxe particular es tractés, cosa fàcil d'entendre, donada la seva condició de metge de reconeguda vàlua ja aleshores, per traslladar-se a una de les clíniques de Girona on, normalment, operava."[151]

El xofer habitual del vehicle utilitzat com a ambulància, fins i tot en les ocasionals utilitzacions del vehicle amb caràcter particular, era Alfred Nuell. Així ens ho recorda la seva filla:

"Bueno, el doctor Sánchez era el director de la Creu Roja. Amb el cotxe que tenien ells el van fer ambulància i ell [es refereix al seu pare] era el xofer de l'ambulància."[152]

[150] Entrevista feta a Carme Griñén Ortueta el 23 juliol de 2002 per Jordi Amigó. Transcripció de Juli Ochoa. També es troba reproduïda i transcrita per Anna Bosch Vilaseca en el seu treball de recerca de Batxillerat titulat *Bombardejant la reraguarda catalana. El bombardeig de Sant Just.*

[151] BRULL ANGELA, Pere: *Barrejo…* Op. Cit. PP. 319-320.

[152] Declaració de Francesca Nuell Corominas en el decurs de la "Passejada intergeneracional pels espais del bombardeig a Sant Just Desvern". Transcripció de Juli Ochoa.

Eficaç intervenció

Tan aviat com van tenir notícia de l'alarma i del subsegüent atac aeri, els integrants de la Creu Roja local es van mobilitzar immediatament, i la seva actuació va ser exemplar.

Immediatament després, els efectius locals que havien acudit a l'escenari del bombardeig es van emprar a fons en socórrer les víctimes.

En l'informe que posteriorment es va confeccionar, el tinent practicant Joan Santamaria Coderch reflectia els principals trets de la seva actuació de la següent manera:

Efectius de la Creu Roja local en acció. Fotografia feta en el decurs d'unes maniobres conjuntes de la secció local santjustenca i les d'Esplugues, l'Hospitalet i Cornellà, realitzades a Finestrelles i publicades a la revista Crónica del 6 de març de 1938.

"OCTUBRE 8. El Teniente Practicante D. Juan Santamaria da parte de los servicios prestados durante y a causa del bombardeo de este pueblo en el dia de hoy a las 23'45 horas:

Después de los trabajos de salvamento efectuados por el personal de la Ambulancia al mando del Capitán Jefe D. Fernando Camprubí, se han realizado los siguientes servicios facultativos por los Tenientes Médicos D. Antonio Ribalta, D. Luís Riera Gallo y por el Teniente Practicante que suscribe ayudado por las enfermeras Stas. Carmen Griñen, Maria Català, Conchita Algué y Montserrat Albertí.

Fueron asistidos: Francisca Masclans Segura, de magullamiento general, heridas superficiales en la cara, una herida profunda de 7 cm. de longitud por 3 de profundidad en la parte posterior tercio medio muslo derecho. Pronóstico Reservado. Edad 30 años.

Trinidad Masclans Segura, varias heridas contusas, pequeñas lesiones en la cabeza y gran transtorno nervioso por el que se aplicaron dosis de estupefacientes. Edad 35 años. Pronóstico leve.

D. Mariano Guisoni Borrachu[153] de 36 años de edad, magullamiento general, varias contusiones y erosiones en la cara y trastorno nervioso acentuado. Pronóstico Reservado.

Vicente Martínez Company de 37 años, herida cortante en la región frontal de 6 cms. De longitus. Pronóstico leve.

Juanita Jorba de 8 años. Herida cortante en el muslo tercio inferior de la pierna izquierda. Pronóstico leve.

Durante los trabajos de salvamento, el cabo de esta Ambulacia Sanitaria Juan Muns Cortés se hirió de consideración en las piernas con unos cristales al socorrer una víctima; fué trasladado al Hospital Clínico.

También el cabo Raimundo Corrales Rovira se accidentó al cumplir con su deber. Fué asistido de un corte profundo en el dedo pulgar de la mano derecha."[154]

Una altra imatge de la mateixa actuació de la Creu Roja descrita a la fotografia anterior (Fotografia: Crónica).

El caporal Alfred Nuell, que com acabem de veure, era el principal conductor de l'Hispano Suiza que actuava com a ambulància, també va donar compte, aquella nit, d'haver efectuat vuit quilòmetres de recorregut amb motiu del bombardeig. Es tractava del transport del caporal Joan Muns, que havia resultat ferit com a conseqüència del salvament d'una de les víctimes del bombardeig, el qual fou dut a l'Hospital Clínic per tal de ser atès de les seves greus ferides a les cames, i des d'allà, altre cop a l'hospital de sang de Sant Just,

[153] No deixa de ser graciosa aquesta original interpretació del poc freqüent cognom Borrunche, fruit, sens dubte, de la precipitació obligada per les circumstàncies del moment.

[154] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Relación de los servicios prestados durante el mes de Octubre de 1938 por esta ambulancia sanitaria de San Justo Desvern*

aprofitant de pas per a recollir en el Clínic a un doctor de cognom Singla, que també va venir a Sant Just. Van participar en aquell servei el sergent Josep Albesa acompanyat del portalliteres José Cañabate i el xofer Alfred Nuell, que conduïa l'ambulància.

Pel contingut de l'informe del practicant Santamaria, queda prou clar que les víctimes del bombardeig es van produir tot just en els tres edificis que foren destruïts per causa de les bombes.

A Cal Masclans calgué atendre les dues germanes Teresa i Paquita, que, tot i haver-se salvat penjades en aquell balcó, van rebre ferides de diversa consideració. L'informe no esmenta que es prestés cap tipus d'atenció al seu pare que, recordem-ho, havia estat arrossegat cap a l'interior de l'edifici que s'esfondrava. Tot apunta a que quan el varen rescatar el seu estat era el prou delicat com per a que fos insuficient qualsevol tipus de tractament sobre el terreny, i que calgués dur-lo a l'Hospital Clínic. No hi ha, però, menció explícita del seu trasllat, però, en canvi, va quedar recollida la seva tornada:

"OCTUBRE 12. El cabo-chofer Alfredo Nuell da parte de que ha efectuado un servicio de traslado de una enferma a Barcelona recorriendo 25 kmts. y al regreso ha trasladado un herido del Hospital Clínico a San Justo Desvern."[155]

Les altres víctimes que foren ateses van ser Marià Guixonis i Vicenç Martínez, els dos caps de casa de les vivendes que també van resultar destruïdes. Pel que fa a la nena Juanita Jorba, de 8 anys, que també va resultar ferida, consultant exhaustivament els padrons de 1935 i 1940, que són els que es van realitzar immediatament abans i després de la guerra, en cap d'ells apareix cap família o individu que dugui tal cognom, la qual cosa duu a pensar que aquesta nena es podia trobar puntualment a Sant Just en aquells moments en qualitat de refugiada, cosa que, com hem vist, es va donar amb molta freqüència durant la guerra.

Pocs dies després, i passada la convulsió inicial, les víctimes hagudes en el bombardeig continuaven sent ateses a la seu de la Creu Roja en espera de rebre les seves corresponents altes:

"OCTUBRE 12. El Teniente Practicante Juan Santamaria Coderch, da parte de que después de haber ingresado en el Hospital de Sangre de esta localidad las víctimas del bombardeo que sufrió este pueblo la noche del

[155] *Ibid.*

corriente mes, continua prestándose en el mencionado Hospital asistencia facultativa exclusiva Cruz Roja, por el cuerpo de médicos y practicantes de esta ambulancia, así como una guardia permanente de enfermeras de esta Benéfica Institución. Tengo el gusto de informar que todos estos servicios transcurren dentro de la más perfecta normalidad."[156]

El caràcter extraordinari del bombardeig va trasbalsar la normal dinàmica de la Creu Roja local, arribant a exhaurir els seus recursos sempre justos. El 12 d'octubre, quatre dies després del bombardeig, la presidenta Rosa Ballester enviava a l'alcalde Alfred Arís el següent escrit, en el que li demanava un subministrament extraordinari de sabó per tal de poder reutilitzar les gases que havien estat utilitzades amb motiu del bombardeig:

CRUZ ROJA ESPAÑOLA
COMITÉ LOCAL
DE
S. JUSTO DESVERN
TELÉFONO 53

Essent insuficient les nostres previsions de sabó per el rentat setmanal de les gases i vendatjes, que en els serveis diaris del nostre Botiquí es malmeten, (previsió que, a més, han estat totalment esgotades amb motiu del bombardeig de que en aquests darrers dies ha estat víctima el nostre poble), ens permetem pregar-vos tingueu a bé autoritzar-nos una quantitat setmanal de l'esmentat article. Mitjaçan el seu pagament.

Visquen molts anys.

S. Just Desvern a 12 de Octubre de 1938.-

El Presidente Delegado

SR/ ALCALDE D'AQUEST AJUNTAMENT - INTERIOR.-

Carta demanant sabó per tal de reaprofitar les benes emprades amb motiu del bombardeig. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

"Essent insuficient[s] les nostres previsions de sabó per el rentat setmanal de les gases i vendatjes, que en els serveis diaris del nostre Botiquí es malmeten, (previsió que, a més, han estat totalment esgotades amb motiu del bombardeig de que en aquests darrers dies ha estat víctima el nostre poble), ens permetem pregar-vos tingueu a bé autoritzar-nos una quantitat setmanal de l'esmentat article. Mitjaçan el seu pagament.

Visqueu molts anys.

S. Just Desvern a
12 d'octubre de 1938."[157]

---

[156] *Ibid.*

[157] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Correspondència 1938.* Document del 12 d'octubre de 1938. També es troba reproduït a FONT I GRASA, Pere i REVERTER I SALA, Teresa: *L'Abans. Recull gràfic 1870-1975.* Editorial Efadós i Ajuntament de Sant Just Desvern. El Papiol, 2010. P. 752.

L'escassetat de la sosa, element indispensable en el procés de saponificació, havia produït una angoixosa mancança de sabó a la zona republicana des de mitjan 1937 fins al final de la guerra, fins a tal punt que durant aquell temps calgué racionar el producte, pel qual s'arribaven a pagar elevats preus en el mercat negre.

Davant d'aquesta situació, la resposta de l'Ajuntament no podia ser cap altra:

"Sento tenir que contestar-vos de que no ens és possible poder atendre la vostra petició referent a una concessió de sabó setmanal a fi d'atendre les vostres necessitats pel motiu de que malgrat les moltes gestions que venim practicant des de ja fa temps, no hem pogut adquirir ni un quilo de sabó d'enlloc.

De totes maneres aquesta Alcaldia ha fet una sol·licitud al Director General de Proveïments demanant sabó, tan sols per atendre a causes purament indispensables. Si ens fos concedida alguna partida de sabó procurariem tenir en compte dita petició fent-vos lliurament d'alguna quantitat als efectes sol·licitats.

Visqueu molts anys.

S. JUST DESVERN, 27 d'octubre del 1938."[158]

Salvats aquests lleus inconvenients, la normalitat, per sort, va tornar a ser absoluta:

"OCTUBRE 13.- Parte del chófer A. Nuell dando cuenta de haber efectuado un servicio por cuenta del Teniente Médico Sr. Sánchez a Barcelona, habiendo recorrido 20 Kms."[159]

Després del bombardeig: a Mallorca...

Recordem que l'avió causant del bombardeig sobre Sant Just Desvern s'havia separat del conjunt de la formació atacant perquè havia estat colpit per les defenses antiaèries de Barcelona, i que, segons la premsa, es va retirar mentre perdia visiblement velocitat i alçada, al temps que es podia percebre com li anava fallant el motor.

[158] *Ibid.* Document del 27 d'octubre de 1938. Com l'anterior, també es troba reproduït a la mateixa publicació.

[159] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Relación de los servicios prestados durante el mes de Octubre de 1938 por esta ambulancia sanitaria de San Justo Desvern.*

No obstant aquestes avaries, l'avió va poder arribar a la base de Son Sant Juan i reunir-se amb els seus companys que havien finalitzat sense problemes aquella missió de bombardeig.

Aquell matí, la base de Son Sant Joan es va transformar, per una estona, en un autèntic infern.[160]

La següent missió de bombardeig sobre la zona costera mediterrània, de caràcter diürn, havia de ser duta a terme per avions S.79 pertanyents a l'esquadreta 52a, que manava el capità Paolo Zannini, i al seu front aniria el tinent coronel Riccardo Helmut Seidl, cap del *XXVII Gruppo de Bombardamento Veloce "Falchi delle Baleari."*

A les 10 de matí, els avions van començar a enlairar-se. El primer i el segon dels aparells ho van fer sense problemes, però quan ho feia el tercer avió, que pilotava el sotstinent Nicola dell'Olio, una fallada del motor de la dreta va fer que l'aparell girés inesperadament cap aquell costat i anés a estavellar-se contra un hangar dels avions de caça CR.32 (coneguts com "Chirris" pels espanyols) i tot seguit ho fes contra un camió de benzina.

Espectacular accident ocorregut a l'aeròdrom de Son Sant Joan l'endemà del bombardeig de Sant Just Desvern (Fotografia: Fototeca de l'Aeronautica Militare Italiana. US, OMS).

160 US, OMS. Busta 59, numero 46. *XXV Gruppo autonomo bombardamento notturno. Diario storico dal 5/5/1938 al 31/12/1938.*

El camió es va incendiar i a aquell foc s'hi va afegir l'explosió de la càrrega de l'avió causant de l'accident, que va quedar totalment destruït. Els seus tripulants van sortir miraculosament indemnes, llevat del sotstinent dell'Olio, que sofrí cremades de primer grau a la cara. L'explosió va afectar la nau on eren els caces, sis dels quals també van resultar destruïts. Un fragment incandescent projectat per l'explosió va caure damunt d'un bombarder S.81 pertanyent a l'esquadreta 252a que es trobava a uns 300 metres del lloc de l'accident, incendiant-lo i causant l'explosió de les bombes que ja duia carregades, doncs estava preparat per a una nova missió.

Aquella missió de bombardeig es va avortar immediatament, i els dos avions que ja s'havien enlairat van haver d'anar a aterrar a l'aeròdrom de Ses Salines, davant l'impossibilitat de fer-ho a Son Sant Joan. Més tard, ja al capvespre, van poder retornar.

En total, aquell aparatós accident va suposar la destrucció d'un bombarder S.79 de la 52a Squadriglia del *XXVIIº Gruppo «Falchi delle Baleari»*, un altre bombarder S.81 de la 252a Squadriglia del *XXV Gruppo de bombardamento notturno «Pipistrelli delle Baleari»*, sis caces CR.32 del *X Gruppo autonomo caccia «Baleari»*, un camió Chevrolet, un autocar Ford i quatre automòbils (un Citroën, un Essex, un Opel i un Renault). Entre el personal es van registrar diversos ferits de diferent consideració, no havent-se de comptar cap víctima mortal.[161]

Com a conseqüència, potser, d'aquest accident, a Barcelona es va poder viure un curt període de tranquil·litat.

"Dies 10, 11 i 12 d'octubre.

Totes les bateries de Barcelona han estat callades aquests tres dies i els hem passat tranquils."[162]

---

[161] El relat d'aquest accident ha estat extret de: US, OMS. Busta 59, numero 46. *XXV Gruppo autonomo bombardamento notturno. Diario storico dal 5/5/1938 al 31/12/1938*, ampliat amb les transcripcions de les corresponents anotacions dels diaris històrics del 8è *Stormo* i del XXVIII *Gruppo* recollides a INFIESTA PÉREZ, José Luis: *Bombardeos del litoral mediterráneo durante la Guerra Civil.* Vol. II. Ed. Quirón. Valladolid, 1998. Pp. 125-126. També en parlen: ARACIL I MARTÍ, Rafael i VILLARROYA FONT, Joan: *El País Valencià sota les bombes (1936-1939).* Publicacions de la Universitat de València. València, 2010. P. 92.

[162] RIUS I SANUY, Francisca: *Diari íntim...* Op. Cit. P. 86.

... I a Sant Just

El dimenge 9 d'octubre de 1938 estava previst que es celebrés la regular reunió del consistori santjustenc en sessió ordinària. Aquell dia, les especials circumstàncies del moment, ho van impedir.

El llibre d'actes de l'Ajuntament santjustenc així ho recull:

"A S. Just Desvern, als nou dies del mes de octubre de 1938. Reunit dic no havent-se pogut reunir el nombre suficient de Consellers per a celebrar sessió ordinària de primera convocatòria, s'estén la present diligència per tal de que així consti, la qual conforme disposa la Llei municipal se celebrarà el pròxim dimars dia 11 del corrent de segona convocatòria, de tot el qual com a Secretari certifico.

L'Alcalde president.
Alfred Arís
El Secretari
(il·legible)"[163]

La gravetat dels esdeveniments imposava un ordre d'actuacions diferent del que inicialment estava previst.

Calia retirar tots els enderrocs de l'escenari del bombardeig. Encara hi havia el problema dels cables elèctrics caiguts al carrer. Calia, també, organitzar algun tipus d'acolliment per aquells veïns que havien quedat sense casa. Encara hi havia un parell de bombes sense esclatar que dificultaven els treballs conduents a la normalització d'aquella situació....

Pel que fa al darrer d'aquests punts, es va insistir a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya.

Aquests, recollint la seva reclamació, així com la de Cornellà, on també hi havia projectils que no havien esclatat, ho va traslladar el mateix dia 9 al parc d'Artilleria, competent en aquests afers.

"11,05,- Avisem al Parc d'Artilleria que a S. Just i Cornellà hi ha varies bombes sense explotar."[164]

---

[163] Arxi Històric de Sant Just Desvern. *Actes Municipals del 16 d'octubre de 1937 al 21 de juny de 1939*. Acta del 9 d'octubre de 1938. PP. 64 r-64-v.

[164] CDMH. PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 3. Document 89/137.

L'endemà, els especialistes del parc d'Artilleria encara no s'havien presentat, i des de la Junta de Defensa Passiva van tornar a insistir, pel que feia a les bombes que hi havia a Cornellà:

"15,25.- Avisem al Parc d'Artilleria que vagin a Cornellà a recollir unes bombes sense explotar."[165]

Davant la passivitat dels especialistes, el dia 11 d'octubre es va tornar a insistir, ara fent referència a les bombes que encara hi havia a Sant Just:

"16,12.- Avisem al Parc d'Artilleria que vagin a Just Desvern a recollir dues bombes sense explotar."[166]

Ja hem vist com va acabar aquest afer. Davant la incompareixença dels especialistes que s'havien de fer càrrec de la desactivació i retirada d'aquelles bombes, el propi alcalde Alfred Arís es va encarregar de desactivar, almenys, una d'elles, i la seva recompensa per aquesta arriscada empresa va consistir en els pocs diners que per aquell ferro vell li va acabar donant el drapaire.

Tot i les visibles mancances d'aquests sistemes de protecció civil, la burocràcia, això sí, funcionava amb rígida eficiència. Dos dies després del bombardeig, la Secretaria Tècnica d'Informació i Enllaços de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya enviava a l'Ajuntament un formulari que calia emplenar urgentent per tal de poder tenir-ho tot controlat com cal:

"Amb referència al bombardeig de que ha estat objecte aquesta població el dia 8 del corrent, plau-me adjuntar-vos una fitxa a fí de que amb la major rapidesa i exactitut possible, us serviu retornar degudament emplenada.
Barcelona, 10 d'Octubre del 1938.
El Secretari Tècnic d'Informació i enllaços
Signat: Florenci Tor"[167]

Era una requisitòria de les autoritats competents, i des de l'Ajuntament es va complir puntualment el que els havia estat demanat:

[165] *Ibid.*, Document 94/137.

[166] *Ibid.* Document 96/137.

[167] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Correspondència 1938*. Document del 10 d'octubre de 1938.

"Degudament omplenada em plau retornar-vos la fitxa tramesa a aquesta alcaldia segons comunicat de data 10 del corrent, la qual fa referència al bombardeig que ha estat objecte aquesta població en data 8 de l'actual.

S. Just Desvern, 15 d'octubre del 1938

L'Alcalde"[168]

La solidaritat dels santjustencs

Al marge de les servituds burocràtiques oficials, l'acció de l'Ajuntament va estar a l'alçada de les circumstàncies, i prova d'això és que el mateix dia, tot i no haver-se pogut reunir, els seus components van acordar iniciar una subscripció pública per tal de recaptar fons per socórrer aquells veïns que havien perdut les seves cases per causa del bombardeig.

Aquesta iniciativa es va confirmar formalment quan el consistori santjustenc es va poder reunir finalment un parell de setmanes després d'aquells fets:

"S'acorda ratificar l'acord pres en principi el dia 8 del corrent en motiu del bombardeig d'encapçalar la subscripció pública amb cinc centes pessetes en càrrec a la Caixa especial de la Comissió d'Assistència Social, destinades a socorre a les víctimes de dit bombardeig."[169]

Segell emprat pel post dels Mossos d'Esquadra de Sant Just, un dels organismes que va aportar fons a la col·lecta solidària feta en favor de les víctimes del bombardeig (Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

La resposta solidària a aquesta crida va ser unànime, i els santjustencs, tant a nivell corporatiu com personal, van respondre com era d'esperar. En són una mostra aquests dos exemples:

[168] *Ibid.*, Document del 15 d'octubre de 1938.

[169] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Actes Municipals del 16 d'octubre de 1937 al 21 de juny de 1939*. Acta del 26 d'octubre de 1938. P. 65 v.

"ESQUADRES DE CATALUNYA
ST. JUST DESVERN
La força d'aquest destacament de Mossos de les Esquadres de Catalunya, fa entrega a aquest Ajuntament, de la quantia de SEIXANTA pessetes per a contribuir a la suscripció oberta a favor de les víctimes del bombardeix ocorregut el dia 8 del mes de la data, en aquesta població.
S. Just Desvern 18 Octubre 1938
El Mosso de 1ª cap del Post
Francesc Bosch Company."[170]

"SANTIAGO MODOLELL LLUCH
Plaza Sagrado Corazón nº 8
San Justo Desvern
San Just Desvern 24-10-38
Sr. Alcalde de San Just Desvern
Fent-me solidari al vostre humanitari prec, incloc a la present, la quantitat de CINC CENTES PESETES per a la inscripció a profit de les víctimes del bombardeig sofert en aquest inmereixedor i volgut poble.
Rebeu Vós i els demés companys de Consistori una cordial felicitació per tan humanitaria iniciativa; i no cal dir que desitjo un rapit guariment als amics que n'han sigut victimes.
Sempre amic vostre, que us saluda respectuosament.
Santiago Modolell."[171]

El neguit de Rafael Masclans

Rafael Masclans no era l'únic santjustenc que estava destinat al front de Llevant. Un company seu, també santjustenc, va rebre pocs dies després una carta dels seus familiars en la que, entre altres coses, es feia esment del bombardeig que havia afectat el poble.

[170] *Ibid. Correspondència 1938*. Document del 18 d'octubre de 1938. Reproduït a RIERA PRENAFETA, Francesc: "Les Esquadres de Catalunya a Esplugues de Llobregat i Sant Just Desvern", a *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs* Núm. XII. Edicions a petició, SL. Girona, 2004. PP 32-33.

[171] *Ibid. Correspondència 1938*. Document del 24 d'octubre de 1938.

Alarmat, en Rafael va escriure immediatament a casa seva, i en no rebre resposta, el seu neguit va créixer encara més. Per tal de poder saber què havia passat exactament a casa seva, i com es trobava la seva família, el dia 30 d'octubre va enviar a l'alcalde aquesta angoixosa carta en la qual li demanava que l'informés del què podia haver-li passat a la seva família, i en tot cas, que l'avalés per tal de poder venir ell mateix aquí a Sant Just[172] a esbrinar-ho:

Levante 30-10-38
Señor Alcalde de esta localidad de S. Justo Desve
Me haria el favor, de interesarse, por nuestra fami
lie. que le agradeceria mucho ya que desde que
paso esta tragedie en nuestra casa, que habia
vivido mi padre y hermanas, y alguien más que
pudiese haver, pues segun me dise un intimo ami
go mio, que me enseño su carta que le habian
enviado de su casa. diciendo que el dia 8 de
este mismo mes hubo un bombardeo, y que una
de las citadas bombas, estallaron, muy cerca de
nuestra cassa, y que al resultado de estas esplosion
quedo la casa derrumbada, y como que passo
por la noche, o sea a las 12, pues deseguro que
mi familie ya estaban descansando, de lo que
ignoro, de lo que passo, y desde que passo esta
tragedie, que no he tenido contestacion, de ningu
no, de lo que estoi mucha ansia, pues haver
si Uste tendria la bondad, de darme datos con-
cretos, y decirme toda la verdad, y si tuviese la
amabilidad de hacerme un certificado, conforme
tengo que venir en esta localidad para asun-
tos familiares, y para dar más fuerza este certifi-
cado, llevarlo a la comandancia militar de esta
capital, conforme estoi en este frente de Levante
y para poder traspasar, pues ya me contestara
deseguida que sepa algo concreto, y me dirá el
cierto lo que ha passado en casa. Firma
Salud y Salud Rafael Masclans

La carta que l'angoixat Rafael Masclans va enviar des del front (Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

[172] Cosa factible però altament complicada de realitzar, atès que des de l'abril, amb la conquesta de Vinaròs per part de les tropes rebels, la zona lleial a la República havia quedat tallada en dues parts. Sant Just estava en una d'elles i en Rafael Masclans es trobava a l'altra.

"Levante 30-10-38

Señor alcalde de esta localidad de S. Justo Desvern

Me haria el favor, de interesarse, por nuestra familie, que le agradecería mucho ya que desde que passo esta tragedie en nuestra casa que hallí vivien mi padre y hermanas, y alguien más que pudiese haver, pues segun me dije un intimo amigo mío, que me enseñó su carta que le habíen enviado de su cassa, y que el resultado de estas esplosions quedo la cassa derrumbada, y como que passo por la noche, o sea a las 12, pues deseguro que mi familie ya estaban descansando, de lo que ignoro, de lo que passo, y desde que passo esta tragedie, que no he tuvido contestación, de ninguno, de lo que estoi con mucha ansia, pues haver si Usté tendria la vondad, de darme datos concretos, y decirme toda la verdad, y si tuviese la amavilidad de hacerme un certificado, conforme tengo que venir en esta localidad para asuntos familiares, y para dar mas fuerza este certificado, llevarlo a la comandancia militar de esta capital, conforme estoi en este frente de Levante y para poder traspassar, pues ya me contestara deseguida que sepa algo concreto, y me dira del cierto lo que ha pasado en casa.

Firma

Rafael Masclans

Salud Salud"[173]

El 16 de novembre, tot just rebuda a l'Ajuntament la carta d'en Rafael Masclans, l'alcalde Arís li enviava aquesta tranquil·litzadora missiva:

"Company RAFEL MASCLANS

Llevant

Volgut i apreciat Rafel:

Tenint en el meu poder la teva lletra de data 30 del mes passat, lamento molt tenir que dir-te que en efecte, a la nit del dia 8 d'octubre últim, unes bombes de l'aviació facciosa varen caure damunt de la vostra casa, enderrocant-la quasi per complert.

Per altra part tinc la satisfacció de dir-te, que malgrat tot, sortosament tota la teva familia esta en perfecta salud, trovant-se actualment situats a casa el teu cunyat que viu a Esplugues, on et pots dirigir i et podran donar tota latre mena de detalls.

[173] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Correspondència 1938*. Document del 30 d'octubre de 1938.

Cosa que em plau molt i m'apresso a comunicar-te per la teva major tranquilitat.

Mana i disposa d'aquest teu amic i company Alcalde."[174]

Reassentaments. La vida segueix

De resultes del bombardeig, els habitatges de les famílies Masclans, Martínez i Guixonis havien quedat totalment destruïts.

Les famílies Martinez-Lizaga i Guixonis-Viñas eren llogaters de les vivendes que havien estat bombardejades, i per tant, van ser els propietaris, la família Petit-Canals, els que van resultar més perjudicats per aquella destrucció. Els inquilins, que s'havien quedat sense casa, van recollir totes aquelles pertinences que pogueren salvar, i van començar a buscar-se uns nous assentaments.

Els Martínez es van instal·lar, de primer, a la casa número 27 de la carretera, en la que s'hi van estar fins a cosa d'un parell d'anys després d'haver acabat la guerra. L'any 1940 encara hi residien, però poc després, en desocupar-se una altra casa situada al número 27 del carrer del Marquès de Monistrol, s'hi van traslladar. Molts santjustencs encara recordarem la petita botiga de queviures que havia estat Cal Manco, amb aquella andròmina per tallar el gel plantada al mig del carrer i les petites joguines de fireta que venia i que causaven sensació entre els escolars d'ara fa una cinquantena d'anys.

Els Guixonis també es van traslladar a una altra vivenda de la carretera, i es van instal·lar al primer pis de la casa número 50, als baixos de la qual hi havia una botiga regentada per la família Pérez-Ferrer. A l'igual que els anteriors, tampoc s'hi van estar gaire temps en aquesta

Maria i Pilar Guixonis Viñas (Fotografia: Família Cañadó-López).

[174] *Id. Correspondencia 1938.* Document del 16 de novembre de 1938.

nova adreça, i poc després marxaven a viure a una caseta situada al número 6 del carrer Major de Sant Joan Despí, localitat on encara hi viuen alguns dels seus descendents.

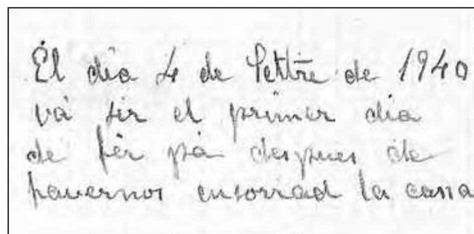
Els Masclans, en la seva qualitat de propietaris de l'edifici on havien tingut la vivenda i el negoci, van haver d'assumir la seva reconstrucció.

En un primer moment es van poder acomodar a casa de la família de Joan Santamaria Altadill, el marit de Paquita, la seva filla gran, una acomodada família d'industrials d'Esplugues que els va acollir durant els mesos que van transcorrer fins al final de la contesa. Tot just tres mesos després d'acabat el conflicte, el 29 de juliol de 1939, ja sol·licitaven un permís d'obres per tal de poder edificar, en el mateix lloc on eren les ruïnes del que havia estat casa seva, una nova edificació que els permetés viure-hi. Es tractava tan sols de construïr en un primer moment el mínim necessari, una casa de planta baixa formada per menjador, cuina, serveis, pas i dos dormitoris. Aquesta sol·licitud fou aprovada per l'arquitecte municipal Josep Alemany el 4 d'agost, una setmana després d'haver estat presentada.[175]

Ja instal·lats altre cop a Sant Just, el 4 de febrer de 1940 demanaven un nou permís d'obres per tal de reconstruïr-ho tot.

L'establiment dels Masclans un cop reconstruït en el mateix lloc on havia estat el que va ser bombardejat. Detall d'una targeta postal de l'edició Ristol (aprox. 1945).

El dia 4 de Febrer de 1940
và fer el primer dia
de fer pà despues de
havernos ensorrat la casa

Amb el mateix estil lacònic que va emprar quan es referia a la destrucció de la casa, Jaume Masclans va anotar en el seu dietari la tornada a la normalitat (Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Donació Masclans).

Un cop finalitzades les obres, el 4 de setembre de 1940, en Jaume Masclans tenia la satisfacció de poder anotar en el mateix dietari on dos anys abans havia apuntat el bombardeig, que en el seu forn ja es tornava a treballar amb normalitat.

[175] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Expedients d'Obres.* Any 1939. Expedient núm. 7.

El forn de Can Masclans va seguir funcionant en el mateix lloc. Actualment, formant part d'una nova edificació, continua dedicat al despatx de pa; ara ja en mans d'una altra família que fa uns quants anys es va fer càrrec d'aquell negoci.

L'origen del carrer de l'Estalvi

Hem vist com les casetes contigües on vivien les famílies Guixonis i Martínez van resultar destruïdes pels efectes d'una mateixa bomba, i com els seus inquilins havien hagut de cercar nous habitatges on instal·lar-se.

Aquelles dues cases pertanyien a la família Petit, propietària també de la veïna casa de can Canals.

La primera d'aquelles casetes, la més propera a can Canals, en la que els llogaters eren els Guixonis, era propietat de la família des de molt temps abans, i el titular, ja des d'abans de la guerra, era Joaquim Petit Canals, marit de Consol Canals Carbonell.

L'altra casa, en la que vivien els Martínez, situada al costat de l'anterior en direcció a Sant Feliu, era també propietat de Joaquim Petit per haver-la adquirit a Concepció Romanich Miquel, la seva propietària original.

D'aquesta manera el matrimoni Canals havia passat a posseir aquelles dues casetes contigües, amb la intenció d'haver deixat a la seva filla Assumpció la seva propietat i la rendeta que pels seus lloguers se'n treia.

La bomba que aquella nit van deixar caure des de l'avió italià vingué a esguerrar aquells plans, i de resultes de la seva força destructiva, Assumpció Petit Canals es va trobar que havia passat a ser la titular de sengles solars plens de runes.

Aquesta situació es va mantenir durant els deu anys següents, amb la única novetat de que per causa de reestructuracions que durant aquell temps s'havien dut a terme a la carretera, els números d'ordre d'aquelles cases havien canviat i ja no eren els 43 i 45, sinó que havien passat a ser els 41 i 43. Pel que fa a resta, les coses van seguir igual.

Cap a finals de 1949 la *Caja de Ahorros Provincial de la Diputación de Barcelona* es va plantejar establir una sucursal a Sant Just, i es van fixar en aquells terrenys. Ben poc després, i amb tal finalitat, davant el notari de Barcelona César Coll Bruck, la propietària Assumpció Petit venia les dues finques a l'industrial Isidre Mirambell Escofet, que actuava d'acord amb els interessos d'aquella entitat d'estalvi.

Aprofitant l'esmentada iniciativa, també s'hi va afegir l'Ajuntament, que pretenia remodelar l'urbanisme d'aquell sector i ja havia començat a instal·lar fanals al llarg de la carretera.

L'antiga ubicació de les vivendes de Marià Guixonis i Vicenç Martínez, damunt de les quals es va obrir el carrer de l'Estalvi i s'hi va bastir una oficina bancària (posteriorment seu de la Creu Roja, com ens mostra la imatge). (Fotografia: Arxiu Històric de Sant Just Desvern).

És així com en el lloc que ocupaven les ruïnes de la que havia estat la casa de Vicenç Martínez, i d'una part de la que havia estat la de Marià Guixonis, es va construir la primera sucursal bancària que hi va haver al poble,[176] mentre que sobre la resta del que havia estat la casa d'en Guixonis, l'Ajuntament obria un carreró que des de llavors rebria el nom de carrer de l'Estalvi.

Un document de l'època ens ho vé a confirmar:

"El solar es el resultante de la fusión de los dos solares relativos a las derruídas casas nº 41 y 43 de la Carretera, adquiridos a doña Asunción Petit en escritura de compraventa ante el notario de Barcelona D. Cesar Coll, el 3

[176] Anys més tard, la Caixa d'Estalvis Provincial es traslladaria al carrer de Bonavista, i en el local de la Carretera s'instal·laria la Creu Roja i després el Centre d'Assistència Primària de la Seguretat Social, que s'hi estaria fins l'any 1990, quan es van inaugurar les seves instal·lacions actuals al parc de Salvador Espriu.

de febrero de 1950, pagando derechos reales según carta de pago nº 518 de 18 de Abril 1950.

La superficie resulta despues de cedido el resto de terreno, para via pública abierta en junio de 1950.

Con fachada a la Carretera y lateral a la nueva calle, se ha construído una casa de planta baja de 66'60 metros2 de superficie edificada, teniendo la construcción 7 metros de anchura por 9 de profundidad y un cuarto sanitario al fondo. Se dedica a oficinas de la Caja de Ahorro provincial."[177]

Destins diferents

Tot just passats tres mesos i mig des d'aquell bombardeig, Sant Just era ocupat el 25 de gener de 1939 per les tropes faccioses, que, l'endemà, també s'apoderaven de Barcelona. La guerra encara va durar un parell de mesos més, finalitzant l'1 d'abril amb la desfeta dels defensors de la República. Començava una nova etapa de la nostra història recent.

Amb l'inici de la llarga postguerra per a uns i amb l'esclat del major conflicte bèl·lic mai conegut fins llavors pels altres, els diversos protagonistes de l'episodi del bombardeig de Sant Just van seguir diferents trajectòries, algunes de les quals les revisarem a grans trets.

La major part dels protagonistes i testimonis santjustencs d'aquell bombardeig van continuar residint en aquesta localitat, i a molts d'ells els hem conegut i hem pogut tenir el plaer de gaudir del seu veïnatge. Alguns, afortunadament, encara són vius, i els seus testimonis han constituït elements molt valuosos a l'hora de reconstruir aquesta història.

Hem pogut veure els processos de reassentament de les famílies Martínez i Guixonis després que haguessin estat destruïdes les seves vivendes, i com els primers acabaven regentant una petita botiga a Sant Just, mentre que els segons canviaven de localitat de residència.

També hem assistit a la reconstrucció de l'habitatge i forn de pa dels Masclans, així com a la represa i posterior venda del seu negoci. Després d'haver traspassat l'establiment de Sant Just, Rafael Masclans marxà a Sant Cugat, on l'any 1964 obria la coneguda Fleca de l'Estació, negoci que, després d'haver canviat recentment de nom i d'ampliar notablement la seva oferta, continua estant regentat pels seus familiars.

[177] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. *Cens d'edificis de l'any 1931*. Documentació complementària a la fitxa núm. C1-23.

Alfred Arís va continuar en el seu càrrec d'alcalde durant un breu període de temps després de l'ocupació del poble. Més tard fou detingut i condemnat per un consell de guerra sumaríssim, malgrat els bons informes que van emetre l'alcalde Pere Padrosa i alguns industrials locals. Després d'un curt empresonament a Sant Feliu i d'una bona temporada a la presó Model es va poder tornar a reintegrar a la seva vida normal d'abans de la guerra. Actualment, un carrer recentment obert en el sector que va ser escenari del bombardeig, duu el nom d'Alcalde Arís en homenatge a la seva magnífica gestió al front del consistori santjustenc.

L'Alfred Arís no va ser, ni de bon tros, l'únic santjustenc que, acabada la guerra, va haver de passar per la presó de Sant Feliu. Un altre dels protagonistes d'aquesta història, Vicenç Martínez «el Manco», també hi romangué empresonat durant una curta temporada.

La presó de Sant Feliu. Detall d'una auca confeccionada l'any 1939 pel propi Alfred Arís quan hi va estar empresonat (Col·lecció Juli Candial).

En acabar la guerra, Rosa Ballester de los Reyes va deixar de presidir la Creu Roja local, desapareixent d'aquesta manera del panorama social santjustenc. Va muntar una petita empresa de confecció artesanal d'estoigs, joiers i caixes de música a Barcelona, al carrer de la Riereta, al Raval, havent patentat diversos dispositius per a tals objectes. Sembla ser que la seva situació econòmica no era gaire sanejada, i així, l'any 1954, va arribar a ser jutjada per frau en el pagament del consum elèctric. Les seves restes descansen en un nínxol del cementiri de Les Corts.

Immediatament després de l'entrada de les forces del seu autèntic bàndol, Guillermo Palau Royo, Palma de Plata de Falange, va passar a presidir alhora els comitès locals de la Creu Roja d'Esplugues i de Sant Just, càrrec que alternaria amb altres de major abast com els de secretari polític provincial i cap

provincial d'*Auxilio Social*. L'any 1945, la desfeta a nivell mundial del totalitarisme de dretes per les armes aliades va propiciar que a l'estat espanyol comencés una progressiva marginació de la Falange dels aparells de l'Estat i dels Centres de poder. Palau, un dels seus elements més radicals, va caure en desgràcia i va acabar desapareixent de l'escena política. Cap als darrers anys de l'etapa franquista estava vinculat a Radio Melilla (SER) i ocupava el càrrec de president del *Sindicato Provincial de Información* de tal plaça.

Florenci Tor i Camprubí, membre d'Estat Català i secretari tècnic de la Secció d'Informació i Enllaços de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, que durant el bombardeig havia dirigit l'oficina a la que Alfred Arís va comunicar els detalls d'aquell atac, en acabar la guerra va passar a França, on va participar activament en la lluita antifeixista. En col·laboració amb el *Deuxième Bureau* de la França lliure i el *Secret Intelligence Service* (MI6) britànic, va arribar a estar al front d'una xarxa d'evasió de fugitius dels alemanys a través d'Andorra, especialment jueus, resistents i pilots. Va morir l'any 1943, amagat, mentre la Gestapo el cercava i desarticulava aquella organització.

Cap a finals de 1938, el general de divisió aèria Adriano Monti, màxim responsable del bombardeig, va deixar el comandament de les forces aèries italianes a les Balears per passar a la Península i ser el cap de tota l'*Aviazione Legionaria*, càrrec que va exercir fins al final de la guerra i la repatriació de les forces italianes el 10 de juny de 1939. Ja en plena II Guerra Mundial, el trobem com a cap de les forces aèries italianes a Sicília l'any 1943, durant l'invasió d'aquella illa per les forces angloamericanes. Quan el mariscal Pietro Badoglio va signar l'armistici pel qual Itàlia canviava de bàndol i es posava de la part dels aliats, el general Monti, que n'era partidari, fou perseguit pels feixistes de la *Repubblica Sociale Italiana*, que el van capturar el 4 de febrer de 1944 a la basílica de Sant Pau Extramurs, amagat i vestit de capellà. Sobrevisqué a la guerra i fou nomenat director general del personal militar d'aeronàutica en el ministeri de defensa, càrrec que exercí fins l'any 1947. Rebé la condecoració de *Cavaliere dell'Ordine Militare d'Italia* l'any 1940, la d' *Ufficiale* de la mateixa orde el 1947 i la de *Grande Ufficiale dell'Ordine al Merito della Repubblica Italiana* el 1953. L'any 1956, amb seixanta-tres anys, vivia a Roma.

El major Giovanni Buonamico, comandant del XXV *Gruppo de Bombardamento Notturno Pipistrelli delle Baleari*, que havia dut a terme el bombardeig, també va participar a la II Guerra Mundial amb el grau de tinent coronel al front del 30º *Stormo da Bombardamento Terrestre* des de desembre de 1942 a juliol de 1943. Finalitzat el conflicte, va escriure *La conquista della Sicilia (aspetti aerei dell'operazione)*. L'any 1963, amb el grau de general d'esquadra aèria, el trobem al front de la segona regió aèria d'Itàlia, que comprèn tota l'Itàlia central. En el camp privat va estar íntimament vinculat amb *Eli-Linee Italiane S.p.A.*, empresa creada l'any 1956 i dedicada al transport amb helicòpter, de la que Alitalia era accionista majoritària. El 1959 es va passar a dir Elivie i el general Buonamico en va ser el president. Aquesta empresa tenia la seva base a l'aeroport de Capodichino (Nàpols) i realitzava el servei entre Nàpols, Ischia i Capri. Giovanni Buonamico també va ser president d'*Aero Trasporti Italiani* (ATI), una línia aèria filial d'Alitalia, fundada l'any 1963, que l'any 1967 va absorbir Elivie i la va tancar el 1970 per baix rendiment. ATI, al seu torn, acabaria integrant-se a Alitalia el 30 d'octubre de 1994. El 2 de juny de 1960 Giovanni Buonamico, igual que set anys abans ho havia estat el seu antic superior, també va ser condecorat *Grande Ufficiale dell'Ordine al Merito della Repubblica Italiana*.

El capità pilot Pietro Gioia, natural de La Spezia, cap de la 251a *Squadriglia*, que hi havia participat amb tres aparells, també va prendre part en la II Guerra Mundial. Comandant d'una esquadreta de bombardeig del 38è *Stormo de Bombardamento*, va participar en nombroses accions durant la campanya de Grècia que va començar el 28 d'octubre de 1940, les quals li van suposar la concessió de la medalla d'argent al valor militar per decret del 29 d'agost de 1942.

El tinent pilot Aldo Quarantotti, napolità, cap de la 252a *Squadriglia*, cinc avions de la qual havien participat en aquell bombardeig, fou ascendit a capità per mèrits de guerra, i posteriorment, a l'inici de la II Guerra Mundial, al grau de major. Per una brillant acció sobre Gibraltar realitzada el juny de 1940, va guanyar una medalla d'argent al valor militar, la tercera del seu palmarès. Ascendit a tinent coronel, li va ser encomanat el comandament del segon grup autònom de caces i al seu front fou transferit a Sicília, des d'on va participar activament en l'assetjament de l'illa de Malta durant la batalla aeronaval del *Mezzo Giugno*, en la que va realitzar trenta-quatre combats, obtenint tres victòries individuals i seixanta-quatre en col·laboració, la qual cosa li suposà obtenir la seva quarta medalla d'argent. El 12 de juliol de 1942, mentre participava en una operació de recerca i salvament d'un pilot que

Aldo Quarantotti, heroi de la II Guerra Mundial, segons un cromo italià modern (Col·lecció particular)

s'havia hagut de llançar en paracaigudes, tant el seu aparell com el del tinent Carlo Seganti, dos Reggiane Re.2001, van ser abatuts per l'Spitfire BR565/U de l'aviador canadenc George Frederick "Buzz" Beurling, desapareixent tots dos pilots italians en el mar. Amb caràcter pòstum, el tinent coronel Quarantotti va ser condecorat amb la medalla d'or al valor militar.

També se sap el destí que va tenir l'aparell que perpetrà l'atac a Sant Just:

L'1 de novembre de 1938, cap a les set del vespre, mentre en companyia d'altres quatre aparells estava bombardejant el port de València, fou tocat a l'ala dreta i el timó esquerre per les defenses antiaèries republicanes. Avariat, no va gosar creuar el mar per tornar a Mallorca, i va estar evolucionant dificultosament pel territori català. Va ser vist mentre volava a baixa alçada sobre Blanes, Guíxols (Sant Feliu de Guíxols), Begur, Figueres i Roses. Finalment, va acabar aterrant junt a la carretera de Girona a Guíxols, entre Llagostera i Ridaura d'Aro (Santa Cristina d'Aro).

Aquella mateixa tarda, dos aparells, en els que hi anaven els caps d'esquadreta Aldo Quarantotti i Pietro Gioia, van fer sengles reconeixements dels sectors de Barcelona i València respectivament, per tal de trobar i destruir l'avió caigut. L'endemà també ho va fer el major Giovanni Buonamico, sense aconseguir tampoc trobar-lo.

Contravenint ordres, els tripulants no havien incendiat l'aparell, potser per por a represàlies. Tots sis foren capturats, i entre ells encara es trobaven tres

dels aviadors que havien estat presents en l'atac a Sant Just: el sergent major Luigi Bruno (àlies "Brunelleschi"), l'armer Aldo Bonapera (àlies "Bono") i l'operador de ràdio Zeno Carfagna (àlies "Carfa"). L'aparell, irrecuperable, fou portat a l'aeròdrom de Sabadell, on, finalment, es va desmuntar.

L'avió, finalment caigut a Santa Cristina d'Aro. (Fotografia: Autor desconegut. Publicada a V Niebie Ispanii, 1936-1939 [En el cel d'Espanya 1936-1939] de Sergei Abrosov).

EPÍLEG

Aquella guerra tingué com a continuació un llarg període de gairebé quatre dècades de total domini dictatorial per part del bàndol vencedor, en el que es va procurar per tots els mitjans anihilar la consciència dels derrotats, passant molt de pressa per damunt de tota aquella història i fent-la reescriure d'acord amb les directrius que marcaven els aparells propagandístics dels que detentaven el poder.

Excepte en determinats cercles molt íntims, ningú entre els vençuts no gosava parlar de les vivències tingudes durant aquella intensa etapa de la nostra història recent. Primerament, per por de possibles represàlies o per a estalviar-se qualsevol mena de complicacions, després perquè no era vist amb bons ulls que s'intentés esventar res d'aquella part del passat col·lectiu, el cas és que totes

aquelles experiències es van veure abocades a un progressiu procés d'oblit que amenaçava amb privar les posteriors generacions del coneixement d'aquells fets que tant havien influït en els seus majors.

La fi d'aquella llarga dictadura i l'adveniment de noves estructures de poder formalment més participatives, van potenciar que, entre d'altres coses, en el nostre país anés agafant cada cop més força la consciència de la gran importància que per a les futures generacions podia tenir aquell valuós llegat que tan barroerament s'havia intentat silenciar.

I és en aquest sentit que, d'un temps ençà, hem pogut veure sorgir diverses iniciatives, que, com el Memorial Democràtic o Cultura de Pau, per esmentar-ne només un parell, estan treballant de valent en el nostre país i mentre la conjuntura els ho permeti, per tal que el coneixement de les experiències del passat, per doloroses que aquestes puguin haver estat, ens pugui ajudar a tots a construir un futur millor.

Per les noves generacions santjustenques, aquests fets ja són una part més de la nostra història. A la fotografia, en el decurs d'una sortida pràctica de Ciències Socials, un grup d'escolars locals escolta atentament les explicacions sobre el bombardeig en els mateixos escenaris en que aquest va tenir lloc. (Fotografia: Toni Palma)

Agraïments

A més de la col·laboració de totes aquelles persones que en un moment o altre han prestat el seu testimoni sobre aquests fets, vull agraïr des d'aquí les valuoses aportacions fetes pels amics Jordi Amigó, Vicenç Duran, Pere Font i Antoni Fuentes, de Sant Just, Ricard García, de Cornellà, David Íñiguez i Salvador Juan, de Sant Just, Jaume Pagès, de Sant Feliu, Marta de Planell, d'Esplugues, Miguel S. Puchol, de Lorca, Francesc Riera, de Sant Just, Joan Riera, de Manacor, Olga Sbert, de Sant Just, i altres que ara em pugui haver deixat, sense les quals no hagués estat possible la realització d'aquest treball.